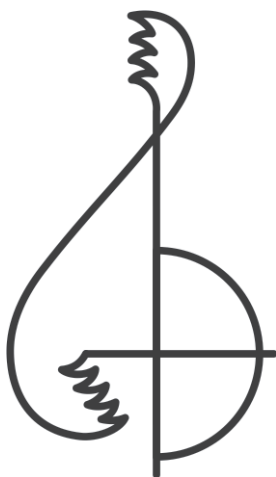

12+

4
2017

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Зам. гл. редактора, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2017

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Сæйраг редакторы хæдивæг, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав,
КЪУСРАТЫ Анатоли, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2017

НОМЫРЫ ИС:

БЕСТАУТЫ ГИУÆРГИ: 85 АЗЫ

БЕСТАУТЫ Гиуæрги. Дзуары лæгау уазсыгъдæг уыдтæн.
Æмдзæвгæтæ 6

АГЪНАТЫ Гæстæн. Æмфæндаггонтæ. Роман. Дарддæр 18

МÆРЗОЙТЫ СЕРГЕЙ: 90 АЗЫ

МÆРЗОЙТЫ Сергей. Хахуыр. Радзырд 80

БИАЗЫРТЫ Кромвел. Алондон æрлæууыди мæ зæрдыл.
Æмдзæвгæтæ 102

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ 110

ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

Гæдиаты Цомахъы драмæ «Ос-Бæгъатыры» тыххæй 119

ИРОН ПРОЗÆЙЫ АНТОЛОГИ

ГАГЛОЙТЫ Владимир. Æртæ новеллæйы 124

АРВИСТОН 135

БЕСТАУТЫ ГИУАЕРГИ: 85 АЗЫ

ДЗУАРЫ ЛÆГАУ УАЗСЫГЪДÆГ УЫДТÆН

РУХС

Куыд ныггуыппæг æхсæв, куыд бамыр,
Йæ дæлбазыр цавæр ныттар...
Мæ зæрдæмæ ‘рthосæн уæд та мын,
Арв, иунæг ыстъалы ныддар!

Æнæбын уæрмау мæ фыдталынг
Бæллицбастæй дары кæмдæр.
Мæ удлæууæн рухс цард, уæд та мын
Æвдадзæн – дæ сыбыртт, кæм дæ!

Нæ уынын, нæ хъусын, нæ хатын,
Кæм ма ‘мбудын ад æмæ тæф!
Æдзæмæй мæ рæуджыты бады
Лæсæнау бæзджынахст уæлдæф...

Æндидзынц та царды фæрæзтæ,
Уæларвы тæраз та фæкъул.
Фыдфын æхсæв атахт, фæфæстæ,
Фæсхохæй ысрæмыгъта хур...

Фæцæуын, ивылы мæ уæнгты
Гуылф-гуылфгæнгæ дунейы рухс.
Мæ фарсмæ – цырагъ адæм уынгты,
Уæд се ‘хсæн та – саударæг ус?!

Уый дысон куы стахти фыдæхсæв, –
Æрхаудис йæ базыры сис.
Ныр фестæди бæстæ чындзæхсæв,
Ныр атади таримæ рис.

Дзæнæтон æхцон цин æнкъарын,
 Сырх арвырон фестад мæ уд.
 Дæлдзæхх фæуæнт тар æхсæв, талынг!
 Уæ, рухс бонтæ, арфæйаг ут!

НЫФС

Уары та фæлмæн къæвда мæ рустыл,
 Уалдзæг та хæкъуырцгæнгæ кæуы.
 Рæстæджы цæст – арвы зиллакк мустылд,
 Æз йæ разы ‘рвайдæнау лæууын.

Цæстытæ – дыууæ чысыл æхсæвы, –
 Мæнæ цыма фарсты нысан раст, –
 Дун-дунейы тармæ сæ ныццæвын:
 Цæй-ма, цæй, рæстдзинады хуыз, раст.

Æмæ разынд, хох-уæйыгау, хъенæй
 Рæстæджы гигант фæлгонц æваст.
 Бон – йæ иу цæст, талынг æхсæв – йæ ‘ннæ,
 Тасæфтау, фыдуазал у йæ каст.

Куы ныххуды, куы кæуы, дзыназы,
 У йæ иу фарс урс, йæ иннæ – сау.
 Уый лæууы æнæмæлæт мæ разы,
 Генион абстракцион нывау.

Æз хъæндил дæн, уый цур æз мæлдзыг дæн,
 Фæлæ йын йæ цæстытæм кæсын.
 А дунемæ уазæгуаты ‘рцыдтæн,
 Фæлæ дзы уæддæр æз дæн фысым.

Сом мæ фæдон бацæудзæн мæ хуызы, –
 Уæдæ тох, цæрын куы хъæуы мæн.
 Æмæ дугты, заманты рæхысы
 Калдзынæн тъымы-тъыма тæмæн.

Æз ыстъæлын, – ахуыссинаг рухс тын.
 Дард кæмдæр та ссудздзæни мæ рухс.
 Ацы къæвда уарыдис æнусты,
 Ацы къæвда уардзæнис æнус.

ФÆЗЗÆГ

Галы фæдты къæвдайы дон сæлы,
Мигъты ‘хсæн йæ цæст ныкъулы хур.
Бæлæстæй зæрин сыфтæртæ згъæлы,
Фæззæг у, рæгъæд кæрдойау, бур.

Уазалæй, æргъæвст цæргæстау, хæхтæ
Мигъты ‘хсæн æрхæндагæй хуыссынц.
Зилахаргæнæг хъуынтыз æврæгътæ
Сур уазал сæ базыртыл хæссынц.

Къæбицты сырхварс фæткъуытæ худынц,
Хордæттæ уæззау улæфт кæнынц,
Дзаг лалымтæ расыг лæгтау цудынц,
Быркуытæ сæ хæдбылтæй кæлынц.

Атардта Хъызлары хъарм быдыртæм
Сахъ фыййау йæ хæрзхаст фосы дзуг.
Хъæдрабынтæй нал хъуысы сыбыртт дæр:
Алчи фаг æрцæттæ кодта суг.

Нал тæрсæм хъызт зымæгæн йæ койæ, –
Хъуысы дард ирон фæндыры цагъд.
Уазал къухæй урс зымæг, кæрдойау,
Бур фæззæджы ратондзæнис тагъд...

ÆХСÆРÆГ

Уæ, мæ пухкъæдзил æхсæрæг,
Уæ, мæ сонты бонты рухс,
Дæу дæ хæлары нымд зарæг
Рох нæ фæкæндзæн æнус.

Æз дæ фæд-дæ фæд ызгъордтон
Уалдзæг тар хъæдты дзæгъæл,
Æз дæ чысыл фæдты ссардтон
Æрдзы сусæджы дæгъæл...

Рацу, радзур мын дæ хъыгтæ,
Йе дæ чысыл цин, дæ зын.
Æз дæ судзаггаг цæссыгтæ
Рагæй зæрдæмæ хæссын.

Æз дæ сау чысыл цæстыты
Рухс, æрвайдæнау, уынын:
Сау сæлабыры мæстытæ,
Тарст лæппын тæрхъусы фын.

Рацу, мæнæ мын дæуæн дæр
Дзул куы рарвыста гыцци.
Ма тæрс, – айхъус-ма фæйнæрдæм:
Хъæд æдзæм сабыр ныцци.

Уæлæ назы цъупмæ фесхъиу,
Рауадз уырдыгæй дæхи.
Оххай, саби та куы фестин,
Демæ къалиутыл тæхин!

Рабад хылхъусæй мæ цуры,
Ракæн аргъæутты хуыздæр,
Кæд æрдзон æвзагыл дзурын
Искуы базонин æз дæр...

Уæ, мæ пухкъæдзил æхсæрæг,
Уæ, мæ сонты бонты рухс,
Дæу дæ хæлары нымд зарæг
Рох нæ фæкæндзæн æнус...

ЦÆМÆН?..

Цъæх денджыз – уадсур дæтты Мекка,
Йæ кæрон – эллипсы къæдзау...
Кæнынц ыл хъал дымгæтæ лекка, –
Нæ сын уæзæг и, нæ – хæдзар.

Æрра сæрибар удты бардуаг
Куы хурмæ фесхъиуы, куы та –
Йæ сæрмæ, сахъ Батрадзы кардау,
Æрвæрттывд ачъепп кæны тар.

Æхсныфтау хохнаутæй фæхъазы,
Æнæрцæф уадимæ у ‘мцег.
Куы дары дунейы фыдтасы,
Куы та дзы хур фæкæны ленк.

Куы та зæрин уадындзтæй уасы,
Йæ хъæлæс – удыл тайгæ, ‘хцон.
Æхсæв дзы мæй йæ дзыкку фасы,
Зынынц дзы арвырæттæ бон.

Уæд уый – хæлардзинады бардуаг,
Уæд уый – нæ уæлион дзæнæт.
Бæллиццаг – удæн дзы цы рардæуа,
Вæййы уый рухс амондау уæд.

Куы ‘хсæв цæхæркал бонæй ивы,
Куы та фыдтарæн судзы буд,
Æмæ нæм йе ‘рфæнтæй æрттивы
Æнусон дун-дунейы уд.

Æниу æд хур, æд денджыз дуне
Мæ зонды, ме сконды цæры,
Зынг хур мæ цæсты худы донæй,
Уæларв мæ къæрцхъусы нæры,

Æмæ – цæрæнбоны цъæх уалдзæг –
Бæстысæрытыхы фæрсын:
Цæмæн дæн а зæххыл æз уазæг,
Æгæрон денджыз та – фысым?!

* * *

Дæ сыгъдæг уды раз кæнын сæркъулæй зоныг.
Цы давы, – дам-дум нæ кæд н’ адзалмæ нымудзы!
Хæрам æм ма фæу – зæххон дуне нæ зоны –
Хуыцауы аргъуаны цы уаз цырæгътæ судзы.

Ам удæй уды ‘хсæн æрвон цæдис нæ фæччы,
Зыдтон æй развæлгъау, – нæ йын уыдис ныббарæн,
Рæхысбаст амонды зæххон тыгъдад кæм фæци,
Нæ цинæн райдыдта уым йе ‘вæджиау арæн.

Мæ ныфс, мæ бæллицты цы ‘рхæндæг сагъæс ризы, –
Æрмæстдæр иунæг, иу – дæ рыст зæрдæ – йæ зонæг.
Æз дæм цæрæнбоны адзалы сæрты хизын,
Дæ сыгъдæг уды раз кæнын сæркъулаей зоныг.

* * *

Дæ тæргæйттæн, дæ уайдзæфтæн
Нывонд фæуа мæ сæр!
Дæ цæсты зулаей фатдзæф дæн,
Дæуыл тайын уæддæр.

Сындзытæ дарыс уардийау:
Зынудисæн – мæ уарзт, –
Куы худгæ кæныс мартъийау,
Куы сасадыс æваст.

Уæддæр мæ сæр дæ тæргæйттæн,
Дæ уайдзæфтæн – нывонд.
Куынае домынц æндæр кæйдæр, –
Мæнæн ысты нывгонд!

Сыгъзæрин фæрдыг фурды бын,
Мæ ныфсимæ хъæрмуд, –
Дæ хъыджы ‘рфæны хуртыфыл
Нымбæхсы мидбылхудт.

* * *

Уарзты кувæндонны судзы
Уаз мыдадз цырагъ фæлмæн.
Удæн у дзæнæтмæ рудзынг
Йе ‘рвхуыз рухс тынты тæмæн.

Судзы, судзгæ-судзын тайы,
Уымæн ахæм у йæ ныв:
Цас йæ зæххон буар ивайы,
Уыйас рухс фылдæр кæны, –

Талынг дунейы фыдæхæй
Уымæн ‘нæсирвæзгæ нæй;
Искуы схицæн уыдзæн зæххæй,
Искуы фестдзæн рухс æмткæй.

Калдзæн рухс тæмæн уæлиау,
Тар уа цалынмæ бæстыл...
Кæд ыстъалытæ дæр уыйау
Уаз зæххон цырæгътæ сты?!

МУЗÆМÆ

Никай цæстытæн нæ пъа кæнын,
Музæ, дæ цæстыты фæстæ.
Сусæгæй арвы дуар бакæнын,
Семæ фæкæнын ныхæстæ.

Уыдон мын цас дзурынц, цас дзурынц
Уды рæстдзинады диссаг!
Се ‘нкъард фæкастæй дæр асурынц
Масты, дывыдоны риссаг.

Кувын æз уыцы æрра бонæн,
Царды куы фембæлдтæн семæ! –
Ме ‘нхæлцау уды æрбабонæн,
Ме ‘рцыдæн зæдты дунемæ!

Аивæй арвы дуар сæхгæнын, –
Ма уа нæ зæрдæтæм хъусæг,
Ме ‘нкъард ыстъалы, мæ тæхгæ фын,
Ме ‘хгæддуар сагъæсты сусæг.

* * *

Афонмæ ды дæр фæцæуыс миты,
 Афонмæ дæуыл дæр уары мит,
 Гъемæ кæд дæ зæрдæ домæ 'лгъитын,
 Уæд фыдхал зæххон хъысмæт æлгъит.

Афтæ ныл ныууарыдис æвзонгæй,
 Афтæ – сау – нæ сæры хил – ысурс,
 Хъуамæ ныл, нæ уды фыдтæ 'взонгæ,
 Батар уа нæ уарзтмондаг æнус.

Стъалытæ сæ цæгвæндæгтыл зылынц
 Рухскалгæ сæ равзæрдæй нырмæ.
 Се 'мбæлццонхуыз зæрдæтæ та хылынц
 Сæрсæфæнмæ хауæнты куырмæй.

Цалыл махау рахæтыди рæстæг,
 Цалыл махау рахæтыди дуг,
 Цал амондæн ноджыдæр нæ фæстæ
 Акæлдзæн сæ хъæлæсæй сæ туг!..

Афонмæ мæнау фæцæуыс миты,
 Уары мын дæ рыст удыл дæр мит.
 Гъемæ кæд дæ зæрдæ домæ 'лгъитын,
 Уæд нæ куырм зæххон хъысмæт æлгъит...

* * *

Уыцы бон, сæнæфсирау, цупалгай
 Рухс-рухсид ыстъалытæ тыдтон:
 Арвы цъæхы 'взист бæлæттæ балгай
 Фырцинай хæкъуырцгæнгæ куыдтой.

Сау халонау нал тахт хур мæ сæрмæ, –
 Хъуыстон зæды базырты сæр-сæрмæ.

Хъуыстон æмæ дуне цардыл зарыд,
 Мигътæй хур, сыгъзæрин донау, хъарыд.

Æмæ зноны арвы цъæхы скъуыдтæ
Бæлæттæ сæ базыртæй æмпъызтой.
Мигъыл хур йæ зæрин къах ыскъуырдатæ:
Нал ныгуылд, мæ тæккæ сæрмæ бандзыг.
Хуры тынтыл сау мигъы пыскъуылтæ
Халоны æдых базыртау – ауындзæг.

Æмæ сау зæхх буды хæрздæф кодта,
Æмæ никуы дидинæг нæ куыдта.

Калмау тыхст æрмæст фæсмон мæ удыл:
«Худинаг уыд сæрсæфæнмæ цудын;
Худинаг уыд зæды цъæхахст хъусын,
Тасы стъæлфæн ауынын йæ рустыл...»

Æз цыдтæн бæрзонд хæхтыл Амранау,
Тасыдысты ‘ндон хæхтæ мæ быны,
Цыма скъæфта космикон æрра нау
Мæн мæ дард планетæмæ мæ фыны;
Дунейы ныхдуртæ, цыма, тасæй
Алырдæм фæлыгъдысты мæ разæй...

Уыцы бон ысчынд мæ удæн хинтæ:
Стъалытæ сæнæфсирау, тыдтон,
Арвы цъæхы ме стъалыдзаст цинтæ
Уалдзæгау хæкъуырцгæнгæ куыдтой.

* * *

Дуне уыд, æндзыг удау, æдзæм.
Адæргæй истерикон цин кодтон.
Уый, нæ зыдтон, – арвы нæрд ныццæм,
Тугзæйау мыл рацæудзæн йæ додой.
Прометейы риуæвзон цæргæс
Хурæй ме ‘хсæн райтыгъта йæ базыр,
Арв мæ сæрмæ раскъуыди нæргæ,
Мигъты ‘хсæн йæ судзгæ нæмыг хъазыд.
Уарзоны цæстыты ‘нгæс цъæх арв
Байдзæг ис æрвæрттивды цæхæртæй.

Дæнг! – æмæ мæ тугдадзинты арф
 Азгъордтой дыз-дызгæнгæ йæ хъæртæ.
 Æмæ цæрдтæй мæрдты ‘хсæн æваст
 Зоныгуылæй ауæдзыл æрхаудтæн.
 Удистæ æрәнцади мæ каст
 Сыджытыл мæ сау цæстыты хаутæй.
 Ныр фæскъæвда хур бон у, мæрдтæй
 Сыстади, Чырыстийау, мæ уд дæр,
 Арвы цъæхы мигъы бындзыг нæй –
 Уый та мæм, мæ чъынды зæд, фæхудтæ!
 Кувын дын цырагъармæй: чысыл
 Ацы уысм фæдаргъдæр кæн уæд та ма,
 Цины стъæлфæн ма бауадз хуыссын, –
 Зæрдæмæ тыхæй бырсы цыргъ хъама.

* * *

Æмæ цæуын, æмæ кæуын уæрæх уынджы,
 Мæ туджы мигътæ ленчытæ кæнынц,
 Æмæ мæ уды хаосау æнхъæвзы... –
 Цы ‘нхъæвзы, уый бæрæг-бæлвырд нæ хатын:
 Æви у уый планетæты мæнг рухс,
 Æви мæ хæццæ, змæст æнусы уазал...
 Æрæввахс ысты арæнтæ кæрæдзимæ,
 Ыснарæг ауæдз цард æмæ мæлæты ‘хсæн.
 Æмæ тæлфынц мæ мигъасæст цæстыты
 Зæххы къорийыл хилæг адæм се ‘ппæт.
 Æцæгæлон планетæтау мæ фæрсты
 Æрцъелф кæнынц мæ зонгæ хъал чызджытæ,
 Æмæ нæ зонынц, – уазал манекентау, –
 Кæй нæ ныдзæвы се стъæлфæн мæ удыл...
 Цæуын, кæуын уæрæх уынджы æргом,
 Лæгæрдын чъизи худинаджы малы,
 Кæсынц цымыдис дунейы сæрхъæнтæ
 Æмæ уæззау ызды цæссыг кæй калын,
 Зыны сæм уый мæ лæмæгъ æмæ райынц, –
 Сæхи хуызæн лæмæгъ лæг ма кæй ис.
 Æз та кæсын сæ сæрты ирддзаст арвмæ,
 Хæлбурцъ кæны уым зæххы фæздæг калмау.

Ысиу ис уыцы чъизи, сау фæздæджы:
 Къарных бардуæгты ихрихи, хуызивд худт,
 Сæхи сайæг ыстъалыты мæнг амонд,
 Цæссыджы ‘мбæхст фыдæфхæрæн тæригъæд,
 Бæрзонд зæрдæ, тыхджын лæгты ныхкъуыр цин,
 Хæлæг дам-дум, хъахбай удты æлгъаг монц,
 Бæрн æмæ кады асинтыл хæрдмæхылд,
 Сæ рельсытæй, сæ орбитатæй иппæрд
 Тæхгæ поездты, стъалыты цъæхахст...
 Æмæ кæуын ызды цæссыгтæй æз,
 Æмæ дæн æз ыспырхæввонг планетæ:
 Цæмæн æрзайы сау фаджысы уарди,
 Цæмæн ахоры зæххы фæздæг арв?! –
 Цæуын, кæуын мæ мигъасæст цæстытæй.
 Дыз-дыз кæнынц антеннатæ мæ хъусты,
 Кæм ма баззади морзе, телетайп! –
 Тæхынц фæздæгау саубазыр газеттæ
 Æмæ ныдзæвынц арвы цъæхыл калмау:
 Уый, Адам æмæ Еуайы рæсугъд цот
 Нуазынц морфи барвæндæй, зыдæй
 Æмæ дзы халынц дунейы гармони...
 Цæуын, кæнынц антеннатæ дыз-дыз,
 Галактикатæ хъынц-хъынцгæнгæ змæлынц,
 Æмæ мæлинаг сау зæххы фыдмитыл
 Æнæмæлæт мæ сау цæстытæй худы.

* * *

Ды дæ æндæр галактикæйы стъалы,
 Нæ орбитатæн баиугæнæн нæй,
 Уæддæр мæ зæрдæ сау диссагыл дарын
 Æмæ царын сæнттæй:

Кæд а царды æппæтæн дæр кæрон и,
 Æцæг кæд ивы алцы дæр йæ уаг,
 Уæд, чи зоны, æрдзы змæлды гармони
 Йæхæдæг дæр æнусон нæу, мыййаг!..

Уæд, чи зоны... Ысхой дæр æй нæ уæндын, –
Мæ зæрдæ мын цы сусæг цин зæгъы..
Мæ удмæ дард ыстæлалыйы тæмæн тын
Æнусты сæрты амондау тæхы.

* * *

Дзуары лæгау уазсыгъдæг уыдтæн,
Æз дæумæ æууæнкджынай цыдтæн,
Аргъуаны дæ цъæх цæстытæм кастæн
Æмæ сын мæ уд нывондæн хастон.

* * *

Хуры тынтыл мигъпæлæз – бырæгътæ,
Фæззæг – аргъуан, бæлæстæ – цырæгътæ:
Арвардын гуылф-гуылф кæны нæ хъæдты
Æмæ мын мæлыны бар нæ дæтты.

* * *

Хъисфæндыры ‘лвæст тагау дзыназгæ,
Рæстæг искуы ку’ аскъуыйа мæ царды, –
Ме стихтæ, уæгъдидон бæхтау, уасгæ,
Къахындзæг кæндзысты уæд мæ мардыл.

АГЪНАТЫ Гæстæн

ÆМФÆНДАГГОНТÆ*

Роман

ГЕОР

Геор знон дæр æмæ абон дæр иу æмæ дыууæ хатты нæ ахъуыды кодта: Викæ уæй кæнынмæ цы дзаумæттæ раласта, уыдон цы фæуыдзысты? Фæстæмæ йын сæ йемæ аласой? Æмæ уый куыд раст уыдзæн? Курæггаг капечытæй цыдæр балхæдта, исты бакусон, зæгъгæ, æмæ... Æмæ сæ Геор адæмыл байуардзæн. Се ‘ппæт не сразы уыдзысты, чидæртæ сæхи цыдæр æфсæнттæй иуварс кæндзысты, фæлæ кæд мардæй фæфсæрмы уаиккой. Геор ын тæккæ абон йæхи дзаумæттимæ истытæ уæймæ равæрдзæн. Цыдæр дам-думтæ, цыдæр ныхæстæн цæмæй бынат ма уа, уый тыххæй се ‘мфæндагонтæй дыууæ-æртæмæ фæдзурдзæн æмæ, цы дзаумæттæ уæй кæндзæн, уыдон фендзысты, аргъ сын скæндзысты. Æмæ йæм уæд дзырдхъом ничи уыдзæн. Кæмæ нæ цы ‘нхъæлмæ кæсы, чи йын цы зоны? Викæйы цардфæндаг æвиппайды фескъуыд. Алы адæймаджы хъысмæт дæр суйтæ, æбæрæг, æндæр адæймаджы хъысмæтимæ йæ нæ фемхæццæ кæндзынæ. Мæнæ Георы цардфæндаг... Цал æмæ цал хатты бахауд куыройы фыдты æхсæн?..

Геор, зоны йæ, фидар адæймаг у, иу зæххон лæгмæ цы хъару ис, уымæ дæр уый ис, фæлæ уæд уыцы изæр цыдæр рæс-

* Дарддæр. Райдайæн кæс журналы ацы азы 2-аг æмæ 3-аг номырты.

тæг афтæ алаемæгъ æмæ йæхимæ хъæмпыхалы тых нал æнкъардта. ...Фæталынг. Адæймаг дæ цалдæр къахдзæфы адард, уæд цыма аууон у, афтæ зыны. Георæн йæ кæртмæ бацауæн кулдуар уæрæх, бæрзонд. Цалдæр хатты йыл бахæцыд: не змæлы, нæ гом кæны, райсомæй куы цыд, уæд æй куыд ныууагъта, афтæмæй йæ æрбайæфта. Йæ фарсмæ къаддæр дуар, гуыдыр байгом кодта æмæ къæсæрæй бахызт. Йæ фæстæ дуар дæгъалæй сæхгæдта. Раздæр азты йæ кулдуарыл гуыдыр чи æвæрдта, фæлæ ныр... Ноджы йæ бинонтæ: йæ цардæмбал Катя æмæ йæ фырт Зауыр ам не сты, знон сæ Томскмæ, Катяйы цæгатмæ афæндараст кодта. Поезд адард, уæддæр ма гыццыл Зауыр йæ гыццыл гуккытæ тылдта, æмæ Георы цæстытæ доны разылдысты: ахæм сывæллæттæ ма дын иу-дыууæ ма уæд! Фынг æртæ къахыл лæууы, дæ кæртæй æртæ сывæллоны æнæмæт кæл-кæл райхъуысæд, уæд уымæй хуыздæр цы уайд, фæлæ алцыдæр Дунесфæлдисæгæй аразгæ у æмæ йын табу уæд, иу хъæбул сын ратта æмæ амонд йемæ цæуæд.

Геор акъахдзæф кодта, сарайы цæджындзыл электрон цырагъ ссудзæн. Ныртаккæ йæ скъæпп кæндзæн, æмæ кæрт дæр æмæ сара дæр ныррухс уыдзысты. Йæ къухыл схæцыд... Æмæ æвиппайды... Æнхъæлдæн, йæ бæрзæй фæдыууæ, цыма арты бахауд, судзгæ рис буарыл апырх. Фæдыдагъ, цæджындзы цур æрхауд, цыдæр уысм ницыуал базыдта. Сулæфыд. Йæ бон сыстын нæу. Йæ цæнгтæ цæджындзыл фæстæмæ баст, æнхъæлдæн, цæмæй тарст, уый йыл æрцыд. Цыппар æндæрджы, цыппар лæппуйы йæ алыварс лæууынц, сæ цæсгæмттыл маскæтæ, сæ цæстытæ ферттивынц. Геор йæхиуыл схæцыд. Йæ сæр ницы ахсы. Цы фæуа?.. Цы кæна?..

– Ма змæл!

– Æнцад лæуу!

Карз, æнæхатыр, æнæзонгæ хъæлæстæ. Лæппутæй йын иу кард йæ хъуырма дары, кард хъæлхъæлагыл æмбæлы. Чысыл дæр фезмæлыд, уæд дзы карды цыргъ бырынкъ аныхсдзæн, йæ хурхы уадындзтæ йын айгæрддзæн. Лæппутæй иннæ, Георы къамисæныл дамбацайы фындз сæвæрдта æмæ йыл мидаемæ хæцы, цыма куы фæиртæса, уæд дамбаца æрхаудзæн æмæ уымæй тæрсы. Нæй, хорз уавæры нæй Геор, лæууы цардæй мæлæты арæныл. Æмæ цы кæна? Куыдæй аирвæза? Йæ алыварс цыппар сæркъуыры. Сæ иу æм дзуры:

- Ёхцатæ кæм сты?!
- Банчы. Банк та ам нæй.
- Ёхцатæ, зæгъын, кæм сты?!

Лæппу йæ кард зилы, чысыл ма æмæ Георы хурхы хъæлхъæладжы аныхсдзæн. Дамбаца къæмисæнæй нæ иртæсы. Нæ. Хатгай фезмæлы, фæцæйбыры. Иннæ дыууæ лæппуйæ иу йæ разæй лæууы, иннæ йæ фæстæ. Йæ разæй чи лæууы, уымæн йæ къухы, цæхæрадонмæ ахизæн дуар цæмæй ма гом кæна, уый тыххæй йæм быцæу цы арматурæйы лыггаг авæрынц, уый. Дыууæрдæм æй кæны. Геор базыдта: йæ бæрзæй йын уымæй æрцавтой. Иу цæф æмæ æрхауд. Цыппар тыхгæнæджы. Цыппар стигъæджы. Цыппар лæгмары. Къæппæджы бахауд, адон ницæуыл бацауæрдзысты. О, Хуыцау, йæ бинойнаг Катя æмæ йæ лæппу Зауыр ам кæй нæ фесты, йæхæдæг цыфæндыдæр фæуæд. Æмæ уыдон дæр уый зыдтой: йæ бинонтæ ам не сты æмæ сын сæ сау фæнд сæххæст кæнын æнцондæр уыдзæн. Йæхæдæг... Æмæ цы кæна? Йæ бон... Хъаруы мур дзы нал и, цыма йæ зæнгтæ, йæ цæнгтæ бæмбæгæй конд сты, ахæм æдых йæхи никæд æнкъардта. Сиса сæ, фезмæлын сæ кæна, уый йæ бон нæу. Æмæ йыл цы æрцыд? Лæг нал у? «Геор, – дзуры йæхæдæг йæхимæ, – дæхи дæ къухтæм райс. Нырма æгас дæ, нæма фесæфтæ. Лæг дæ æви нæ дæ?» Бæргæ у лæг, фæлæ йе ‘нгуылдзтæ базмæлын кæна, уый хъару дæр æм куынауал и. Ис! Ис! Уæдæ хъуамæ зонгæзонын йæхи мæлæты дзыхмæ баппара?

– Ёхца кæм сты, зæгъын! – дзуры йæм, йæ къæмисæныл ын дамбациы фындз чи дары, уый. Уыцы ныхасмæ цыма æнхъæлмæ каст цæмæндæр, Геор йе ‘рдзон гаччы бады. Йæ хъару йæм здæхы, йе ‘рвонг зонд йæ бынат ахсы.

– Ёхца, зæгъын! – Лæппуйы хъæлæс ноджы карздæр, æгъа-тырдæр. Кард ын йæ хурхмæ чи дары, уый йæ зилы æмæ Геормæ афтæ кæсы, ныртæккæ дзы карды цыргъ бырынкъ аныхсдзæн, лæппу йæ æнауæрдонæй æрзилдзæн. Æмæ Георы цард фескъуыд. Сæркъуыртæ, наркомантæ... уыдонæн адæймаг амарын бындз амарынай уæлдай нæу, уыдон никауыл бацауæрддзысты. Ёхца... Нал æй хъæуынц. Горæты дзы фатер балхæнæн уыд. Æмæ йæ нал хъæуынц. Æмæ уыцы æхца йæ цардæй зынаргъдæр сты?

– Ёхца... Ёхца зæронд хæдзары, зæронд пецы фæныкдоны. – Геор сулæфыд: лæппутæ æхца райсдзысты æмæ йæ суадздзысты, аирвæздзæн.

– Уыдон райстам.

Цы хъусы уый Геор? Ахца райстой? Аема, уым авæрд сты, уый цæмæй базыдтой? Нæ! Адон хуымæтæджы лæбурджытæ не сты, цы ми кæнынц, уый зонынц, адон æцæг стигъджытæ сты, лæгмартæ.

– Сулæфын мæ бауадзут, – Геор исты хуызы йæ къæхтыл куы слæууид. Аема куыддæртæй слæууид. Слæууын æй бауагътой. Цы кæна? Куыдæй аирвæза? Йæ къæмисæнмæ йын дамбаца чи дары, уый... Нозтджын нæу, арахъхъы тæф дзы нæ кæлы, авæццæгæн, наркоман у аема дзы уыцы хъылма тынгæй-тынгдæр хъары, йæ азары хауы аема дамбацайы фындз, фыццаг къæмисæныл ныхæсты хуызæн уыд, ныр фæиртæсы, фæбыры, зыр-зыр кæны. Ави йæ хицау æдас нæу, аема уый уымæн афтæ у?

– Иннæ ахцатæ кæм сты? – Карды цыргъ фындз дзы ныхсы, чысыл ма аема... Йæ разæй цы лæппу лæууы, уый арматурæйы лыггаг хæрдмæ фæхаста аема... Геор ныррызт, æнхæлдæн йæ уæхсчы æрдæг зæхмæ æрхауд. Ныхъхъæрзыдта. Уыцы судзгæ рис... Уыцы уысм йæ сæры атахт: адон æй маргæ нæ кæнынц. Ави... Нæ ма йæ марынц. Цы сæ хъæуы, уый сæ къухы куы бафта, уæд... Аема ма йæм цы ис? Капекк дæр нал фендзысты. Маргæ... Аема хъуамæ уый та афтæ лæууа?.. Цыппар лæппуйы. Исты хуызы сæ кæрæдзийæ фæхицæн хъæуы. Дыууæимæ кæд сарæхсид. Йæ къухтæ змæлынц, куыд æнхæлдта, цæджындызмæ афтæ фидар баст нæу. Йæхицæн дзуры: «Геор, ахъуыды кæн, уазал, æрвонг зондæй. Ахъуыды кæн. Мæлæтæй дæр ис аирвæзæн».

– Иннæ ахцатæ кæм сты?! – Арматуры лыггаг та йæ сæрма æрзылди.

– Пецæй цы райстам, уыдон ницы сты! Иннæ ахцатæ кæм сты?!

– Ног хæдзары стырдар уаты сынтæджы бын гауыз раппарут, пьол мæнг хуыд аема...

– Аема?! Рæвдздæр дзур!

– Пьолы фæйнаг сæппарут аема ахца уым бынæй асыччы.

Арматурæйы лыггаг кæмæ и, уый, авæццæгæн, сæ разамонæг у, барджын хъæлæсæй дзуры:

– Сымах ам лæуут, хъахъхъæнут æй, мах мидæгæй фенæм, – аема дыууæ лæппуйы æз фæраздæрондæрæй уатмæ сæхи аппæрстой. Дамбацайы дзых Георы къæмисæныл зыр-зыр кæны. Кар-

ды фындз хурхыл æмбæлы. Ныр цыппар нал сты. Дыууæ. Геор йæ пиджакæй куы фервæзид, æрмæст рæвдздæр архайын хъæуы. Йæ къухтæ суæгъд кодта, фæлæ уыдон ницы зонынц: цыма баст сты, барæй сæ афтæ дары. Лæппу кард Георы хурхæй райста æмæ йæ йæ армытæппæныл куы иуырдаæм адауы, куы иннæрдæм. Геормæ бакæсы, ома уыныс, цы дæм æнхъæлмæ кæсы. Æмæ йæ зоны, зоны, фæлæ Геор нæма амард.

Геор цыма æнæбары, афтæ йæ пиджак зæхмæ æрæппæрста. Æмæ диссаг! Дыууæ лæппуйы, цыма уымæ æнхъæлмæ кастысты, афтæ йыл сæхи ныццавтой, фæлæбурдтой йæм. Геор йæ тых-йæ бонæй йæ къах дард фæхаста æмæ йæм цыдæриддæр тых уыд, уымæй, кард кæмæ уыд, уымæн йæ цонг сцавта, кард кæдæмдæр хæрдмæ атахт. Лæппумæ фæлæбурдта, йæ сæр ын ацахста æмæ йын æй цалдæр хатты цæджындзыл бацавта. Уый æрхауд. Йæ маскæ йын ратыдта æмæ йæ иуварс фехста. Дамбаца кæмæ уыд, уыцы лæппу, цыма сур фæци, афтæ æдзæмæй баззад. Æмæ цæмæн, Геор уый фæстæдæр базыдта: уый уыд наркоман æмæ цы ‘рцыд, уый æваст нæ бамбæрста. Йе ‘мбалыл уыцы æнауæрдон цæфтæ æрцыдысты цалдæр секундмæ. Геор дамбаца кæмæ уыд, уымæ фæзылд æмæ йæ йæ къæхтæй цавта æмæ цавта. Уый адæргъ, йæхимидæг æрбакъæдз æмæ йæ хъæлæсыдзаг ныхъхъæр кодта:

– Амардта мæ! Амардта мæ!

Уый йæ уæддæр цавта, нал змæлыд, уæддæр ма йæ цавта. Цырагъ ссыгъта. Дыууæ лæппуйы зæххыл адæргъытæ сты, цыма мæрдтæ сты. Сæ хъæрмæ се ‘мбæлттæ кæртмæ разгъордтой. Геор фестæлфыд, сæ дыууæйы не ‘рцахсдзæн, фæлæ сæ иу... хæстыл фæуæд, йæ къух ыл аныдзæвæд, æндæр ын нæ аирвæздзæн. Лæппутæй иу кулдуары сæрты йæхи фехста æмæ æрбайсæфт, агæпп кодта. Иннæ цæхæрадонмæ йæхи аппæрста. Се ‘мбæлттæ цы фесты, кæм сты, уый сæ нал æндæвта, сæ сæртæ сæ кой систы.

Геор фæстæмæ фæзылд. Дамбаца! Дамбаца цы фæци! Æрбайрох дзы. Фæлæбурдта йæм. Дамбацаимæ сыскъæфта цонг дæр. Лæппу йæ марынмæ хъавы. Кæс ма йæм! О, куыдзæй гуыр! Æмæ та йыл ралæууыд. Дзæгъст. Дзæгъст. Къахæй. Къухæй. Дамбаца хъуамæ стона. Дамбаца лæппуйы цонгмæ лыстæгцæг рæхысæй баст. Æмæ йын уый нал аирвæздзæн, сыстынхъом нал у, фæлæ иннæ лæппу рабадæгау кодта æмæ та йыл Геор ралæу-

уыд. Хафт! Хафт! Йæ хæлафы рон феппæрста æмæ лæппуйыл схæцыд: цæджындзмæ йæ хъуамæ бабæтта, уый фæдыдагъ вæййы, æрзæбул, тъанджы хуызæн æрбыры. Уæддæр æй бабаста. Ныр нал алидздзæн. Иннæ лæппу, дамбаца кæмæ и, уый хъæрзы, адаргъ. Геор ног хæдзармæ азгъордта: телефон уым, милицæмæ адзурын хъæуы. Æмæ адзырдта. Фæстæмæ разгъордта. Æмæ диссаг! Дамбаца кæмæ и, уый фестад, сарайæ цæхæрадонмæ агæпп кодта æмæ талынджы æрбайсæфт. Геормæ дзыппыдаргæ цырагъ æмæ цæхæрадон басгарид, фæлæ... О, уымæ æнхъæлмæ кæсы, стæй... уымæ дамбаца, кæцæй йæ æрбагæрах кæндзæн, чи зоны æмæ... Цыфæнды дæр фæуæд, дард нæ ацæудзæн: уæнгсæстытæ ма уа, уымæн гæнæн нæй, рынчындонмæ йын æнæбахаугæ нæй.

Георæй уыцы изæр никæд ферох уыдзæн, æнæнхъæлæджы йæ цæстыты раз фегуыр. Æнахуыр изæр. Æнахуыр æхсæв. Æнахуыр рæстæг цæрæм æмæ æнахуыр изæртæ, æнахуыр æхсæвтæ æрвитæм. Нæ фæндæгтæ дæр – æнахуыр. Викæйы бæллæх æнахуыр нæу? Æваст дæ цард фескъуынад. Ныр хъуыды хъæуы райсомыл, иннæбоныл. Хъуыды хъæуы, Викæ йæ хæдзарыл куыд тагъддæр сæмбæла, ууыл.

КЛАРÆ

Кларæ Польшæмæ цы дзаумæттæ раласта, уыдон ауæй кодта, хорз æргътæ сын райста. Фæстагмæ ма йæм баззад венецийæг авгай конд фондзыссæдз агуывзæйы æмæ уыдон дæр æрбауæй сты. Фæзæгъынц, ахæм амонд дæ уæд, æмæ, табу Хуыцауæн, базары амонд æй ис. Фæлæ адæймагæн йæхицæй дæр бирæ аразгæ у. Телыхъæды лæуд куы кæнай, уæд дæм чи æрбацæудзæн? Кæй хъæуыс? Фæнды дæ, нæ дæ фæнды, дæ мидбылты худ, дæ алы ныхас дæр фæлмæн, лæгъз, узæлды хуызæн. Дæ цуры чи æрлæууыд, цыма ацы зæххыл уымæй зынаргъдæр адæймаг нæй, дæхи афтæ дар. Дæ цæстæнгасæй адæмы дæхимæ здах, дæуæн у бæрæгбон, дæ цæстытæй ивылынц рухс тынтæ. Уæдæ лæбырдытæ æмæ гæлиртæй куы лæууай, уæд кæй хъæуыс. Базары уæйгæнæг дæр æмæ æлхæнæг дæр артисттæ сты. Викæ... Цыма йæ дзаумæттæ ауæй кæнынмæ нæ сарæхстаид, Кларæмæ афтæ кæсы. Алы куысты дæр йæхи сусæгдзинæдтæ и, йæхи æбæрæг

фæзилæнтæ. Цы йын зоны, фæлæ цыма æгæр фæлвых адæймаг уыд, йæ хъæлæс никæд райхъуыст, иу нуар дзы никæд базмæлыд. Йæ фæндаг нæ фæрæстмæ, йæ адзалы фæндаг ын разынд. Уый аххосæй ма бæлццæттæ дæр сæхи куыддæр æнкъарынц, Кларæ... Кларæ йæхи куыддæриддæр æнкъардта, афтæ æнкъары. Диссаг, цымæ Кларæ сæудæджергæнæджы куыст равзæрста, уæд фæрæдыдаид? Нæ сарæхстаид? Æмæ ныр фæрæдыд? Ссæдз азæй фылдæр сывæллæтты равдауæндонны кусы, фæстаг æртæ азы йæ разамонæгæй æмæ нæма сфæлмæцыд, сæхицæй иу бон дæр æнæбары нæ рацыд. Уарзы сывæллæтты, куы йыл æрбамбырд ваййынц, сæхи йæм куы фæивазынц, уæд ыл дыккаг хур ракасы. Уыдон сывæллæттæ не сты, фæлæ зæды къалиутæ, æмæ йæм хатгай афтæ фæкасы: уæларвмæ атæхдзысты æмæ сидзæрæй аззайдзæн. Ныр... Йæ цард фехæлд æмæ уыдонмæ дæр фæуазал. Фæлæ та иу рæстæджы йæ гаччы сбаддзæн æмæ та уыдон дæр йæ зæрдæйы хъарм бынат ссардзысты. Ныр та уал... Бинонты уавæр йæ куыстыл дæр фæзынд. Цъаммар! Цъыфы йæ сызмæста. Æмæ ницы кæны, ныр та уый, Сослан хуысдзæн цъыфы. Æдзæмæй. Æнустæм. Алцæмæн дæр ис райдайæн, алцæмæн дæр ис кæрон. Мæнæ се ‘мфæндаггон Викæйæн йæ царды кæрон æрхæццæ æмæ йын искай бон исты у? Кларæ цæмæй тарст: Викæ тæф кæнын куы райдайа, уæд автобусæй дæхи аппар. Табу Уæллагæн, йæ фындзыл ницы тæф æмбæлы. Цыдæр уколтæ йын скодтой æмæ нæ тæф кæны. Фæлæ, æвæццæгæн, æрмæст уымæн нæ; Викæ мæллæг кæй уыд, мæллæг æгæр фæлмæн ныхас у – царм æмæ стджытæ йеддæмæ дзы ницыуал баззад, æвæццæгæн, уымæн нæ тæф кæны. Стджытæ фæтæф кæнынц? Кларæйæн йæ фындз исты банкъардта, зæгъгæ, уæд нæлгоймæгтæм цæй духи, цæй одекалон уыдзæн, фæлæ йæхимæ, стæй ма сылгоймæгтæй дæр кæд искæмæ исты разындаид æмæ марды æнахъинон тæф духийы бын фæкодтаиккой. Йæ духи францаг. Гыццыл, рæсугъд авг. Чысыл дзы дæхи фæхъæстæ кæн, æмæ йе ‘хсызгон тæф æнæхъæн суткæ дæ фындзыл æмбæлдзæн. Йæ духи схардз кæнынны сæр æй нал бахъуыд. Æмæ æгайтма, уый дæр æхца у.

Кларæ Батырбегимæ сæмбæлыны агъоммæ æдзухдæр уыцы духийæ йæхи фæхъæстæ кæны. Йæ тæф йæхицæн æхсызгон у æмæ æрмæст уый тыххæй нæ, Батырбег дæр æй уайтагъд бафиппайы, æхсызгон тæф йæ фындзыл амбæлы. Уыцы духи йын Батырбеджы лæвар у æмæ йын уæлдай зынаргъ у.

– Цыма сырх хъæдабæ уарди дидинджыты æхсæн февзæрын, афтæ мæм фæкæсы, – фæзæгъы Батырбег æмæ Кларæйыл йæ цæнгтæ æрбатухы. Цыма æстдæс-ссæдз аздыд лæппу æмæ чызг сты, афтæ йæ хæрдмæ сисы æмæ Кларæ зæххон нал ваййы, фæлæ уæларвон. Бафæрсы йæ:

– Уæззау ын нæу?

– Ды дæ бумбулийæ рогдæр, – бахуды йæм Батыр æмæ йæ ныззилы. Кларæ Сослан æмæ Ирмайы фыццаг хатт иумæ куы федта, уæд ма Сослан Ирмайы систа йæ хъæбысмæ афтæ.

Кларæ Батырбегимæ сæмбæлыны агъоммæ куыд тыхст, уый йæ уд йеддæмæ ничи зоны. Дывыдон арты бахауд. Йæхи мин æмæ мин хатты бафарста: Куыд кæна? Цы кæна? О, лæг ын нал и. Æмæ цы? Сæрибар у. Цæмæй æфсæрмы кæны? Цæмæй тæрсы? Æппынфæстаг, уый дæр адæймаг у, сылгоймаджы туг цæвы йæ дадзинты, сылгоймаджы зæрдæ тæлфы йæ риуы. Адæм Батырбег æмæ Кларæмæ кæсдысты? Æрыгон лæппу æмæ чызджы хуызæн кæрæдзи къухтыл хæцгæ парчы, кæнæ, кæрæдзи уæхсчытыл сæ цæнгтæ æруадзгæйæ, проспекты цæудзысты? Адæмæй аууон рæтты хъæбыстæ æмæ пъатæ кæндзысты? Сæ дыууæйæн дæр хорз, райдаст æртæуатон фатертæ. Сыгъдæг. Æфснайд. Кларæ иуæй-иу сылгоймагты не ‘мбары, дæ фатер æнæ æфснайд, дæхæдæг кæртмæ рацу, сбад æмæ даргъ æвдæлон ныхасыл схæц, æхсынæнтæ къæрцц кæн. Уый куыд у? Ацу æмæ уал дæ фатеры рыгтæ ныссæрф, бафснай, стæй уынджы дæр баззай. Сылгоймаг нæ дæ? Сæ кærты иуæй-иу сылгоймагтæ æнæфсæрмæй айдагъ халаты æддæмæ рацæуынц, се ‘гъдтæ байгом ваййынц, афтæмæй сыл æризæр ваййы. Сылгоймаг дæ æмæ дæхимæ æркæс. Кларæ уыцы бар йæхицæн никад ратта: æдзухдæр итувæрд, сыгъдæг, æлвæст. Æмæ... кæд зноны чызг нал у, уæддæр йæхиуыл арæх банкъары нæлгоймагты цæстæнгас, ныккæсынц æм, суанг фондз æмæ ссæдз, авд æмæ ссæдзаздыд лæппутæ дæр дзы сæ цæстытæ ныссадзынц. Иуæй-иутæ йæм ахæм каст фæкæнынц, цыма йæ сæ цæстытæй ахуынкъ кæнынмæ фæхъавынц, цыма йæ сæ цæстытæй сæрæй къæхтæм фесгарынц. Кларæ ахъуыды кæны: разил æм æмæ йын алывыдтæ фæкал, науæд ын зæгъ: «Куыд дæн? Рæсугъд сылгоймаг дæн? Фæлæ дæумæ дард дæн, тынг дард». Уый йæхи снывонд кодта иу адæймагæн, йæ цардæмбалæн, уый æрмæстдæр у Сосланы. Ууыл гадзрахатæй никад рацыд æмæ нæ рацæудзæн.

Сывæллæтты рæвдауæндонмæ арæхдæр æрбацæуынц сабиты нанатæ, сæ бабатæ, сæ фыдæлтæ, сæ мадæлтæ. Чысыл Земæмæ арæх цыд йæ фыд, бæрзонд, æлвæст, саджы фисынтыл амад лæппу. Кларæйæ æппынкæддæр аст-дæс азы кæстæр. Базонгæ сты, телеуынынады оператор Виктор. Иу ныхас, аннæ ныхас, хъуамæ-иу Кларæимæ цыдæр хуызы фæиу уыдаид, йæ цæстытæ-иу дзы нал иста. Æмæ йын цы базонын хъуыд, уый æрмæст йæ чысыл чызгмæ не ‘рбацæуы, фæлæ Кларæмæ дæр. Хъыг ын уыд? Нæ. Уæлдайдæр фыццаг рæстæджыты. Уый кары сылгоймагыл æлвæст æрыгон лæппу йæ цæст куы æрæвæра, уæд ын хъуамæ хъыг цæмæн уа? Цы сылгоймаг нæ уарзы, нæлгоймаджы фæлмæн, рæвдыд ныхас? Йæ узæлгæ цæстæнгас?

Виктор та иу изæр рæвдауæндонмæ æрбацыд, йæ «Жигули»-йæ рахызт, йæ чызджы къухыл ныххæцыд æмæ Кларæйы цур æрлæууыд. Иу ныхас, иннæ ныхас, стæй загъта:

– Кларæ, ардæм цæмæн æрбацæуын, уый зоны?

– Зонын, фæлæ...

Уый йын йæ хъуыды кæронмæ дзурын нæ бауагъта:

– Кларæ, демæ сæмбæлынмæ тынг рагæй бæллын. Нæ фæрæдидзынæ.

Виктор Америкай байгом кодта. Кларæ ахæм зæронд нæма у, æмæ кæйдæрты йемæ сæмбæлын ма фæнда, кæйдæрты зæрдæмæ ма цæуа, фæлæ уый ууыл дзуры æмæ семæ фæскъуыммæ фæраст уыдзæн? Уый хиуылхæст сылгоймаг у, йæхæдæг ахæмтыл куы худы. Лæппуйæн афоныл йæ ных бакъуырын хъæуы, сабыр зынгæйæ, æгæр æдзæсгом у æмæ Кларæ загъта:

– Лæппу, фæрæдыдтæ, уыцы адрисыл не ‘рбацыдтæ.

Виктор æдзæмæй лæууыд, æвæццæгæн, ахæм дзуапмæ æнхъæлмæ нæ каст. Кларæ-иу йемæ кодта фæлмæн ныхас, бахудт-иу æм æмæ, æвæццæгæн, фенхъæлдта: рæвдауæндонны хицау мæн у, мæ цæст æм фæныкълдзынæн, ме ‘нгуылдзæй йын ацамондзынæн, æмæ мæ фæстæ фæраст уыдзæн. Кларæ йæхимæ хæцыд, куыд æм бауæндыд уыцы хомбыл афтæ дзурын? Мыййаг ын, йæ бакаст, йæ ныхасæй цыдæр бар ратта? Йæ цуры сыгъзæрин гоцораджын лæппу куы æрлæууид, уæддæр уый йæ лæгыл гадзрахатæй никад рацыд æмæ нæ рацæудзæн. Æнхъæлдта, сæ ныхас фæци. Фæлæ нæ. Виктор æм бахудт æмæ сусæгæй дзурагау загъта:

– Кларæ, ничи ницы базондзæн.

– Цы? Мæ цуры куыд никуал æрлæууай, афтæ, – æмæ иуварс рацыд. Уый ахæм чызи ми йæ сæрмæ никæд æрхаста æмæ не ‘рхæсдзæн. Ничи, дам, ницы базондзæн. Æмæ Кларæ йæхæдæг йæхи нæ базондзæн? Йæхæдæг йæхи цы схондзæн? Уый фæстæ уæд хъуамæ цы цæсгомæй æрлæууа Сосланы цур? Уый размæ æмæ йын уый фæстæ дæр искæимæ сæмбæлынмæ иу æмæ дыууæ хатты уыди фадат? Йæ фæд афтæ бамбæхстаид æмæ йыл никуы ничи фæгуырыско уыдаид. Кларæ, сылгоймаг цы у, уый нæ зоны. Йæхæдæг сылгоймаг нæу? Фæлæ нæ, æгад ми йæ сæрмæ никæд æрхаста.

Кларæ, Сослан дзы куы ацыд, уæд бирæ фæзонджындæр æмæ æрцыд ахæм хъуыдымæ – ацы зæххыл адæймаг бирæ нæ цæры, ацы зæххыл адæймаг у уазæг æмæ, дæ удæн куыд хуыздæр у, афтæ цæр. Кæд æй æцæг уарзтæй исчи уарзта, уæд Батырбег, æмæ йæ уымæ смой кæнын хъуыд. Æрыгон адæймаг цы зоны, йæ зæрдæ Сосланимæ уыд, уый цур æй ацы дунейыл ничи хъуыд, æмæ фæрæдыд. Фæлтау Батырбегмæ куы смой кодтаид. Уæддæр, æппынфæстаг сиу сты, ныр дыууæйæ дæр амонджын сты.

Кларæ мой кæны, Батырбег уый куы базыдта, уæд æй бафарста:

– Кларæ, уæдæ мой кæны? Æмæ уæд æз та?..

– Ды хорз лæппу дæ æмæ дæ амонд ссардзынæ.

– Мæн дæу йеддæмæ ничи хъæуы. Æз дæм цæргæ-цæрæнбонты дæр æнхъæлмæ кæсдзынæн, – лæппу разылд æмæ ацыд. Цы сабыргай, зæхмæ кæсгæ, цыма цыдæр уæззау уаргъ хаста. Цы уаргъ хаста, уый Кларæ фæстæдæр бамбæрста: уарзондзинад. Чызг æнхъæлдта, ферох æй кæндзæн, хъуыддаг бакæндзæн. Уый йе ‘ргом никæмæуал раздæхта, йæ зæрдæмæ йын фæндаг ничиуал ссардта. Ныр, æппынфæстаг сиу сты.

Цас стыр у нæ горæт? Милуангай адæймагтæ дзы нæ цæры, йæ иу кæрон уасæг куы ныууаса, уæд иннæ кæронмæ фехъуысдзæн. Кларæ æмæ-иу Батырбег сæмбæлдысты. Æнæнхъæладжы. Æхсгæ фарстытæ. Скъуыддзаг ныхæстæ. Æмæ уæдæ хъуамæ Кларæ йемæ даргъ, зæрдæбын ныхас цæй тыххæй кодтаид? Бинонтæ йын, цардæмбал, йæ удæн адджын адæймаг, рантыст сын зæды къалиуы хуызæн чызг. Уыдон сты амонджын. Æмæ дын уæд уый хъуамæ йæхиуыл къæм абадын бауадза? Кларæ-иу уыцы æхсгæ ныхæстæй бирæ цыдæртæ бамбæрста: æрыгон ма куы уыдысты, уæд Батырбеджы риуы цы арт ссыгъд, уый нæма ахуыс-

сыд, нæ, фæлæ тынгæй-тынгдæр судзы. Ныр дæр ма æнхæлмæ кæсы. Æмæ æнхæлмæ кæсынæй нæма бафæллад? Йæ цæстæнгас дзырдта: нæма, æмæ никæд бафæллайдзæн. Уый æнхæлмæ каст ницæмæ. Нæ! Стыр амондмæ. Кларæ йæм телефонæй куы бадзырдта, йемæ йæ сæмбæлын хъæуы, уæд йæхиуыл не ‘ууæндыд, телефоны хатæл-иу куы йæ иу хъусыл авæрдта, куы иннæуыл. Сæ ныхас фæци, уæддæр ма телефоны хатæлыл хæцыд. Царциаты дисса! Кларæ йæм йæхæдæг æрбадзырдта, Кларæйы фæнды йемæ сæмбæлын. Уый уыд, Сослан æмæ Ирмæйы фæстæ куы ацыдысты, уыцы бон. Уый уыд сæ ног фембæлд, сæ иумæйаг ног цардмæ фыццаг акъæхдзæф.

Басусæггæнæн ницæмæн и. Сослан, Ирмæимæ йын цы ахастдзинæдтæ ис, уыдон æмбæхста, авд дуары сыл бахгæдта, авд гуыдыры сыл сæвæрдта. Фæлæ Кларæ къуырма у? Цæстытæ йыл нæй? Йæ лæг æмæ уый æхсæн цы ахастдзинæдтæ ис, уый нæ уыны?

Сосланы зæрдæ йемæ нал и. Кларæйы бынат бацахсынмæ чи хъавы, уый чи у? Кларæ Батырбегмæ адзырдта: хъуамæ фембæлой, хъуамæ, Сослан кæимæ родтæм цæуы, уый базоной, сæхи цæстытæй йæ феной. Йæ гадзрахатæй цæуæг, йæ уæйгæнæг лæг...

Кларæ Батырбеджы машинæйы фæстаг бадæныл, æддæмæ куыд нæ зындаид, афтæ сбæдт. Сослан йæ хæдтулгæйы цыд сæ разæй, йæ фарсмæ бæдт уыцы гæлæбу, уыцы гацца. Батырбег сæ æгæр дард нæ уагъта, æгæр хæстæг дæр сæм нæ цыд. Джызæлæй Хъобанмæ фæндаг. Доныбылмæ хæстæг райдзаст ресторан. Бæрзонд цъæх бæлæстæ æмæ тымбыл къутæртæ. Æмæ та Кларæ федта чъизи, æлгъаг ныв. Сослан æнæхæдзар Ирмæйы йæ хъæбысмæ систа æмæ йæ мидæмæ фæцæйхаста, цæугæ-цæуын йн йæ кофтæйы риуы æгънæджытæ байгом кодта æмæ йын йæ риутæй йæ былтæ нал иста. Кларæйы цæсгом ссыгъд, уыцы чъизи, уыцы æлгъаг нывтæм кæсын йæ бон нал уыд. Йæхиуыл куыд ныххæцыд, ууыл ныр дæр дис кæны. Кæс-ма уыцы хъæддаг сырмæ, уыцы джирмæ, Кларæйыл мæйгæйттæ æндзæвгæ дæр нæ акæны, уыцы лæппутусмæ та цæугæ-цæуын дæр йæхи нал уромы. Кларæйæн лæг нал и. Сослан амард. Йæ лæгæй иу æмæ дыууæ рахицæн? Йæ лæг иу æмæ дыууæйæн амард? Æмæ царынц? Цæрынц.

– Цом. Разил, – загъта сылгоймаг. Батырбег йæ машинæ асфальт фæндагмæ сарæзта. Уæд Кларæмæ цæрын нал цыд: дуар

фегом кәән әмә машинәйы цәлхыты бынмә дәхи баппар. Йә сәрыл ныххәцыд: мәнә цытә әвзары! Әмә йын афтә хъуыд. Сосланыл әгәр иузәрдион уыд, йәхи йын снывонд кодта, гыц-цыл сывәллон куыд уа, афтә йыл фу-фу кодта, цы хуыздәр хәринаг ахәра, цы хуыздәр дарәс скәна? Цәсты кәронәй дәр никуы никәмә бакаст. Бафәллад-иу, йә бон-иу фезмәлын нал уыд, фәлә уәддәр дәхи афтә дар, цыма дын дә ләджы алы андзәвд дәр амонды суадон у, цыма ацы зәххыл дәуәй амонд-джындәр нәй, әмә йыл узәл, дәхицәй әндәр адәймаг сараз. Ныр Сослан алцыдәр бамбардзән, кәд ма йын фәсмон кәнынән фадат фәуа, уәд йәхи хәрдзән.

Горәтмә фәстәмә цәугәйә, Кларә ныр бадт Батырбеджы фарсмә разәй. Йә цәссыгтә нә урәдта, фәндыд әй йә сәр Батырбеджы уәхскыл, йә риуыл ын әруадзын. Әмә йә уый фембәрста, хәдтулгә фәндаджы иуварсмә базылдта.

– Кларә, дәхиуыл фәхәц. Зын дын у, тынг зын, фәлә цард нырма разәй и, ды уыдзынә амондджын, – Батырбег ын йә уырзтәй йә цәссыгтә сәрфта, йә рустыл ын йе ‘нгуылдзтә хаста. Хорз. Хорз. Нал кәуы. Фәлә уәддәр йә буар стьәлфыд. Батырбег әм хәстәгдәр бабадт, йә уәхсчытыл ын йә цәнгтә әрәвәрдта әмә сыл уый иуварс нә ахәцыд, цыдәр әхсызгон-дзинад сә цыд. Кларә йәхи фарста – цәуыннә сыл ахәцы иуварс? Цәнгтыл иуварс ахәцыны бәсты, ләджы риуыл йә сәр әруагъта. Батырбеджы цәнгтә йыл әрбатыхстысты, әрбахъәбыс әй кодта, аба йын кодта. Уый йәхи нә атыдта. Әмә цәуыннә? Цы ми кәны? Йә цәнгтә уымән дәр сәхи әгъдауәй ләджы уәхсчытыл әрәнцадысты, йә былтә ләджы былтыл аныдзәвыдысты. Цы ми кәны? Йә сәрызонд фәцыд? Уымән нырма ләг и: йәхи атыдта, йә цәстытә бахгәдта әмә бадәныл йәхи фәстәмә ауагъта, йә зәрдә куыд гуыпп-гуыпп кодта, уый йәм хъуыст. Уый... Батырбег әмә йе ‘хсән уый цы әрцыд? Ракаст, ләгмә разылд әмә йә мидзәрдәйы бамбәрста: се ‘хсән цы ауәдз уыд, уый абонәй фәстәмә нал и. Батырбег дәр уый банкъардта әмә загъта:

– Кәдәм цәуәм?

Кларә йәм бакаст: цәмән әй фәрсы? Йә зәрдәйыуаг бәлвырд нәу?

– Кәдәм дә фәнды, уырдаәм, – арвы кәронмә дәр әй аласәд, ныр сәрибар у, абонәй фәстәмә йәхи нывонд кәны Батырбегән.

Æрлæууыдысты Батырбеджы хæдзары цур.

– Уазæг, мидæмæ.

– Æмæ цауын.

Батырбеджы фатеры ма, чындзы куы нæма ацыд, уæд цалдæр хатты сæмбæлд æмæ-иу æй æдзухдæр баййæфта сыгъдæг, æфснайд æмæ райдзастæй. Афæстиат-иу дзы цыбыр рæстæг. Батырбег ын йæ зæрдæйыуаг зыдта, фæлæ уæддæр æнхъæлмæ каст. Се ‘хсæн никæд ницы æрцыд, стæй йын æрцауæн дæр нæ уыд. Уæд ма уый цæй ирон чызг у? Ацы фатеры къæсæрæй бирæ рæстæг нал бахызт, стæй, искæд ма дзы бахиздзæн, уый æнхъæл нæ уыд. Фатер, бирæ азты размæ куыд æфснайд, сыгъдæгдæр æмæ райдзаст уыд, уымæй æфснайддæр, сыгъдæгдæр æмæ райдзастдæр. Цыма, Ирыстоны цыдæриддæр сыгъдæг, фæрсыгъд уæлдæф и, уый ам ис, Кларæмæ афтæ кæсы. Сбад зæгъын ын нæ бахъуыд, залы диваны фæйнæварс дыууæ креслæйы и, сæ иуы йæхи æруагъта. Бафæллад, тынг бафæллад, цыма мæцъис æмæ къахæнæй хъæбæр дурджын зæхх фæкъахта. Маст зæрдæ дыууæ дихы кæны. Уæд ахæм уавæры уыд, афтæ æрлæмæгъ, æмæ йыл бафу кæн, уæд æрхаудаид. Хуыцау хорз – дзæнæты бынатмæ бахауд æмæ сулæфыд. Кæд, мыййаг, йæ цæссыгты фæдтæ йæ рустыл бæрæг дарынц? Хион хуызæй ваннæмæ бацыд æмæ уазал донæй æхсызгонæй йæхи ныхсадта. Йæ рацыдмæ фынг уыд цæттæ. Ныллæг, авгай конд стъолыл рог хæринæгтæ, адджинæгтæ, коньяк, шампайнаг. Кларæ ма иу чысыл рæстæг афæстиат уыздæн æмæ ацаудзæн. Батырбегимæ диваныл бадтысты фæрсæй-фæрстæм, сæ уæхсчътæ-иу кæрæдзиуыл аныдзæвдысты. Батырбег афтæ зæрдиагæй куывта, æмæ йæм хъус æмæ хъус. Ис! Ис! Хуыцау, æмæ йын табу уæд.

Кларæ чындзы куы ацыд, уæдæй фæстæмæ цы фембæлдмæ æнхъæлмæ каст, цы бонмæ бæллыд, уый æнæнхъæлæджы – мæнæ. Цæрæнбонты дæр нозтæй йæхи дард ласта, суанг шампайнаг дæр иу агуывзæ никæд банызта. Искæм бадынц, уæд æм цæмæй ма ныккомкоммæ уой, уый тыххæй-иу нозтæй ацахуыста æмæ-иу агуывзæ стъолыл æрæвæрдта. Уæд æнæхъæн агуывзæ банызта коньяк. Уымæн æмæ йæ фарсмæ бадт дунейы тæккæ амонджындæр адæймаг, æмæ уыцы амондæй амондджын уыд Кларæ дæр. Æви Кларæ йæхæдæг уыд амондджын?.. Батырбег дзы йæ цæстытæ нæ иста, уымæн уыцы бон уыд йæ царды тæккæ стырдæр бæрæгбон. Æрыгон лæппу фестад æмæ йæ зынг былтæ Кларæйы

рустыл, йæ дæллагхъуыр, йæ былтыл, йæ риутыл ссыгъдысты. Æмæ уый, нæлгоймаг, фæлæ Кларæ та... Цæуыннæ йæхи атыдта? Цæуыннæ фестад? Цæуыннæ фæцæуæг? Кларæ фæстаг рæстæг йæхи афтæ хорз, афтæ амонджын никуал банкъардта, уый цард æндæр дунейы æмæ ма ахæм дуне и, уый йæ нæ уырныдта. Æппын фæстаг уый дæр адæймаг у, сылгоймаг æмæ та йæ буары райгас сылгоймаджы зæрдæ, сылгоймаджы туг та сног йæ дадзинты. Сосланæн куы æмбæлы, уæд Кларæйæн... Батырбег æй уатмæ фæхæссы, чызг ма куы уыд, уæд æй афтæ йæ хъæбысмæ никæд систа, афтæ барджынæй йæм никæд бавнæлдта. Уæд... уæд ын Кларæ уыцы бар никæд ратта, фæлæ ныр... Искæд Батырбегимæ сæ баз сиу уыдзæн, уый æнхъæл никæд уыд. Æваст, цыма арв фертгывта, афтæ фестъæлфыд æмæ æрæвронг. Уый цы ми кæны? Кæм и? Нæ-æ!.. Æндæр хатт. Æмæ Сосланæн куы æмбæлы? Уадз, йæ фыдæнæн. Нæ-æ!.. Æндæр хатт! Æндæр хатт! Скъæуынмæ йæ бирæ нал хъуыд. Батырбег ын бахатыр кæнæд. Стыр хатыр. Æндæр хатт сæмбæлдзысты. Хорз. Хорз. Сабыр æй кодта Батырбег. Кларæ мацæуыл тыхсæд. Æппындæр мацæуыл тыхсæд. Сæмбæлдзысты. Сæ иу дæр, æмæ иннæ дæр æмбæрста: сæмбæлдзысты, æнæмæнг, сæмбæлдзысты.

Æмæ сæмбæлдысты. Сæмбæлдысты, Сослан сæхицæй куы ацыд, Кларæйы куы ныууагъта, уыцы изæр. Фыццаг рæстæг æмбæлдысты сусæгæй, адæмы цымыдис цæстытæй сæхи æмбæхстой, сæхи хъахъхъæдтой. Сослан чындзæхсæв куы скодта, уæд та ма йæ цы 'фсарм уыд? Батырбегæн Сосланы дæгъæлтæ ратта, фатерæй дæр, гаражæй дæр. Ныр кæнынц лæг æмæ усы цард. Кæй цы фæнды, уый хъуыды кæнæд. Кæй цы фæнды, уый дзурæд. Тагъд бадæтдзысты сæ гæххæттытæ ЗАГС-мæ.

Кларæ йæ мысинæгты афтæ арф аныгъуылд æмæ Варшавæйы базары и, уый дзы æрбайрох. Æрчыцыдта. Абон ницыуал балхæндзæн, фæлæ райсом. Цы йæ æлхæнын хъæуы, уый зоны. Кæм цы балхæнын хъæуы, уый йын бæрæг у. Архайдзæн, куыд гæнæн æмæ амал и, цæмæй афтæ асламдæрæй балхæна, ууыл.

Викæ... Кларæйы зæрдыл æрбалæууыд: абон чидæр, æнхъæлдæн, цыма Георг дзырдта: Викæйы дзаумæттæ куы ауæй кæниккам, йæ сывæллæттæн ын иу чысыл уæддæр фæпайда уаиккой. Йæ хъус æм уыйас ничи æрдардта. Æмæ йæм куыд æрдарой? Зæгъæм, Кларæ цалынмæ йæ дзаумæттæ нæ ауæй кæна, цы йæ хъæуы, цалынмæ уыдон фæстаг судзины онг нæ балхæна, уæдмæ

ницæуыл аныдзæвдзæн. Уый фæстæ бæрæг уыздзæн. Вика æмбарынæн нал у, фæлæ йæ бамбарæд.

ЗАРÆ

Зарæ æмæ Бадджери дысон сæмбæлдысты. Фыццаг хатт нæ. Нæхимæ горæты дæр сæмбæлынц, фæлæ сæ иу адæймаг дæр иумæ никæд федта, иу адæймаг дæр сыл никæд фæгуырысхо. Ам се ‘мфæндагонтæй дæр ничи ницы зоны. Æмæ цæмæн хъуамæ зоной? Кæрæдзиимæ сын цы ахастдзинадтæ и, уый фезмæлд, ныхас нæ, фæлæ цæстæнгасæй дæр никæд равдыстой. Стæй, æппынфæстаг, кæй цы хъуыддаг и? Дысон рæстæг хорз арвыстой. Æхсызгон минуттæ. Æхсызгон дыууæ сахаты. Рæстæг уайтагъд агæпп кодта, цыма цæсты фæныкъуылд уыд. Ничи ницы зоны, ничи ницы федта, фæлæ уæддæр Зарæмæ афтæ кæсы, цыма йе ‘мбæлцонтæ цæуылдæр гуырысхо кæнынц, цыдæр æнкъарынц. Сылгоймаг йæхинымæр бахудт. Йæхиуыл. Цы æдылы у. Вика ныр æртыккаг бон ацы дунейæ нал у, æмæ Зарæ суанг уымæй дæр ахъуыды кæндзæн, цыма уый дæр цыдæр зоны, цæуылдæр гуырысхо кæны. Æгæр тæрсаг дæр хорз нæу. Вика ма ныр дæр фидауцджын уыд, æрыгонæй та куыд хæрзконд, куыд хæрзаив уыдаид. Лæппуты цæстæнгас йæхимæ ма здæхтаид, йæ фæстæ-иу кæстæйæ ма баззадаиккой, уымæн гæнæн нæй. Зарæйæ бирæ кæстæр у, ацы дунейæ æгæр тагъд ацыд. Цымæ, йæ лæг йеддæмæ никуы никæимæ сæмбæлд? Æниу, сæмбæлд æви нæ, уымæ Зарæйы ницы хъуыддаг и. Алчидæр адæймаг у æмæ йæ ‘цы фæнды, уый кæны. Баст ничи у. Зарæ йæ лæг Махарæй уый æнхъæл никæд уыд, æмæ уый цур æндæр сылгоймаджы йæхицæн саттæджын кæндзæн. Нæй, адæймагæн базонæн нæй. Нæй йын раиртасæн. Йæ лæг ыл гадзрахатæй рацыд, афæлыфта йæ, асайдта йæ. Æмæ цæмæн? Цæй тыххæй? Сæйрагдæр та, кæимæ?..

Зарæйы зæрдæ Махармæ фехсайдта. Йæ лæг æм куыддæр фæуазал, фецагæлон, раздæртау ыл йæхи нал ахафы, йæ буарыл ын куыд аныдзæва, ууыл йæхи нал хъары. Хъуыды кодта, кæд йæхæдæг у аххосджын, кæд æй йæхæдæг ассыдта йæхицæй. Куысты бафæллайы æмæ йæ ницыуал фендавы, сызгъæрин лæг дæр æй нал фæхъæуы, хъæццулы йæхи æрбатухы æмæ уайтагъд афынæй вæййы. Махар æм йæхи æрбайвазы, æгæр стынг, уæд

Зарæ æд хъæццул залмæ рацæуы æмæ диваныл схуыссы, лæг хъахъдзыхæй аззайы. Хъæццулæй йæхи куы æрбатухы, уæддæр æдас ваййы, фæлæ...

Æмæ цы æрцыд Махарыл? Лæг нал у? Æниу, æцæг лæг кæд уыд, фæлæ... Сылгоймаджы зæрдæ фæкъæпп кодта. Æмæ кæмæ? Сæ сыхаг Любæмæ. Акæс-ма, Зарæйы уæздан лæджы дардмæ цæуын нæ бахъуыд. Бахъахъхъæндзæн æй, æрцахсдзæн æй. Æмæ йæ æрцахста. Райсомæй кусынмæ цæуын, зæгъгæ, сæ къæсарæй рахызт. Сылгоймаг иууылдæр цæстытæ æмæ хъустæ фестад, фæлæ ницæуыл фæгуырысхо.

Зарæ дыккаг бон дæр куыстæй йæхи фæтылиф кодта, йæ лæг цы мигæнæг у, уый йын æнæ базонгæ нæй. Кæсы, хъахъхъæны. Махар сæ бацæуæнæй рахызт æмæ тамако сдымдта, йæ алыварс йæ цæстытæ ахаста. Сылгоймаг йæ мидбынат ныддур: цы уыздæн дарддæр. Лæг фезмæлыд, сабыр къахдзæфтæй фæцæуы, æваст æртыккаг, Любæты бацæуæнмæ, фæзылд. Зарæ цæмæ æнхъæлмæ каст, цæмæй тарст, уый федта. Йæ бон фезмæлын нæ уыд, йæ улæфт ныссабыр. Сыхæгтæ, хионтæ, уæздан, æгъдауджын, фысы комæй хал нæ ратондзæн, зæгъгæ, кæмæй зæгъынц, уый йыл гадзрахатæй рацыд, уый йæ сайы. Зарæ æнцад лæууыд, йæ цæссыгтæ уадысты, фæндыд æй дзуццæджы сбадын, фæлæ йæ исчи куы фена, уæд цы банхъæлдзæн?.. Иу рæстæг фезмæлыд, сæхимæ... сæхимæ йæ йæ къæхтæ нæ хæссынц, куыстмæ ацæуид æмæ... Никуыдæм цæуы! Æртыккаг бацæуæны дыккаг уæладзыгмæ сызгъордта. Йæ уайгæнæг лæг æмæ уыцы сыл цы ми кæнынц, уый хъуамæ йæхи цæстытæй фена. Ай-гъай дæр, Любæйы фатеры дуар дæгъæлæй æхгæд уыздæн. Уæдæ æдылытæ сты? Зарæ дуар тымбыл къухæй ныххойдзæн, йæ сынæгæй йæ басæтдзæн. Дуар разынд гом. Æвæццæгæн, кæрæдзимæ афтæ æнхъæлмæ кастысты, æмæ сæ дуар ахгæнын дæр æрбайрох, йе та хъуыды кодтой, райсомæй сæм уыцы афон чи æрбацæудзæн. Сылгоймаг фатермæ бахызт, йæ уæздан лæг æмæ йæ сыхаг диваныл бадынц, дыууæйæ дæр астауæй уæлæмæ бæгънæг, сæ гом буæрттæ кæрæдзиуыл баныхæстысты, сæ цæнгтæ кæрæдзиуыл стыхстысты. Æлгъаг куыйтæ! Сæ чъизи æнкъарæнты афтæ арф аныгъуылдысты æмæ Зарæ, къæсарæй куыд бахызт, куыд сæм кæсы, уый нæ бафиппайдтой. Цæмæндæр, æвæццæгæн, фырмæстæй, исты зæгъа, уый йæ бон не ссис, фæлæ йæ къахæй пъл æрцавта. Дыууæ æлгъаджы æдзæмæй аздадысты, сæ цæнгтæ

архаудысты, сæ дзыхтæ байгом сты. Зарæ цæхгæр фæзылд, разгъордта. Йæ куыстмæ нал ацыд, фæлæ сæхимæ. Ваннæйы йæ къæхтыл узал дон рауагъта, фæлæ зæрдæ уæддæр сыгъд. Уыцы рæстæг ваннæйы дуар æрбазыхъхъыр, Махар йæ цуры æрлæу-уыд, къæзыд, ферхæцыд-иу, афтæмæй кæуæгау загъта:

– За-а-рæ, За... не ‘хсæн ницы уыд. За, мацы банхъæл.

Сылгоймаг ницы дзырдта, стæй йæм цæхгæр фæзылд æмæ цыма сонт фæци, афтæ йыл йæ хъæлæсы дзаг ныхъхъæр кодта:

– Ацу, мæ цурæй фесæф!

Æмæ уый разылд, диваныл дæлгоммæ схуыссыд. Зарæ та сæхицæй рацыд, сæ фатеры йæ иу минут дæр фæлæууын нал фæндыд. Куыстæй йæхи ракуырда, фæлæ йæ йæ къæхтæ цæмæндæр ахастой уырдаæм, заводмæ. Йæ зæнгтæ йæ быны тасыдысты, æрхауынмæ-иу æй бирæ нал хъуыд. Йæ сæр зылд. Смæсты, уæд йæ сæр фæриссы: йе ‘лхывдад хæрдмæ ссæуы. Йæ чызг æмæ йæ лæппу нæ уыдысты, уæд уыцы изæр сæ фатеры къæсæрæй нæ бахызтаид. Ис алцæмæндæр ныббарæн, ныххатыр кæнæн, фæлæ цыдæр хъуыддæгтæн нæ хатыр и, нæ ныббарæн. Ноджы, чи йыл рацыд гадзрахатæй? Чысыл сывæллонау дыги-дыги кæмæн кæны, уый... Æмæ ма мæлæты лæг куы уайд. Махар æй хъуамæ йæ армытæппæны дарид. Уый та...

Зарæ йæ мидбуар сыгъд, спичкæ йыл баппар, уæд ныггуыпп кодтаид. Уыцы бонты Махарæй бынтондæр дзырд нал хауд. Æмæ хъуамæ цы загътаид, йе ‘взаг лыг уыд. Хъуамæ йын Зарæ ахæм маст скæна, цæрæнбонты йæ зæрдæйыл кæй бадара. Фæлæ куыд? Иу хъуыды. Аннæ хъуыды.

Зарæ йæ маст æнцонæй нæ аныхъуырдзæн. Æмæ куыд? Цы?.. Цы? Зарæ Махарæн бакæндзæн йæхи ми. О! О! Кæд æм иучысыл хиуарзондзинад ис, уæд ын уый уыдзæн æппæты зындæр, æппæты ахъаззагдæр цæф. Зарæ сæхимæ куы ‘рбацæуа, уæд ын алцыдæр æргом радзурдзæн, æмæ-иу судзæд, йæ сæр-иу къултыл хойæд.

Махар, Зарæйыл гадзрахатæй куы рацыд, цъыфы йæ куы сызмæста, уый уыд фараст æви дæс азы размæ. Уæд ма, айгъайдæр, Зарæ æрыгондæр уыд, йæ бакаст, йæ фезмæлд – æндæр, ныр дæр кæйдæртау не ‘рзæбултæ, фæлæ ма уæд талайы хуызæн уыд, рæхснæг, куыд цæуы, уый не ‘нкъардта, цыма уæлдæфы тахт. Цыма зæрватыкк у, йæхимæ афтæ каст.

Азтæ сæ кæнон кæнынц, стæй... ацы æнахъинон рæстæг... йæ сау фæд алкæуылдæр уадзы.

Уæд сæхицæй рацыд лидзæгау. Æмæ кæдæм? Йæ куыстмæ. Абон йæхи ракуырда, фæлæ уæддæр ацыд. Заводы кæрты хæрхæмбæлд фæци Созыримæ, сæ кадры хайады хицауимæ, цыма ныхас бакодтой. Лæппу йæм худы:

– Бæсты рæсугъдæн зæрдиаг салам, – йæ цæстытæ йыл сæрæй къæхтæм куыд æрхæссы, афтæ æрхаста, йæ цæстытæ та дзы ныхсынц, æмæ сæ Зарæ ацы хатт йæхи нæ иуварс кæны, йæхи сæ не ‘мбæхсы.

– Ирыстоны хуыздæр лæппуйæн зæрдиаг салам, – бахудт æм Зарæ дæр. Созыр дзы кæстæр у, æнæхъæн æхсæз азы, фæлæ цыма йе ‘мгар у, нæ фæлæ хистæр, йæхи афтæ дары. Лæппу йæм хæстæг æрбацыд, афтæ хæстæг, цыма йыл андзæвдзæн, цыма йæ ахъæбыс кæндзæн. Зарæ йæ алыварс акаст: ничи сæ уыны? Ничи сæм кæсы? Заводы дынджыр кæрт у хасты хуызæн. Зарæ, Созыр ын ам ахъæбыс кæна, уыцы бар йæхицæн нæ ратдзæн. Лæппу йæм йæхи иу æмæ дыууæ хатты не ‘рбаласта, иу ныхас, аннæ ныхас, йæ зæрдæ йæм кæй æхсайы, уый бæрæг уыд йæ цæстæнгасыл, йæ алы фæзылдыл дæр. Æмæ-иу Зарæ йæхи фæиуварс кодта, ныхас-иу андæрырдæм фездæхта, хатт-иу æй æрдæгыл фескъуыдта.

Ныр... Созыр хорз лæппу у, тынг хорз лæппу. Æмæ æваст сылгоймаджы сæры арвы æрттывдау атахт: Созыр... Созыр у. Йæ хъуыдымæ федзæм. Уый цавæр хъуыды у? Хъуамæ ацæуа, Созыры лæугæ фæуадза, фæлæ æнцад лæууы. Æмæ Махар – гъа, уымæн афтæ хъæуы, фæлæ йæ лæппу æмæ йæ чызг та? Цы цæсгомæй æрлæудзæн сæ цуры? Созыр ыл йæ цæстытæ ахаста, цыма йын йæ хъуыдытæ кæсы, афтæ, æмæ загъта:

– Иу сахат комы, доны был арвит, уæд уый уайд æнæхъæн царды аргъ.

Зарæ ницы дзырдта.

– Цом, æдде дæм æнхъæлмæ кæсдзынæн, – Созыр рацыд, нал зынд, Зарæ ма уæддæр æнцад лæууыд. Цы кæна? Цæуа æви?.. Æмæ та йæ цæстытыл ауад: Махары æмæ йæ сыхаг гаццайы æрдæгæй уæлæмæ гом буæрттæ кæрæдзиуыл баныхæстысты, сæ цæнгтæ кæрæдзиуыл стыхстысты. Æмæ Зарæ ахъуыды кодта: цæуы, Махарæн фыддæртæ хъæуы. Цæуы! Æмæ тагъд-тагъд рацыд. Созыры «Жигули» мин машинайы æхсæн дæр базондзæн. Махармæ та велосипед дæр нæй. Фæстаг дуар бакодта æмæ сбадт.

– Цом?

– Цом.

Æмæ уæд Зарæ Созыримæ кæй сæмбæлд, ууыл фæсмон нæ кæны. Æвæццæгæн, афтæ хъуыд. Хъуыддæгтæ иууылдæр Уæллагæй аразгæ сты. Раздæр хъуыды кодта: «Махарæн алцыдæр æргом зæгъдзæн, уадз, мæстæй фæйнæрдæм тæппытæ хауæд, судзæд». Фæлæ дзы, сæхимæ куы бацыд, уæд иу ныхас не схæуд, Махар æппындæр ницæуыл фæгуырыско æмæ абон дæр ницæуыл гуырыско кæны. Уæд Зарæ æмæ Созыры æхсæн цы хъарм ахастдзинæдтæ райгуырды, уыдон цæрынц ныр дæр. Сæмбæлынц, æрмæст фыццаг рæстæджыты хуызæн арæх нал. Æнцой, æхсызгон фембæлдтæ. Зæрдæйы баззайынц. Викæ... Йæ лæг, дам, амард. Цымæ сын цы ахастдзинæдтæ уыд? Æвæццæгæн, æнæ кæрдзи нæ фæрæзтой æмæ йæм батагъд кодта. Æви... Æви-иуын æндæр кæйдæримæ фембæлын æхсызгондæр уыд? Æмæ адæймаджы чи бамбардзæн? Адæймагæн базонæн и?..

Зарæ бадæны фæстæмæ ауадзæнын йæхи ауагъта, куы афынæй уайд, йæ хъуыдыты æгæр адзæгъæл, райсом æй кусын хъæуы.

ОЛЕГ

Адæм афтæ æгъатыр цæмæн сты? Дæ къæхтыл фидар нæ лæууыс, уæд никæй хъæуыс, цыма ацы зæххыл нæ цæрыс – ничи дæ уыны. Уый афтæ кæй у, Олег уый йæхиуыл раджы бавзæрста. Цалынмæ йæ къæхтыл слæууыд, уæдмæ суанг хионтæй дæр иппæрд уыд, йæхимæ сидзæры, фæрссаг адæймаджы, кæвдæсарды хуызæн каст. Хицау дæ, æхцаджын дæ, уæд ды зондджын дæ, уæд ды хъæугæ адæймаг дæ, хъуамæ дын табу кæной. Цавæр адæм стæм, цавæр?! Æппын нын бамбарæн нæй.

Викæ... Цæй хъæздыг уыдаид? Хъæздыг ацы удхайраг фæндæгтыл цæуы? Хъæздыг у, зæгъгæ, уæд ныр æртыккаг бон дзаумæтты фæстæ æмбæхст уайд? Хъæздыг у, зæгъгæ, уæд æй хæдтæхæгыл нæ, фæлæ ракетæйыл Ирыстоныл сæмбæлын кодтаиккой, фæлæ... Æвæццæгæн, ыл куыдз срæйæг дæр нæй. Дохтыр æм хорз базылд. Геор, æви чи уыд... Геор уыд. Геор ахъавыд, цæмæй Викæ ма тæф кæна, уымæн хостæн цы ‘хца хъæуы, уыдон нæхæдæг, фæндагонтæ, æрæмбырд кæнæм. Æвæдзиауы хорз хъуыды, æмæ йæ сæххæст кæн: æхца дæ дзыппæй сис æмæ хостæ

балхæн. Олег йæхи нал баурæдта: фæндаггонтæй æхца цæмæн æмбырд кæнынц? Викæйæн йæхимæ исты ис æви нæ, уый уал базонам, стæй бæрæг уыдзæн. Йæ фарсмæ цы сылгоймаг бадт – Лидæ, уый, цыма уыцы ныхасмæ æнхæлмæ каст, уайтагъд фæрæвдз. Оледжы фæндон раст у, Викæйæн йæхимæ, æппынфæстаг, хосты фаг æхца ма разына, уый йæ нæ уырны, ахæм фæндаг æнæ æхца ничи цæуы.

Асиат йæ сæр банкъуыста, цыма йæ нал уромы, æрхауынмæ йын хъавы, афтæ йæ бынмæ æруагъта, æмæ йæхимæ дæр нæ хъуыст, ахæм сабыр хъæлæсæй загъта:

– Адæм нал стæм, æви цы? Хъуамæ Викæйæн йæ рон басгарæм, йе ‘хцадон ын фенæм?

– Æмæ уым диссагæй цы ис? – æрбадзагъул æм кодта Кларæ.

– Ницы. Æппындæр ницы, – дзуапп сын радта Олег.

– Нæ зонын. Нæ зонын, – загъта Асиат. Олег, се ‘мфæндаггон сылгоймаджы хорз æмбары: йæ хъæбул, дам, Афганистаны бабын, йæ зæрдæ рыст у, ахæм адæймаг алцыдæр йæ рыст зæрдæйæ уыны, царды, адæймаджы æцæгдзинадæй адард вæййы.

Æхсар йæ бадæнæй сыстад, мæлæты лæг æмæ хъуамæ йæ барджын ныхас зæгъта:

– Уымæ æрхаудтам, æмæ цæмæй марды чыссæ расгар-басгар кæнæм?! – Йæ дзыппæй цыдæр капечытæ систа. – Æз уал дæттын.

– Ох-х, уыцы стыр ныхæстæ, – Лидæ йæ был акъуырдат. – Викæйæн йæхи æхцайæ дохтыр æрбакæндзыстæм, хостæ дзы балхæндзыстæм æмæ уым æвзæрæй цы и?

– Уæдæ, куыд уæ фæнды, афтæ, – йæ хъуыды балхынцъ кодта Георг.

Лидæ, цыма Викæ æгас у æмæ дзы тæрсгæ кæны, афтæ йын сабыргай, арæхсгæ йæ къух йæ роны батъыста, – уæд ма Викæ йæ фарсмæ уыд, сæ хызынты æмæ йæ сæ дзаумæтты фæстæ нæма сæвæрдтой, æмæ сылгоймаджы дыууæ риуы æхсæнæй æхцайы чыссæ систа. Иууылдæр ныссабыр сты. Мардон сабыр. Нæ, нæ ныссабыр сты. Асиаты кæуын райхъуыст, автобусæй æддæмæ ахызт. Æддæмæ ахызт Æхсар дæр. Олег сæ фæстæ касти æмæ, адæмæн куыд ницы æмбары, ууыл хъуыды кодта. Æви сæ æгæр хорз зоны? Дохтырæн, цæмæй Викæйæн йæхи æхцайæ фыст æрцæуа, уый алкæй дæр фæнды, уæд ма цы уæлдай фæдфæливан ныхæстæ кæнынц? Мæлæты æхцаджын адæм!

Алчидæр дзы йæ капекк мин хатты куы банымадта. Уыцы кæнгæ митæ, уыцы мæнг ныхæстæ... Олег ныхъхъæр кæнынмæ хъавыд: «О, адæм! Афтæ фæлывд, афтæ дыдзæсгом кæдмæ уыдзыстут?!» – фæлæ йæхиуыл ныххæцыд, дзурынæй нæ дзурын хуыздæр у.

Викайы чыссæйы цы хуымæтæг æхца æмæ доллæртæ уыд, уыдон Лидæ систа, чыссæ æрцагъта: уадз, цы дзы ис, уыдон иу-уылдæр фенæнт, æхца æмæ доллæрты дыууæ хатты банымадта æмæ загъта:

– Уый фæстæ цыдæр дам-думтæ куыд нæ уа, афтæ. Цы дзы схардз кæнæм, уый хъуамæ алчидæр зона. – Дохтырæн цы хъуыд, уый систой. Лидæ чыссæ Викайы æрбадæнты бын батъыста: уыр-дыгæй йын рахауынæй тæссаг нæу, æдасдæр бынат у.

Геор æмæ Бадджерæ кæцæйдæр дохтыр æрбакодтой. Олег уыцы рæстæг автобусмæ хæстæг нæ бацыд. Викайæн уколтæ кæнынц, цы йын кæнынц, бар сæхи. Дохтырæн æхца цы хъæуы, уый ис. Олег цы бафиппайдта: фæндагыл адæм чъындыдæр, æлгъиндæр цæмæн вæййынц? Ахæмтæ дзы разыны, æмæ сом суæлдай кæныны бæсты йæ цонг ахауын кæндзæн.

Базары, адæмы æхсæнты нарæг фæндагыл сау-сауид «Волгæ» ацыд, цалынмæ фæаууон, уæдмæ дзы Олег йæ цæстытæ нæ систа. Ацы хæдтулгæтæ бирæ уарзы, уæлдайдæр сæнтсау ахуырст машинæтæ. Æмæ балхæндзæн... Ныр ма уал ын «Жигули» дæр фаг у. Æппæты фыццаг æм уыд æппæты хуыздæр хæдтулгæ. Уый йæ ныхас нæ, фæлæ цæстæнгасæй дæр æмбæрста. Уый уыд йæ цъæх нæл хæрæг. Исты дзурыс, уæд-иу йæ дынджыр хъустыл хæрдмæ схæцыд, Олегмæ-иу разылд, цыма-иу афтæ зæгъынмæ хъавыд, куы дæм фæкæсын, уæд дæ хуыздæр фембарын.

Олег ма уæд йæ мад æмæ йæ фыдимæ цард, йæхæдæг хæдзар нæма сарæзта. Йæ бинойнаг Ланæ – ахуыргæнæг, æмæ ахуыргæнджытæн хъæугæрон зæххы гæппæлттæ радтой. Æфсин ын цалдæр хатты бакой кодта. Уыцы зæххы гæппæл сæ истæмæн хъæуы? Цы дзы кæнынц? Олег дисы бацыд. Цæуыннæ сæ хъæуы? Уый цы фарст у? Ныссагътой дзы картоф æмæ фæрсыл хъæдур. Олег-иу сæ цъæх хæрæг сифтыгъта, Ланæимæ-иу фæрсæй-фæрстæм сбадтысты æмæ-иу сæ зæххы гæппæлмæ ацыдысты. Чидæртæ сыл худтысты. Худт сыл йе ‘мсиахс. Йæ мад сæ районы хуыздæр хъугдуцæг, æмæ йын балæвар кодтой «Жигули». Уый та йæ балæвар кодта йæ кæстæр лæппу, Оледжы æмсиахс

Асæхæн. Æмæ-иу уый барæй сæ рæзты, цыма ракетæ у, афтæ асыффытт кодта, кæнæ-иу афтæ сабыр цыд, æмæ-иу Оледжы цъæх хæрæджы къахайст бирæ тагъддæр уыд, Асæх-иу йæ сæр машинæйы рудзынгæй радардта æмæ-иу йæ мидбылхудгæ даргъ ныхасыл схæцыд, йæ алы фæзылдæй дæр дзырдта: уый у гъæйт-тмардзæ лæг, йæхицæй сæрыстыр, уымæ ис дзыхъхъынног «Жигули», Олег та цы у? Ницы. Æрмæст уый нæ зыдта: Олег йæ уæхсчытыл куысыфтæг нæ, фæлæ сæр кæй хæссы. Асæх нæ зыдта: Олег æнхъæлмæ кæсын кæй зоны, уымæн æмæ тагъд дон фурды не ‘ййафы. Уый йæ сæрмæ алы куыст дæр хаста æмæ хæссы. Сæ хæрæгæй йæ куыстытæ кодта æмæ цы? Уый худинаг у? Мæнæ ныр, Ирыстонæй Польшæйы æхсæн рахау-бахау кæны, æмæ уый чидæртæ сæ сæрмæ нæ хæссынц æмæ ма сæм бакæс: æххормаг æмæ бæгънæг, гæвзыкк. Уæдæ Олег та афтæ зæгъы: цыфæнды куыст дæр хорз у, худинаг мæгуыр у.

Оледжы æмсиахс Асæхы къæхты бын фысы бага нæ саст, тахт кæмдæр уæларвты, цалдæр хатты фидисы хуызы, зæгъгæ, дæр кодта: уый хæрæгуæрдонны никад сбадт æмæ не сбаддзæн, йæ сæрмæ дын уый хæссы! Афтæ схъал, афтæ бæрзæндты тахт, æмæ Оледжы фæныллæг кæныны тыххæй цалдæр хатты куы зæгъид: уæд та сæ хæдтулгæтæ баивиккой. Нæ-æ! Цытæ дзуры Асæх, Олег йæ цъæх «Мерседес» цыдæр «Жигули»-йæ ивы? Уыцы ныхасмæ-иу Асæх худæгæй бакъæцæл. Уый йæ ивы, йæ хорз æмсиахсы тыххæй алцæуыл дæр разы у. Олег-иу йе ‘взагыл ныххæцыд, чысыл ма, уæд-иу срæмыгътаид: цы йæ синны сæртыл ныххæцыд Асæх? Уыцы хæдтулгæ, йæхи фæллоийæ цы æхца бакуыста, уымæй алхæдта? Йæ мадæн табу кæнæд. Олегæн нырма йæ бон машинæ балхæнын нæу, фæлæ ‘рцæудзæн уыцы рæстæг дæр. Æмæ йæ ‘нхъæлмæ кæсын бирæ нæ бахъуыд. Ныр йе ‘мсиахсмæ хæдтулгæ нæ, фæлæ хæрæгуæрдон дæр нæй. Уыцы «Жигули» ма йын æгæр бирæ дæр бафæрæзта. Цы уды фидарын уыд! Æхсæвæй-бонæй йыл дыууæрдæм кæн, дзыхъхъ-къуыбар ма æвзар, йæ бон у, нæу, уæлдæфы йæ стæхын кæн. Дыууæ хатты фæндагæй иуварс асхъиудта, табу Хуыцауæн, Асæхæн йæхицæн ницы уыд. Фæстаг хатт машинæ хайгай бацис, ауæй кæнынæн дæр нал сбæззыд, йæ саразын, йе сцалцæг кæнынæн Ирыстоны хуыздæр мастертæ куы æрæмбырд уыдаиккой, уæд дæр ын сæ бон ницыуал бауыдаид. Стæй йын сцалцæг кæнынæн æхца нæ хъуыд? Æмæ кæм и? Диссаг, машинæйы дуар байгом

кæн, рулыл æрхæц æмæ сæрыстырæй рудзынгæй дæ сæр ра-
дар, æндæр дзы ницы хъæуы? Кæдæм хæрдты тæхыс? Уæдæ
Олег та афтæ хъуыды кæны: Асæх, йе ‘мсиахс, йæ къухты, йæ
хидæйдзаг фæллоуæ куы балхæдтаид машинæ, уæд æй хъахъ-
хъæдтаид цæстыгагуыйау, авгау ын æрхауынаы тарстаид. Ныр
та хъуамæ Олег ныххæцид йæ астауысæртыл æмæ худид, фæлæ
уый никауыл худы.

Йе ‘мсиахсæн иу æнаууылд, иу æфхæрæн ныхас никад загъ-
та æмæ нæ зæгъдзæн. Нæ, фæлæ йын кæны таригъæд, æфхæрд
у. Ацы суйтæ, æмтæры рæстæджы йæхи не ссардта, йæ цæстытæй
рухс нал кæлы, фылдæр цæуы, йæ къæхтыбынмæ кæсгæ. Олег
ын цалдæр хатты бакой кодта: Польшæмæ йемæ рацæуæд,
фæкæсдзæн æм. Не сразы. Уый йæ куыст нæу. Афтæ нæ загъта:
уыцы куыст мæ сæрмæ нæ хæссын, зæгъгæ. Фæлæ йæ Олег не
‘мбары? Æмæ йын йæ бон исты у? Улæфæд. Йæ бон куыд у,
афтæ цæрæд. Оледжы куы бафæнда, уæд дыууæ-æртæ машинæ-
йы дæр балхæндзæн, тагъд сау «Волгæ» йæ кærты æрлæудзæн.
Уый сывæллон нал у, æмæ хъуамæ йæ алы акъахдзæф æмæ ны-
хас дæр сæ бынаты уой.

Раджы бамбæрста: мæгуыр, æнабон адæймаг алцæмæй дæр
æфхæрд у, алчидæр æй йæ къæхты бын ссæнды, йæ фæндаг
æхгæд у. Мæгуыр æнæ æвзаг у, æмæ Олег уый йæхицæй хорз
зоны. Цалынмæ йæхиуыл фæхæцыд, йæ къæхтыл слæууыд,
уæдмæ чызджытæм дзурын нæ уæндыд. Дзургæ та-иу сæм куыд
нæ скодта? Гоби уыд? Цавæр æрыгон лæппуйы нæ фæнды, йæ
зæрдæмæ цы хурæнгæс чызг цæуы, уымæ сæмбæлын? Цы æры-
гон лæппуйы нæ фæнды, æмæ йыл йе ‘мкар чызгимæ фæлмæн
хуыссæны бон æрбарухс уа? Бæгуыдæр, Оледжы алцыдæр
фæндыд, æмæ ныхасæппарæн дæр кодта, фæлæ дзæгъæлы.
Уæвгæ, дзырдмондаг æмæ дзырдарæхст никад уыд. Йæ
зонгæтæй, йе ‘мбæлттæй ахæмтæ ис, æмæ дзурдысты æмæ дзур-
дысты, уæлдай дæр сылгоймæгты тыххæй ныхас рацыд, æмæ
нæлгоймæгты æхсæн та уыдоны тыххæй ныхас кæд нæ рацæуы,
уæд се ‘фсæртæ феуæгъд ваййынц. Ахæмтæ дзы разыны, æмæ
йæ ныхасмæ гæсгæ фондзыссæдз чызгæй фылдæримæ сæмбæлд,
тагъд ын дыууæфондзыссæдзмæ схæццæ уыдзысты. Æмæ
дзурдзæн: йемæ куыд сæмбæлд, кæд, цы, æхсæв куыд арвыс-
той... Ис табуйаг хъуыддæгтæ, æмæ ахæм у нæлгоймаг æмæ
сылгоймаджы фембæлд, уый хауы æрмæстдæр дыууæ удмæ, æмæ

уымæй плакаттæ æмæ лозунгтæ араз, уый у стыр чъизидзинад, стыр тæригъæддзинад. Иуæй-иутæм байхъус, уæд цыма сæ цард сылгоймæгтыл цуан кæныныл арвыстой, цыма сæ царды æндæр ницы уыд, афтæ фæзыны. Сæхи афтæ февдисынц. Æмæ сæхимаæ фæкæсынц нæ рæстæджы хъайтартæ. Олег сæм йæхи хъусæг скæны, гæнæн ын фæци, уæд йæхи иуварс айсы. Уымæн æмæ йæ фæзаны: цытæ хъусы, уыдонæй раст у хæрз чысыл, гъе та, æппындæр ницы. Уыцы ныхæстæ фылдæр ваййынц хи сайæн, хи раппæлыны охыл. Олег дæр уыд æрыгон, стæй ныр дæр зæронд нæма у, æмæ йыл иу чызг дæр, иу сылгоймаг дæр йæхи никæд æрбаппæрста, никуы йыл ничи ныххæцыд: «æнæ дæу мæлын, сæфын». Сылгоймагимæ фембæлын æй нæ фæндыд? Фæндыд. Сылгоймагимæ æмбуар нæма æрцыдис, уæд дæр ын зыдта йæ кæлæнгæнæг узæлд кинотæй, чингуытæй, йæ нæлгоймаджы удæй, йæ нæлгоймаджы буар æмæ тугæй. Цал æмæ цал уæлмонц сахаты æмæ æхсæвы арвыста дунейы тæккæ рæсугъддæр чызджытимæ?.. Уый... Йæ фынтæй бирæ цыдæртæ зыдта.

...Уыцы чызг... Олег ын йæ ном нал хъуыды кæны. Уырыссаг нæ уыд, ирон. Сæмбæлдысты æртыккаг хатт. Фæлмæн сæрдыгон изæр. Къостайы номыл парк. Къаддæр адæм, къаддæр змæлд кæм и, уырдаем-иу сæ сæ къæхтæ сæхи æгъдауæй бахастой æмæ-иу кæрæдзиуыл ныттыхстысты, æмæ-иу Олегмæ афтæ фæкаст, цыдæр уысм ма æмæ сæ буæрттæ сиу уыдзысты, дыууæ адæймагæй иу адæймаг рауайдзæн. Лæппу йæхимидæг куывта: парчы рухсытæ уыцы иу рæстæг æмхуыст куы акæниккой, уæд сæ ничиуал уынид, æфсарм сæ нал уромид. Фæлæ-иу уайтагъд æрæрвонг. Ацы парчы цы æвирхъау ми не ‘рцыд, ахæм нæ баззад. Сау талынг. Кæцæйдæр фегуырдысты, цалдæргай азтæ ахæстæтты чи фæбадт, ахæм цалдæр расыг лæппуйы, сæ кæрдтæ мæйдары ферттывтой. Ныртæккæ чызгæй сæ æлгъаг мондæгтæ суадздзысты. Чидæр Оледжы размæ схойы: йæ хæдзар ома бацагурæд. Æви... Лæппутæй йæм дыууæ фæзылдысты æмæ йæ сæ кæрдтæй æнауæрдонæй кæрдынц. Уый ахауд. Йæ цард фескъуыд. Йæ марджытæ фæтары сты. Æви... Лæппутæ йæ фелвæстой æмæ йæ Теркмæ баппæрстой, змæст доны сау уылæнтæ йæ аныхъуырдытой. Олег бындзы сæфт фæкодта. Уæвæн и? Фæлтау парчы цырагътæ ноджы тынгдæр ныррухс кæнæнт, æхсæв дæр æмæ бон дæр судзæнт.

Уыцы уысм йæ хъуыдыты уацары афтæ бахауд, æмæ чызг йæ

фарсмæ цæуы, уый дзы цыдæр уысм æрбайрох, чызджы зæрдиæг хъæбыс æй æрчыцын кодта, сылгоймаг æм уæды хуызæн хæстæг никæд ма уыд, æмæ ахъуыды кодта: æмдзæрæнмæ йæ куы акæнид. Æмæ йын сразы уыдзæн? Цыма сразы уыдзæн, афтæ йæм каст, æмæ загъта:

– Замманай æмдзæрæн нын ис, нæ уат – хурæй рухсдæр. – Æмæ йæ нæ сайдта: сæ уат – райдзаст, æдзухдæр сыгъдæг, æфснайд. Суанг ма сæм чызджытæ дæр бахæлæг кæнынц.

Олег æнхæлдта: чызг уыцы ныхасмæ рагæй æнхæлмæ касы æмæ йæ æрбахъæбыс кæндзæн, йæ буар та йыл баныхæсдзæн, зæгъдзæн, цæуæм. Уый æрлæууыд, йæ хъоппæг сау цæстытæй йæм бакаст æмæ загъта:

– Дæхицæн фатер кæнæ хæдзар куы уайд, уæд ацæуин æмæ демæ уым цæргæйæ баззаин. Æмдзæрæнтæй мæ зæрдæ фæцъæх, – бахудт æм æхсин. Олег цы загътаид, уый нæ зыдта. Уæд, уыцы чызгимæ сæмбæлд æртыккаг хатт, æмæ-иу сæ алы фембæлды дæр æхсызгон хъæбыстæ æмæ батæн кæрон нал уыд. Уый æнхæлдта: уыцы æнкъарæнтæ цæуынц йæ зæрдæйы арфæй, ахæм ныхас дзы фехъусдзæн, уый æнхæл нæ уыд.

– Æмæ уæдæ куыд? – бафарста чызджы.

– Куыд? Нæ фæндаг иу нæу, фæсаджил, – загъта уый æмæ акъахдзæф кодта. Олег йæ мидбынат лæугæйæ баззад. Цæуына æзгъордта йæ фæстæ? Цæуынна йæ баурæдта? Цæуынна? Уымæн æмæ, цы чызгимæ æмбæлд, уый цы чызг æнхæл уыд, уый нæ разынд, уый уыд бынтон æндæр чидæр. Уыцы чызджы Олег хъуыд хæдзары тыххæй, кæм æрфысым кодтаид, ахæм бынаты тыххæй. Æмæ æгайтма фæхицæн сты. Оледжы та уыцы чызг хъуыд рæстæгмæ. Æмæ æнæ зæрдæрисгæйæ фæхицæн. Æнæ сылгоймаг уæдмæ фæцард? Уæдæ æнæ уыцы чызг дæр цæрдзæн, æмæ фæци. Æмæ лæппу æмдзæрæнмæ ацыд.

Олег фыццаг хатт сылгоймагимæ сæмбæлд, хъуыддаг куы бакодта, уæд. Нæ йæ сусæг кæны, стæй уый дзуринаг у? Кæй цы хъуыддаг и? Кæддæр дзы уый йе ‘мбæлтты цур схауд, æмæ йе ‘взагыл кæй нæ ныххæцыд, ууыл ма ныр дæр фæсмон кæны. Лæппутæ дисы бацыдысты, æндæр цы дзырдтаиккой, уый сын нал уыд. Уый та куыд? Баст уыд? Моладзандоны цард? Дзæдæл у? Олег сыл йæ къух ауыгъта: дзураент æмæ дзураент. Уый æдзухдæр хъуыды кодта, æрмæст абоныл нæ, фæлæ райсомыл, фидæныл. Цыдæр чызгимæ фембæлдтæ, рæстæг дыууæ-æртæ

æхсызгон сахаты арвыста, фæлæ дарддæр та? Уыцы чызг дæ цардæмбалæн нæ хъæуы. Æмæ уæд куыд? Чи зоны, раздæр кæйдæримæ, кæнæ кæйдæртимæ йæ зæрдæйы дзæбæхæн хорз фæбæгъдулæг кодта, йæ гуыбыны кæйдæр гуырц змæлы, æмæ дыл куы 'рхæца, уымæй тæссаг нæу? Æнæнхъæлæджы ды уыцы кæйдæр гуырцæн йæ фыдæй куы агæпп кæнай, уый гæнæн нæй? Уымæй нæ тæрсыс? Уыцы къæппæджы иу æмæ дыууæ æвæлтæрд æрыгон лæппуйы бахаудысты? Олег хъуамæ æнæнхъæлæджы кæйдæр сывæллоны фыд феста? Ницы хуызы! Хъуамæ Олег кæйдæримæ йæ царды бонтæ æнæбары æрвита? Цæмæй ма тарст, уыцы алыхуызон хæцгæ низтæй. Æмæ уый йæхи зонгæ-зоннын цъысыммæ нæ баппардзæн. Иу хатт... Иу хатт дзы фæцæйныхст. Олег уæд ахуыр кодта цыппæрæм курсы. Хуыцаубон. Трамвайы сбадт, горæты сæрмæ цады йæхи хорз фæнайдзæн, хурмæ йæхи фæдардзæн, хорз баулæфдзæн.

Олег цадæй раленк кодта, хъæдын даргъ бандоныл йæхи æруагъта, йæ цæстытæ бахгæдта, хуры тынтæ йæ буарыл хъазыдысты. Чидæр йæ фарсмæ куыд æрбадт, уый æвиппайды нæ бафиппайдта. Ракаст. Йæ фарсмæ хæрзхæстæг, æндзæвы йыл, афтæ хæстæг бадт хæрзæрыгон, æвæццæгæн, скъоладзау чызг, æстæм-фарæстæм къласы ахуырдау. Æрбакæсы йæм, йæ цæст ыл ахæссы, бахуды йæм. Ноджы йæм хæстæгдæр æрбабадт æмæ йæм дзуры:

– Сæлдæг ма мын балхæн.

Сæлдæг? Олег йæ уæхсчытыл схæцыд: балхæндзæн. Уымæй мæгуырдар нæ фæуыдзæн. Æмæ балхæдта. Дыууæ. Иу чызгæн, иннæ йæхицæн. Æнæзонгæ æвзонг чызг æм бахудт, йæ чысыл, фæлмæн армыгъæппæн ын йе уæхскыл ахаста:

– Бузныг, стыр бузныг, – сæлдæгæй акомдзаг кодта, хæрзад у, тынг хæрзад, – æмæ сыстад, Олегмæ æргуыбыр æмæ йын йæ къухыл æрхæцыд. – Цом уал, атезгъо кæнæм.

Лæппу йæм скаст. Йæ фарсмæ гыццыл чызг. Чи у? Æгæр къæйных нæу? Цы йæ хъæуы? Кæцæй æрхауд?

– Сист, ма æфсæрмы кæн, – йæ къухыл ын хæрдмæ схæцыд чызг. Æмæ Олег сыстад. Фæцæуынц. Ныр Оледжы ацы гыццыл чызгимæ йæ зонгæтæй исчи куы фенид, уæд цы зæгъид? Чи у? Кæцæй фæзынд? Цы йæ хъæуы?

Чызг йæ размæ æрлæууыд, скаст æм:

– Мемæ фæуын дæ нæ фæнды?

– Цы?! – Оледжы цастытæ рацæйбырыдысты.

– Цы фехъуыстай, уый.

Цы хъусы уый Олег? Ацы æвзонг чызгæн йæ зонд йæ бынаты и? Цы дзуры уый?

– Ма тæрс, æз ма сæмбæлдтæн, – æмæ йын йæ къухыл хионхуызæй ахæцыд. Лæппу фезмæлыд. Цы кæна? Уыдис ма. Чызг æй йæхæдæг хоны. Æмæ... Æцæгдæр, цæмæй тæрсы? Æмæ ахъуыды кодта: цæмæй æфсæрмы кæны? Цы уа, уый уæд. Æнхæлдæн, Олег цыдæр ницæйаг у, æндæр дæ ахæм æвзонг чызг йæхæдæг хонæд æмæ ма рахъуыды-бахъуыды кæн! Худинаг. Афтæ арæх ваййы? Хуыцау ын йæхæдæг æрæппæрста, уый та...

– Цом, – загъта Олег æмæ бацыдысты Теркмæ хæстæг, бæлæстæ æмæ къутæрты фæстæмæ, адæмы цымыдис цастытæ сæ кæм нæ феной, ахæм ауон ранмæ. Чызг йæ дзаумæттæ фелвæста æнафсæрмæй, цыма Олегимæ рагæй æмбæлдысты. Æмæ йыл цы дзаумæттæ уыд – тæнæг къаба, чысыл риутæбæттæн, чызгæн йæ армытæппæнæй дæр къаддæр трусик. Бæрæг уыд, ацы æвзонг чызг æцæг дæр фыццаг хатт кæй не ‘мбæлд нæлгоймагимæ, уый. Дыууæ буары сиу сты, дыууæ буары сыгъдысты. Олег бахауд æнахуыр дунейы, æнахуыр æхсызгон æнкъарæнтæ ивылдысты. Сылгоймагимæ куыд сæмбæлдзæн, уый-иу йæ цастытыл уад, фæлæ ныр йæ цастытыл ницы уад, ныр фын нæ уыдта. Сылгоймаг æмæ нæлгоймаг сиу сты, фæстагмæ се ‘хсæн цы æрцæуы, мæнæ уый æрцæуа, афтæ Оледжы сæры арвæрттывдау атахт: цы кæны уый? Йæ зонд фæцыд? Цыма йæ цыдæр басыгъта, афтæ фестæлфыд, йæхи атыдта: цы кæны уый? Ацы чызг, кæд рынчын у, уæд та? Куы басывæрджын уа æмæ йыл куы æрхæца, уæд та? Олег æрра ссис? Æмæ йæхи иуварс аппæрста, лидзæгау рацыд. Цыдæр уысм фæстæмæ фæкаст æмæ ауыдта: чызг рабадт æмæ худт, йæ цæссыгтæ йæ рустыл уадысты. Цæмæн худт уыцы æнæзонгæ æвзонг чызг? Цы амыдтой уыцы цæссыгтæ? Олег сын ныр дæр ницы зоны. Æрыгон нал у, фæлæ ныр дæр бирæ цыдæртæ нæма зоны. Мæнæ се ‘мфæндаггон Викæйæн йæ цард фескъуыд æмæ цæмæн? Цы кодта? Цы йыл æрцыд? Æмæ йæ куы базона, уæд цы уыздæн? Райгас æй кæндзæн? Адæймаг уыд æмæ нал и.

ЛИДÆ

Лидæ ныр æрсабыр, йæхимæ æрцыд, фæлæ сæ автобус Польшайы арæнæй Варшавæйы базармæ йæ ных куы сарæзта, уæд тынг тыхст, катыйы бахауд. Фæндагонтæ сæ бадæнты аныгъ-уылдысты. Ацы ракæ-бакæ, расгар-басгар, ноджы ма ацы Вика... Æмæ адæм сфæлмæцыдысты. Ныртæккæ дзы чидæртæ афынæй уыздæн, рæдзæ-мæдзæ кæнынц, сæ мигъбадт цæстытæ æрцъынд-æввонг. Чи та йæ хъуыдыты аныгъуылд: сагъæсæй се ‘мдзаг цæстытæ æдзæмæй кæсынц. Иууылдæр куы бафынæй уаиккой. Исчи фынайæ хуыр-хуыр куы фæкæны, уæд Лидæйæн уымæй æнаддæр ницы и, уæд уыцы адæймагмæ бакæсын йæ зæрдæ нал фæкомы. Руслан-иу куы ныххуыррытт кодта, уæд-иу æм афтæ каст: ныртæккæ рудзынджы æвгтæ базгъæлæнтæ уыздысты, уаты къултæ фæйнардæм атондзысты. Æмæ та йæ бауигъ. Цыдæр рæстæг-иу фæсабыр, стæй та-иу паровоз скуыста. Дæ хъусты бæмбæджытæ батъысс, ныххæц съл. Æгæр æй не сцæхджын кодта? Æмæ-гъа. Кæй нæ уарзай, уымæн, дам, йæ цæуын сæпп-сæпп, йæ хæрын цъæм-цъæм. Русланы нæ уарзта æмæ... Ууыл нал хъуыды кæны.

Лидæйы æмфæндагонтæ иууылдæр куы афынæй уаиккой. Бæгуыдæр, фæнды йæ æмæ паровозтæ дæр фестæнт. Æниу, цæмæй тæрсы? Искæмæй æфсæрмыйаг у? Искæмæй исты адавта? Сылгоймаг размæ дæр, фæстæмæ дæр акаст. Аивæй. Куыд ничи ницæуыл фæгуырысхо уа, афтæ. Æмæ йе ‘мфæндагонтæ ууыл сты? Викамæ кæсынц? О, æндæр сæ ницы мæт и, æндæр сæ ницы æндавы. Вика, рудзынджы ‘рдыгæй, уыцы бынат йæхæдæг равзæрста. Цæмæн, уый Лидæ нæ зоны æмæ йæ хъæугæ дæр нæ кæны. Сывæллæттæ дæр рудзынджы цур бадын уарзынц, æддæмæ кæсдзысты, кæмæдæр бахуддзысты... Вика дæр, æвæццæгæн, йæ удыскондмæ гæстæ нырма сывæллон уыд... Рудзынгæй æддæмæ арæх каст. Æдзухдæр уыд æнкъард. Æмæ йæ Лидæ æмбæрста. Уæвгæ кæронмæ чи кæй зоны? Адæймаг сусæг хъуыдыты къуыбылой у. Æмæ бафæрсынмæ хъавыд: цы сагъæстæ йын æвдæрзынц йæ зæрдæ? Йæ рæуæд йæ хуылфы ныммард? Фæлæ йæ ныхас хæрдмæ не суагъта. Æмæ кæй ницы загъта, уый хуыздæр уыд, ныр фæсмон кодтаид.

Фæндаг лæгъз у, фæлæ Вика уæддæр, уæлдайдæр фæзилæнты базмæлы. Æмæ Лидæмæ афтæ фæкæсы, цыма йе ‘мфæндаггон

йæхиуыл схæцдзæн, ракаæсдзæн, йæ мидбылты бахуудзæн æмæ зæгъдзæн: æдылытæ, æз уæ фæлваргæ кодтон: кæддæра уын адæймаджы мард мард у? Лидæ йын тынг хорз дзуапп раттид. Адæймаг æгасæй куы никæй хъæуы, уæд йæ мард кæй хъæуы? Ныр, дам, Вика, æцæгдæр, куы рабадид. Уый ацы зæххыл Лидæйæ æхсызгондæр никæмæн уайд. Йæ цæнгтæ йыл æрбатухид, стæй йæ йæ хъæры бын фæкæнид. Цы сæ фæтæрсин кодта? Кæд хынджылæг кæны, уæд йæхицæй хынджылæг кæнæд. Сывæллоны æнæбындур хъуыдытæ. Сылгоймаг та йæ фарсмæ Викамæ бакаст. Мæрдтæй ма здæхæнтæ куы уайд, уæд бæргæ. Æвæццæгæн, уым цард хуыздæр у, æндæр цæуыннæ здæхынц.

Фæндаг размæ тындзы, Варшавæ сæм æнхъæлмæ кæсы. Автобус куы фæзылы, уæд Вика, цыма æгас у, афтæ Лидæйыл æрбауæз кæны, цыма йыл æрбахауынмæ фæхъавы æмæ йæм уый рацæйзылы. Дзæбæх бадæд, йæ быны йæ ассæндынмæ хъавы? Æмæ та Викайыл рудзынджы ‘рдæм бахæцы.

Лидæйы цæстытæ та йе ‘мфæндагонтыл æрзылдысты. Цæй, уыдон ууыл сты? Цæуыннæ, цыппæргай цæстытæй йæм кæсынц? Æмæ йæ цонг аивæзта, йæ къух Викайы фæсонтæй бандоны æхсæн æрæнцæд.

Иу рæстæджы Вика йе ‘хцайы чыссæ йæ дыууæ риуы æхсæн дардта æмæ ныр уырдыгæй æнцондæр исæн уайд. Стæй йæ æфснайддæрæн, хуыздæрæн йе ‘рбадæнты бын батъыста, автобусæй æддæмæ цæуы, уæд та-иу æй йæ риуты æхсæн авардта.

Лидæ йæ цонг тынгдæр аивæзта. Викайы уæхсчы сæрты нывнаlid æмæ йæ исчи куы бафиппайа, стæй йæ къух бынмæ нæ ныххæсдзæн. Йе ‘мбал йе ‘хцатæн хорз бынат ссардта. Лидæ цæмæй тарст, Вика тыхст æмæ уырыд, куы сыста æмæ йе ‘хцадон бадæны куы ферох кæна, се ‘мфæндагонтæ иу бинонты хуызæн сты, фæлæ цы нæ вæййы, исчи йæ куы фелваса, исчи йæ куы амбæхса, уæд Вика гаффуттæй аззайдзæн. Æмæ æрмæст уый нæ – Лидæ йын æфстау цы æхца радта, уыдон дæр сæфынц...

Сылгоймаг йæ цонг тынгдæр аивæзта. Исты хуызы чыссæйыл куы фæхæст уайд. Æмæ архайы, ивазы йæхи. Нæй, нæ йæм æххæссы. Æмæ, Хуыцауы тыххæй, Вика куы амард, уæд нарддæр фæци? Лидæйы къух бадæнмæ нæ хæццæ кæны, цыфæндыдæр уæд, æхцадонæн æнæ систæ нæй.

Вика, цыма йын Лидæ йæ чыссæ сисынмæ кæй хъавы, уый зоны, афтæ бадæны фæстæмæ ауадзæныл баныхæст. Йæхи йæм

зæгæлтæй куы ныххойа, уæддæр æхцадонæн æнæ сисгæ нæй. Уæдæмæ Лидæ цы æдылы у! Цæмæй тæрсы? Мард æмæ мард. Бадæнæй Викæйы фæсонты æхсæн иу миллиметр зыхъхъыр не ссардзынæ, афтæ йыл баныхæст. Уагæр ма мæллæджытæ, къæсхуыртæ куы нæ уайд, йæ стджытæ кæрæдзиуыл сæхи ха-фынц.

Лидæ сабыргай Викæйыл размæ ахæцыд. Цы уæззау у, читт нæ комы, уæддæр бандоны фæстæмæ ауадзæнæй йæ фæсонты æхсæн зына-нæ зына фæзыхъхъыр, фæиртæст. Ныр, æвæццæгæн, Лидæйы къух æхцадонмæ ныххæсдзæн, йæ уырзтæ йыл амбæлæнт, æндæр æй нæ ныууадздзæн. Цæмæндæр йæ сæры февзард, Викæ мæнæ ныр куыд бады, афтæ бирæ рæстæг куы баззайа, уæд ма йын срастгæнæн уыдзæн? Чырыны йæ куыд сæвардзысты? Мæгуыр, цæмæй чырыны йе ‘мбæрц йæхи ауадза, уый фадат дæр ын нал и. Ахæм æнамонд мард акæн. Æмæ Лидæйæн йе ‘хца йæ къухы куы бафта, уæд лæппутæн зæгъдзæн æмæ йын уыдон исты æрхъуыды кæндзысты.

Лидæ Викæмæ ноджы хæстæгдæр бабадт, размæ йыл тынгдæр ахæцыд. Лидæйæн, æнхъæлдæн, йæ къух ризы. Æмæ цæмæй тæрсы? Йæ цæстытæ аивæй адæмыл ахаста: ничи йæм кæсы, ничи ницы уыны. Æмæ ууыл сты? Йæ къух чыссæйыл аныдзæ-выд. Цæй, искай æхца исы? Цы зыр-зырæг ыл бахæцыд? Ницæмæн бæззы, ницæмæн! Де ‘хца сисын дæ бон ма уæд! Сылгоймаг чыс-сæйыл хуыздæр æрхæцыд, сивæзта йæ. Йæ къухы бафтыд. Æмæ та йæ алыварс йæ цæстытæ ахаста. Ничи йæ уыны? Æхцадон йæ зæнгтыл æрæвардта æмæ йæ хъавгæ байгом кодта. Мæнæ йе ‘хца. Фондзсæдæ доллары. Æхсæзсæдæ сты, фæлæ дзы сæдæ уый нæу. Нæхи æхцайæ дæр æм цасдæр и, Лидæ сæ нæ нымайы, милуантæ дæр æм уæд, уыдонимæ уый ницы хъуыддаг ис. Йæ фондзсæдæ доллары... Æмæ сæ процент та? Проценттыл сæ нæ ратта? Цæмæн сæ хъуамæ ныууадза? Æдылы у? Лидæ Викæйæн æхца нæма радта, уæддæр, проценттимæ йын цас уыдзысты, цас сыл бафтдзæн, уый хорз зыдта. Йе ‘хца ма, æд проценттимæ иу хатт анымадта æмæ сæ йæ жикеткæйы мидæггаг дзыппы аты-ста. Уырдыгæй сын схæуынай тæссаг нæу. Чыссæ йæ бынаты, Викæйы бын, баттыста. Æмæ сулæфыд. Тынг æхсызгонæй. Уæз-зау уаргъ йæ рагъæй ахауд. Цымæ, цы доллæртæ ма дзы баззад, уыдон дæр систа, уæд æй исчи базыдтаид? Иу адаймаг дæр нæ. Куыдз дæр ыл не ‘срæйдтаид. Аба-бау, Лидæйы искай æхцайæ

капекк дәр нә хъәуы, фәлә йә долләртә дәр хъуамә донь цәмән бакала? Йе ‘хца йә къухы кәй бафтыд. Викә, цы дзаумәттә әлхәнынмә хъавыд, уый тыххәй цалдәр хатты ныхас кодтой. Уый хъуыд әхца бакусын. Хъуамә йә цардәмбалән хорз цырт сәвәра. Ныр йәхицән дәр цырт әвәргә әрцәудзән. Әрмәст цавәр... Йә сидзәрты дәр ма фәфыдәнхәл кодта. Әнхәлдән йәхәдәг дәр әмә йә ләг дәр әнәцыртытәй баз-задысты.

Сылгоймаг та йә алыварс акаст: мисхал дәр ыл ничи фәгуырысхо. Зәгъәм, Викәйән йә чыссәйы әхца нә разынд, уәд цы кодтаид. О, гәххәтт әм и. Нотариусы фидаргонд. Әмә цы? Ницы. Уәд әм иу фәнд уыд, фәстаг фәнд. Викәйы дзаумәттә йәхицән ауәй кодтаид. Әмә уәдә хъуамә йе ‘хца донь къусы сәфт фәкәна? Чи йын цы загътаид? Кәй бон ын цы у? Ацы фыдәбәттә уый тыххәй әвзары? Табуафси, Викә дзы процентыл әхца кәй райста, уый тыххәй йәм документ ис? Ис. Әмә сәм әй равдыстаид, цалдәр хатты сын әй бакастаид.

Лидә йә мидбылты бахудт, зондджын адәймаг у, дардыл хъуыды кәны. Әндәр исчи йә къух ауыгътаид, әхца кәй ратта, уый тыххәй йә цәй гәххәтт хъәуы, кәрәдзи нә зонынц? Әмә ныр гаффуттәй бадид. Лидә... Лидә йәхи сайын нә бауадздзән. Уәлдайдәр Викәйы хуызән хуымәтәг, сывәллоны хуызән, адәймаг хъуамә уый асайа? Ни-и-цы хуызы.

РАЙКӘ

Райкә йә фәндагәй зәрдәрухс нәу, йә размә йын гауызтә куы айтындозой, сызгәрин ын ләвар куы дәттой, уәддәр никәдуал рацәудзән. Фәрәдыд. Ацы фәндаг у удхайраг, мәрдтәм фәндаг. Әмә уал дзы иу амард – Викә. Уый дәр йә мәләт Райкәмә әрхаста әмә йын йә фәндаг бынтондәр сәнәуынон. Райкә разәй бадь әмә йә фындз ницы әнкъары, фәлә, фәсте дзаумәттәм хәстәг йә бынат кәмән у, уыдоныл ницы тәф әмбәлы? Әмә уәд исты дзуриккой, гобитә не сты.

Райкә фыццаг тынг тарст: куыд уыдзысты? Цы уыдзысты? Викә тәф кәнын куы райдаи, уәд... Әмә йә хъуыды әргом загъта: «Рынчындонь йә моргмә куы раттикой, уәд куыд уайд?» Йә бинонтә, йә хәстәджытәм исты хуызы фәхабар

кæндзысты æмæ йæ аласæнт. Æмæ сын æй чи исы моргмæ? Лæппутæ афæлвардтой æмæ дзæгъæлы. Исчи зонгæ-зонын йæхицæн сæрниз кæны? Геор, цыма Вика йæ туг, йе стæг у, афтæ дын куы зæгъид:

– Нæхи ирæттæ куы хонæм, уæд хъуамæ не ‘мфæндаггон, не ‘мзæххоны кæмдæр куыд ныууадзæм? Ирон адæмы ‘хсæн нæ царын нал хъæуы? Ирыстонмæ нæ цæуын нал хъæуы? Худинаджы зарджытæ ныл не скæндзысты?

Райкæ ницыуал загъта, кæй цы фæнды, уый кæнæд, æппынфæстаг Вика мард у æви æгас, уый йæ æппындæр не ‘ндавы, ницы йæ хъыгдары. Мæнæ йæ дзаумæттæ исты хуызы куы ауæй кæнид, сфæлмæцыд сæ. Кæд сæ ауæй кæна, уæд хорз, науæд сæ фæстæмæ раласдзæн. Фæхæц сыл æмæ сæ азыгъуытт кæн. Цы æнæбары бон ыл скодта? Цæмæ рабырыд? Сахатгæйттæ фæлæууы æмæ йæм кæсгæ дæр ничи æрбакæны, цыма йыл сысты хос бапырхчындæуыд, адæм йæ иувæрсты ацæуынц. Нæхимæ, Ирыстоны ауæй кæнынмæ иу дзаума дæр нæ балхæндзæн, кæд йæхицæн, йæ бинонтæн исты райса, æндæр... тухийæ амард, дунейыл æй ницыуал хъæуы.

Сæ шофыр Бадджери кæцæйдæр фæзынд. Æмæ уый та базары цы ми кæны? Кæд Райкæйæ исты балхæнынмæ хъавы? Йæ цуры æрлæууыд æмæ йæм худы:

– Куыд у, Райычкæ? Сæудæджеры куыст дæ сабыргай йæ нучы уадзы, йæхиуыл дæ ахуыр кæны, йæ уацары дæ ‘ппары?

– Базары нæма æрлæууыдтæн æмæ ахъæздыг дæн. – Уæдæ йын цы хъæстытæ кæна. Куыд у? Кæуинагæй фыддæр. Бадджери Райкæмæ цыдæр сылваз кæсы. Куы ацæуид. Нæ, фæлæ йæхи æлхæнæг куы скæнид.

Шофыр æм ноджы хæстæгдæр бацыд, хион хуызæй йын йæ уæхскыл йæ къух хъавгæ æруагъта:

– Нырма тынг дзæбæх дæ, цæхæр калыс, цæстытæ дæ атонын нæ комынц.

– Уый мæхæдæг дæр зонын æмæ цы? – Райкæ йын йæ къух иуварс айста.

– Бирæ рæстæг нæ, фæлæ дæ Хуыцау иу сахат уæддæр куы раттид...

Гъæйдæ-гъа! Бадджери бынтон æдзæсгом куы у, æмæ йæ Райкæ куы нæ зыдта. Фæндагтыл уæгъд рохтæй сахуыр æмæ йæ дзырды суагъд нал зоны. Райкæйы ныртæккæ Бадджери нæ,

фæлæ Уастырджи дæр не ‘ндавы, йæхи лæг дæр æй нæ хъæуы. Афтæ бафæллад, æмæ йæ зæрдæмæ рухсы цъыртт никæцæй кæлы. Бадджери та цы? Цыдæр сылваз, сылгоймæгты цæстмæ тасгæ-уасгæ рацæйцæуы. Куыд æмбæлы, хъуамæ йын ахæм дзуапп ратта, æмæ йын загъта:

– Æз дæм, уынгты рахау-бахау чи кæны, нæлгоймаджы фыдæй чи мæлы, ахæм сылгоймаджы хуызæн кæсын?

– Цæй, хъазæн ныхас не ‘мбарыс? – Шофыр бахудт æмæ фæцæуы, фæстæмæ дæр нал фæкаст. Æниу, афæстиат ма уæд æмæ йæ фендзæн. Æдзæсгом. Æппæт сылгоймæгты, æвæццæгæн, Зарæтæ ‘нхъæлы. Æрбасхъæл æм. Райкæ йæхи лæгæй йæхи куыд фæтылиф, куыд фæиуварс кæна, ууыл куы фæархайы. Æмæ Булат Бадджерийы цур Уастырджи у. Байхъусын æм хъуыд. Польшæмæ йæ нæ уагъта: йæ бинойнаджы зоны æмæ уыцы фæндæгтæ уый не сты, фæсмон кæндзæн. Æмæ та йæм Райкæ ногæй смæстджын: Польшæмæ, Туркмæ æмæ æндæр рæттæм чи цæуы, уыдон Райкæйæ сæрæндæр сты?

– Цыма, цы адæймаг дæ, уый нæ зонын, – разылд æм Булат. – Хæрæг бæхты хъæрмæ сæпп-сæпп куы кæна, уый хуызæн мæм кæссы. Кæмæдæрты гæсгæ сцырын дæ æмæ рæдийыс.

Уый уæддæр йæхи фæндыл ацыд.

– Æппындæр нæ фæсмон кæндзынæн, – загъта йын Райкæ. Кæмæй æвзæрдæр у? Кæмæй æдзæллагдæр у? Булат худт: уал æмæ уал азы дæргъы йæ бинойнаджы нæма базыдта? Фынæйы дзæкъул, йæ зивæджы йæ мæлæт, уæлдай фезмæлыны бæсты йæ амар. Ахæцыд та лæг, ус ыл йæ къух ауыгъта. Цы йæ фæнды, уый дзурæд. Хатгай Булат хъазгæмхасæнты фæзæгъы, хъазгæмхасæнты цæмæн? Тынг æцæгæй. Акæс-ма, лæг æмæ усы хуызæн иумæ сæмбæлой, Райкæ уымæ дæр зивæг кæны. Бæгуыдæр, зивæг кæны. Нæлгоймагæн цы у? Уасæг æмæ уасæг. Сылгоймагæн йæхи удысконд ис, æмæ уый æмбарын хъæуы. Æмæ та Булатимæ хъаугъа. Æмæ цæй тыххæй? Ницытæ æмæ мацыты тыххæй. Хуыцау хорз æмæ сын бирæ нæ ахæссы, уайтагъд бафидауынц. Райкæ хъæццулы йæхи æрбатухы æмæ афынай ваййы, науæд йæхи фынæйы æфсон скæны, æмæ Булат ницыуал фæзæгъы. Райкæйæн хорз лæг и. Къустæ дæр ма базмæлынц, уыдон та бинонтæ сты, удæгас адæймагтæ. Булатмæ йæ байхъусын хъуыд, йæхи фæндыл дзæгъæлы ацыд. Рацыд æмæ ныр удхар кæны. Ахæм рæдыд никæдуал æруадздзæн. Æниу, Викæйæ тынгдæр фæрæдыд? Уымæн

амондæнхъæл цы фæндаг уыд, уый мæлæты фæндаг куы разынд. Æмæ ныр улæфы. Уый улæфтæй Хуыцау бахизæд. Райкайæн ма, цымæ, искæд йæ фæллад ссæудзæн? Сæхимæ ма исты хуызы куы бахæццæ уайд. Искæд ма йæ фаг бафынæй кæндзæн? Цæй Польшæ йæ хъуыд? Бафæллад. Тынг бафæллад. Сылгоймаг йæ ком аивæзта, ныртæккæ лæугæ-лæууын афынæй уыдзæн, йæ уæнгтæ кæрæдзиуыл нал хæцынц.

ÆХСАР

Æхсары зæрдыл та Вика ‘рбалæууыд, æвгъау уыд мæлæтæн, тæригъæд сты йæ сывæллæттæ. Цы фæуыдзысты? Куыд цæрдзысты? Уынджы хай нæ бауыдзысты? Вика, дам, ахуыргæнæг уыд. Æхсары коллегæ. Ацы æнамонд рæстæджы зындæр уавæры чи бахауд, паддзахад йæ къæхтæй иуварс кæуыл ахæцыд, уыдон фыццаджы-фыццагдæр – ахуыргæнджытæ, дохтыртæ, аивады, культурæйы кусджытæ. Нал хъæуынц. Æхсар йæ гæххæттытæ педагогон институтмæ куы балæвардта, уæд ыл бирæтæ дис кодтой: æндæр хуыздæр дæсныйад не ссардта? Цы фидынц ахуыргæнæгæн? Уый сылгоймаджы куыст у. Ахуыргæнæджы дæсныйад æм каст æмæ ныр дæр кæсы дунейы тæккæ хуыздæр æмæ хъæугæдæр дæсныйад. Ды дæ... цырагъдар, рухсхæссæг, удтæ-сыгъдæггæнæг, хъомылгæнæг... Æмæ сæ нымай æмæ нымай. Стыр хæстон разамонджытæй кæйдæр фарстой:

– Дæумæ гæсгæ, чи рамбылдта Стыр Фыдыбæстæйы хæст?

Зындгонд хæстон раздæуæгæн йæ дзуапп уыд цыбыр:

– Хуымæтæджы советон ахуыргæнæг.

Æмæ, дам, цæмæн цæуыс пединститутмæ? Ноджы ирон æвзаг æмæ литературæйы хайадмæ. Кæй хъæуы? Æхсары хъуыд æмæ абон дæр хъæуы, фæлæ...

Кусын райыдта горæты. Арæх ракувынц, кæнæ цæмæндæр хынджылаггæнæгау фæзæгъынц: нæ куыстмæ бæрæгбонмæ цæуæгау куыд цæуæм, нæ куыст нын бæрæгбон куыд уа, уыцы амонд нæ уæд. Æмæ кæй куыд фæнды, афтæ хъуыды кæнæд, фæлæ Æхсар, бæгуыдæр, йæ куыстмæ æдзухдæр цыд æхсызгонæй, зæрдæрухсæй. Йæ бæрны йын бакодтой хистæр кълæстæ æмæ-иу æм хатгай афтæ каст, цыма йæ ахуырдауты æмгар у, семæ иу къласы ахуыр кæны. Уый йæхи хуыдта бæрнон адæймаг,

разгæ фæлтæры хъысмæтыл дзуапдæттæг. Никуы йæ никæмæн загъта, фæлæ йæхи хуыдта рухстауæг, рухсхæссаг, цырагъдар. Йæ куысты йæм цы рæсугъд бæллицтæ уыд, æмæ... Æмæ уыдон, æнæрцæф уылæнтæ æгомьыг къæдзæхтыл сæхи куыд фæхойынц, æмæ куыд базгъæлæнтæ ваййынц, афтæ базгъæлæнтæ сты, се скъолайы директор сæ амардта.

Æхсар скъолайы бакуыста аз æмæ æрдæг. Æмæ фæци йæ ахуыргæнæджы карьерæ. Директоримæ кæрæдзи нæ бамбæрстой. Æхсар æй æмбæрста, фæлæ йæ уый не ‘мбæрста, стæй йæ йæ бамбарын дæр нæ фæндыд. Скъолайы разамонæг сауыл, бæрзонд, сæвджынтæ, хицаудзинад йæ туджы чи рахаста, ахæм сылгоймаг. Скъолайы чи куыста, уыдонæй йæ алкæуыл дæр фæндыд бæхбадт кæнын, йæ дæлкъух цы адæм уыд, уыдон æм кастысты йæ цагъартæ. Æмæ уыдонæй хъуамæ иу уыдаид Æхсар. Æхсар хъуамæ дзырдтаид, улæфыдаид, директоры куыд фæндыд, афтæ. Æмæ цæмæн? Фыццаг хатт фæныхмæ сты, Æхсар дыууæ мæйы дæр нæма акуыста, уæд. Æхсар кæсы æмæ йæ къласы ирон æвзаг æмæ литературæ чи ахуыр кæны, уыцы скъоладзауты нымæц бирæ къæддæр. Æмæ цæмæн? Иннæ уроктæм цæуынц, ирон æвзаг æмæ литературæйы уроктæм нæ цæуынц. Цæуыннæ? Ныййарджытæн, дам, ахæм бар и æмæ сæ сывæллæттæ ирон æвзаг хорз куы нæ зоной, куы нæ сæ хъæуа, уæд сæ бон у, æмæ ирон æвзаг æмæ литературæйы уроктæм ма цæуой. Æмæ уый раст у? Уымæн уæвæн и? Ирæттæ не сты? Цæуыннæ хъуамæ зоной сæ мадæлон æвзаг? Англисаг, немьцаг, кæнæ францусаг æвзаг куы ахуыр кæнынц, Директор æм хъуыста, сæрæй къæхтæм ыл цалдæр хатты йæ барджын хъоппæг стыр цæстытæ ахаста æмæ æрæджиау кæддæр загъта:

– Дæ доклад фæдæ?

– Фæдæн.

– Æхсар, ды нырма æрыгон дæ, кусын нырма ныр райдыдтай æмæ бирæ цыдæртæ нæ зоныс.

Æхсар директоримæ разы у. Фæлæ иу хъуыддаг хорз зоны: ирон адæймаг æрмæстдæр йæ паспортмæ гæсгæ ирон у? Ирон сывæллон хъуамæ йæ мадæлон æвзаг ма зона? Хицау та йыл сæрæй къæхтæм йæ цæстытæ ахаста, йæ сæр банкъуыста æмæ йын бамбарын кодта:

– Уыдæттæ махæй аразгæ не сты.

Лæппу дисы бацыд: цæуыннæ сты уыдонæй аразгæ? Кæд, скъо-

лайы директорай, ахуырганджытай аразгæ не сты, уæд ам цы ми кæнынц? Ахæм закъон, ахæм уынаффæ кæм и æмæ, ирон сывæллæттæй ирон æвзаг хорз чи зоны, кæй нæ хъæуы, уыдон дзы цыдæр æфсæнттæй сæхи иуварс кæной? Ирон æвзаг æмæ литературæ ма ахуыр кæной? Æвзаг хорз чи нæ зоны, уыдонæн ис хицæн къордтæ æмæ уырдаем чи нæ бацыд, ахæмтæ скъолайы цал æмæ цал и?

Директор та дзы йæ дынджыр хъоппæг цæстытæ ныссагъта, цыма йæ йæ цæстытæй ахæрынмæ хъавыд, афтæ æмæ загъта:

– Æхсар, цы дын зæгъын, уый зоныс. Ис ирон хорз æмбисонд: дæ цæхдон кæм нæ уа, уым дæ къæбæр ма тул. Цы зæгъынмæ хъавын, уый бамбæрстай?

– Æмæ уæд мах ам цæмæн хъæуæм?

– Мæ хъуыды дын æргомдæр зæгъын: уыцы фарстатæм дæу ницы хъуыддаг и, дæуæн дæ хæс у, дæ куыст куыд æмбæлы, афтæ æххæст кæнын æмæ йæ æххæст кæн. Бамбæрстай мæ? Æмæ ууыл нæ ныхас фестæм.

– Нæма фестæм. Ацы хъуыддаг афтæ уадзгæ нæу.

– Лæппу, зын цæрæн æмæ дын зын кусæн уыздæн, – директор æм æрбадзагъул кодта, йæ был зынæрвæссонæй акъуырда æмæ сæрыстырæй йæ уатæй ахызт, ома, Æхсар, демæ дзурынмæ мын дарддæр рæстæг нæй. Стæй цы дзура йемæ? Æгæр бирæ рæстæг дæр ма йыл схардз кодта. Лæппу уаты астæу лæугæйæ баззад. Æрæджиау кæддæр рацыд. Йæхимæ æркаст куыздæй æгаддæр. Иннæмæй та, директоримæ лæгæй-лæгмæ кæй сæмбæлдысты, кæй фæныхмæ сты, уый йын уыд æхсызгон: сæ разамонæг чи у, уый йæм мигъфæлмæй зынæгау разынд, иртасын æй байдыдта.

Æхсар сæхимæ ацыд зæрдæсастæй. Зын цæрæн, дам, дын уыздæн. Ууыл мачи тыхсæд, тыхсын цæуыл хъæуы, ууыл тыхсæнт. Сæ директоры не ‘мбары, скъоладзауæн йæ мад дæр æмæ йæ фыд дæр ирæттæ, уæд хъуамæ уый цæуыннæ ахуыр кæна йæ маделон æвзаг? Ирон литературæ? Лæмæгъ къордмæ цæмæн хъуамæ цæуа? Цæмæн? Æхсар уый хорз зоны: скъоладзауæн афтæ æнцондæр у, уæд йæ бæрæггæнæнтæ хуыздæр уыздысты... Æмæ уый раст у? Уый фæлынд ми нæу? Уымæй нæхи нæ сайæм? Æмæ та Æхсар цалдæр боны фæстæ директоры уаты дуар бахоста. Уый йæ бадæнæй нæ фезмæлыд, йæ сæрыл схæцыд æмæ рудзынгæй кæдæмдæр каст, стæй иу афон загъта:

– Лæппу, æнхъæлдæн мæ айфыццаг нæ бамбæрстай. Дæу

уыдæттæм ницы хъуыддаг ис. Ацу æмæ дæ куыст, куыд æмбæлы, афтæ кæн. – Директоры цæнгæт хъæлæс барджынай зæлыд. Уæд, Æхсар æмæ се скъолайы разамонæджы æхсæн стыр ауæдз, стыр арæн кæй и, æрыгон ахуыргæнæг ууыл дызæрдыг нал кодта. Уыдон кæрæдзийæн сты æцæгæлæттæ, хуссар æмæ цæгат полюстæ. Æмæ æцæгæлæттæ нæ, фæлæ знæгтæ дæр уæнт, æрмæст уый хъуамæ куыстмæ мацы бар дара. Скъола скъолайы директоры нæу. Æхсар йæхицæн никæмай ницы агуры. Уый раст у.

Хицау йæ сæр банкъуыста, сыстад æмæ загъта:

– Лæппу, радзур-бадзуры бæсты ацу æмæ дæ куыст, куыд æмбæлы, афтæ кæн.

– Æз мæ куыст хорз кæнын.

– Цы?! – бæрзонд, сæвджынтæ сылгоймаг цы у, уымæй фарсты нысан фестад. Æмæ Æхсармæ афтæ фæкаст, цыма йæм дынджыр, адæймаджы чи аныхъуырдазæн, ахæм кобрæ æртасыд.

– Æз хорз кусын, – ногæй та загъта Æхсар.

Æмæ цæмай æвзæр кусы? Иу урок дæр ахæм нæма уыд, æмæ йæм йæхи ма бацæттæ кæна, уæлæмхасæн æрмæг цыдæриддæр ссары, уыдонæй спайда кæны, алы урокæн дæр ын – бæлвырд пълан. Иу бон дæр ахæм нæма уыд, йæ уроктæ фесты, æмæ сæхимæ ацæуа. Лæмæгъдæр ахуырдзаутимæ бафæстиат ваййы, фæамоны сын. Нæ, уымæ къух бакæнæн нæй. Директоры фырт дæр сæ хъæддыхтæй нæу, æмæ йæ цалдæр хатты баурæдта. Уый цыдæр хуызты йæхи фæаууон кæны, алидзы. Æмæ йын Æхсар йæ хъуын ацагъта: директоры фырт у, уæд арвæй æрхауд? Уæд æм хъуамæ æндæр цæстæнгас уа? Уæд æй хъуамæ сæ армыгъæпæнты хæссой? Æхсарæн иууыл скъоладзаутæ дæр æмхуызон сты, уый хъулон никæй кæны. Æмæ директоры лæппуйы къласы разамонæгимæ сæмбæлд: æгæр хивæнд, æгæр æгоммæгæс у сæ хицауы фырт, æгъдау халы, ирон æвзаг æмæ литературæйы уроктæм кæсы уæлæнгай цæстæй, иуварсæй, цыма нæ хъæуынц, фæрсаг уроктæ сты, афтæ.

Къласы разамонæг уæздан, æфсæрмджын, иу æртиссæдз азы кæуыл цыд, ахæм сылгоймаг, йæ ном ын бахъуыды кодта – Сæниат, бынмæ каст, ницы дзырдта, кæддæр æрæджиау загъта:

– Æхсар, нæ директор цы адæймаг у, ды уый нæма зоныс. Йæ ныхмæ чысыл ныхас дæр нæ бары, карз æмæ æнæхатыр, уый æдзухдæр у раст. Ды дæ цардвæндаг нырма ныр райдыдтай æмæ дын æй ныссуйтæ кæндзæн, дæхи дзы хъахъхъæн. Уый аххосæй

не скъолайæ иу æмæ дыууæ хорз ахуыргæнæджы нæ ацыд. Æхсар, ды раст дæ, ахуыргæнæджы куыст уарзыс, ахуырдау-тæ дыл æууæндынц, фæлæ... Цыма дæхиуыл æндзарыс, афтæ мæм кæсы. Дæ хъысмæт ныссаджилтæ, ныссуйтæ уа, уый мæ нæ фæнды æмæ дæхи хъахъхъæн, – мад йæ хъæбулыл йæ фæлмæн, уарзæгой цæстытæ куыд ахæссы, афтæ йыл Сæниат йæ цæстытæ ахаста.

– Æмæ уæдæ мацы дзурон? Мæхи бацъынд кæнон?

– Цыдæр рæстæг афтæ дæр фæхъæуы, цыдæр рæстæг афтæ хуыздæр у.

– Мæнæн уый мæ бон нæу, уæд мæхи ницæуыл уал нымай-дзынæн, уæд æз æз нал дæн.

– Хорз ахуыргæнæг дæ, стыр фидæн дын и æмæ дæхи бахъахъ-хъæн, – загъта зæронд фæлтæрдджын сылгоймаг. Æхсар æй æмбæрста, фæлæ йæ цæсгом, йæхи ныхмæ рацæуа, цыдæр æнæраст хъуыддаг, æмæ йæ цыма нæ уыны, йæхи афтæ скæна, уый йæ бон нæ уыд.

– Директоры лæппуйæн «æртатæ» æмæ «цыппартæ» макæд-уал сæвæр, æвæр ын «тынг хорз»-ы бæрæггæнæнтæ. Иннæ аз хъуамæ сыгъзæрин майдан райса æмæ æнæ фæлварæнтæй уæлдæр ахуыргæнæндонмæ бацæуа, – загъта Сæниат æмæ та йыл йæ цæстытæ ахаста.

– Уымæн уæвæн нæй. Кæд директоры фырт урок иттæг хорз бæрæггæнæны аккаг зона, уæд ын æхсызгонæй сæвæрдзынæн. Ме ‘фсармы ныхмæ нæ рацæудзынæн. Нæ йын æмбæлы, афтæмæй йын «фондз» куы сæвæрон, уæд уый куыд раст уыдзæн? Уæд иннæ скъоладзауты цур цы цæсгомæй æрлæудзынæн? Уæд ма æз ахуыргæнæг дæн?

– Æхсар, иуæй дæм хæлæг кæнын, иннæмæй та... – Сылгой-маг куыддæр йæ цæнгтæ æруагъта, цыма цæмæйдæр æфсæрмы кæны. – Æхсар, иннæмæй та дæхæдæг дæхиуыл æндзарыс.

Лæппу йæм бахудт: ма йын тæрсæд. Æмæ хъуамæ цæмæй тæрса? Цы ракодта æвзæрæй?

Цалдæр боны фæстæ директоры лæппуйы аивтой æндæр къласмæ, Æхсар ын ахуыргæнæг нал уыд. Ирон æвзаг æмæ ли-тературæйæ исын райдыдта сыгъдæг «фондзтæ».

Æхсар куыста фæндзæм мæй. Бæсты бикъ æмæ комы дæгъæл – скъолайы директор æм фæдзырдта. Хорзæй йын кæй ницы загъ-дзæн, уый зыдта, фæлæ дзы не стъæлфыд. Цæмæй дзы хъуамæ

тæрса? Кæм нæ у раст? Цы рæдыд æруагъта? Цы аиппытæ ис йæ куысты?

Директор æм ницы сдзырдта, йæ сæрыл не ‘схæцыд, йæ къæлиндары сыфтæ-иу куы иуырдаæм афæлдæхта, куы – иннæрдæм, цыма сын се ‘хсæн цыдæр агуырда. Йæ къæлæтджыны куыд бадт, уымæй, йæ алы фезмæлдæй дæр, цыма йæ хъæлæсыдзаг дзуры, афтæ æмбарын кодта: Æхсар, ды ницы дæ. Æхсар, мур дæр дæ ницæуыл нымайын. Æмæ йын Æхсар дæр барæй йæ ном æмæ йæ фыды ном нæ загъта.

– Дзырдтай мæм?

– Дзырдтон.

– Лæппу, не скъолайы къæсæрæй куы æрбахызтæ, уæдæй фæстæмæ дæм кæсын, иртасын дæ æмæ дæ зæрдæ нæ рухс кæны. Ахуыргæнæджы куыст дæ куыст нæу, æмæ афтæмæй, цыма иу цары бын нæ бафидаудзыстæм, афтæ мæм кæсы, æмæ дæхицæн къæбæры амал кæм кæнай, ахæм æндæр куыст куы ссарис.

Æхсар ахæм ныхæстæ фехъусдзæн, уый æнхъæл нæ уыд. Чи нæ уарзы йæ куыст? Æхсар! Чи нæ зоны йæ куыст? Æхсар! Мæнг, æнæбындур ныхæстæ.

– Лæппу нæ, фæлæ Æхсар Иналы фырт.

Директор йæ къалендары сыфтæ рафæлдах-бафæлдах фæуагъта, йæ сæрыл бæрзонд схæцыд:

– Цы, цы?

– Лæппу нæ, фæлæ Æхсар Иналы фырт, – Æхсар зæгъынмæ хъавыд: æнхъæлдæн, мæ цытджын директор, хъусæй хорз нæ дæ, фæлæ йæхи баурæдта.

Директор Афассæ Тепсарыхъойы чызджы хъоппæг цæстытæ ноджы фестырдаер сты.

– О, о. Раст хатдзæгтæ скодтон: махæн иумæ кусгæ нæу.

– Афассæ Тепсарыхъойы чызг, ды зæгъыс, иумæ кусгæ нын нæу. Æмæ æз раст дæн, рæстдзинад мæ фарс у æмæ уæд афтæ бакæнæм æмæ ды дæ куыст ныууадз.

– Æз! Тагъд мæ уатæй фесæф! – йæ хъæлæс нæргæ ацыд. Йæ тымбыл къухæй лæджы хуызæн стъол ныххоста. – Мæ уатæй фесæф!

– Ды дæ лæппуйы тыххæй афтæ кæныс, æз къамис æркæндзынæн, æмæ кæд тæккæ хуымæтæгдæр диктанты дæс-дыууадæс-фынддæс рæдыдæй къаддæр скæна, уæд мæ сæр лыгмæ дæттын. Æмæ йын афтæмæй æз хъуамæ «фондзтæ» æвæрдтаин? Æмæ мæ дæ маст исыс.

– Уый бынтон æдылы куы дæ, – директор бахудт, адæймаг фирмæстæй куыд фæхуды, ахæм худтæй. Ноджы хъæрæй.

– Æз мæ куыстæй никæдæм цæуын, – цыма æппындæр мæсты нæу, ахæм хъæлæсæй загъта Æхсар. Æцæгдзинадæй та – мидæгæй сыгъд: кæм? Кæм и рæстдзинад? Хицау дæ, уæд дæ цы фæнды, уый кæн, дæ алыварс чи ис, уыдоны мацæмæ дар, дæ чъизи къæхтæй сыл бацу. Лæппу фезмæлыд, йæ быны пълалæбырд.

– Дæ куыстæй ацæудзынæ æви нæ, уый фендзыстæм, – фæсте йыл ихдон æрбакалæгау æрбакалд директоры бæзджын хъæлæс. Сылгоймæгтæй ахæм бæзджын, хæрхæраг хъæлæс ваййы, тамако чи фæдымы, карз ностмæ æмхиц чи у, уыдонæн. Аффасæ Тепсарыхъойы чызг тамако нæ дымдта, æвæццæгæн, ахæм лæгой æмæ æнæхсæст миниуджытæ æрдзæй рахаста.

Директор йæ ныхасæн разынд хицау. Сарæх сты алыхуызон къамистæ. Æхсар цы афон æрбацæуы æмæ ацæуы скъолайæ, йæ урокты пълантæм ын микроскопæй кастысты; ног техникон фæрæстæй куыд пайда кæны; йæхиуыл куыд кусы; йæ зонындзинадтæ куыд фылдæр кæны; уацмыстæ куыд æвзары; йæхæдæг хъуыды кæнын зоны æви нæ; ахуырдаутимæ иумайаг æвзаг ары, сæ ныхас кæрæдзиуыл бадъ?.. Лыстæг сасирæй йæ луæрстой. Æмæ йæ луарæнт. Цы сæ фæнды, уый дзурæнт, цы сæ фæнды, уый фыссæнт. Уый раст у, уый йæхимæ иу аипп дæр нæ ары, йæ цæсгом сыгъдæг у. Ау, рæстдзинад нал и?.. Æхсар фæстæдæр бамбæрста: рæстдзинад нал и, фесæфт. Цъыфимæ сиу. Æмæ уæвгæ искад уыд?.. Йæ куысты иу аипп, иннæ аипп, иу хъуагдзинад, иннæ хъуагдзинад. Æдзæллаг, æнæбон, сывæллæттимæ кусынмæ нæ арæхсы. Æнхæлдæн, зæххæй сисынмæ нæ бæззы, уый та скъоладзауты цур багуы лæгау æрлæууы. Йæхицæй цыдæр аразы, тызмæг, æгъатыр, ахуырдаутæн йæ бон раст аргъ кæнын нæу. Скъолайы куы кусы, ууыл тагъд аз сæххæст уыдзæн æмæ цал ахуырдауæн савæрдта «хорз» æмæ «иттæг хорзы» бæрæггæнæнтæ? Цæуыл дзуры уый? Хорз, дæсны ахуыргæнæг кæй у, ууыл? Сывæллæтты хъысмæтыл йæ зæрдæ кæй риссы, ууыл? Нæ! Кæй нæ кусы, ууыл. Лæмæгъ ахуыргæнæг кæй у, йæ дæсны-йад кæй нæ уарзы, кæй нæ йæ зоны, ууыл. Ахæм æбæрнон адæймаг хъуамæ скъолайы куса? Æмæ дын ахуыргæнджытæ дыууæ-æртæйæ фæстæмæ æмхъæлæсæй куы загътыккой, уынаффæ куы рахæссыккой: Æхсарæн скъолайы кусгæ нæу, æндæр дæсныйад агурад.

– Ёз барвæндонæй мæ куыстæй нæ ацæудзынæн, – загъта Ёхсар ахуыргæнджыты æмбырды, сыстад æмæ йæ фæстæ дуар ныггуыпп кодта.

– Ацæудзынæ! – райхъуыст директоры тызмæг, бæзджын, хæрхæраг хъалæс.

– Нæ ацæудзынæн, – къæсарæй йæм æрбадзырдта лæппу.

Фесты сæрды каникултæ, ног ахуыры аз райдыдта æмæ Ёхсар æнхæлдта, Афассæ Тепсарыхъойы чызгæй фæрох сты сæ «хъарм», «æхсызгон» фембæлдта. Куыд нæ! Фыццаг бон æм фæдзырдта æмæ загъта:

– Дæхицæн куыст ссардтай?

– Не ссардтон æмæ агурынмæ дæр нæ хъавын, – дзуапп ын радта Ёхсар.

– Ёнхæлдæн, цыдæр къодах дæ, æз дæ чысыл зондджындæр æнхæлдтон, – йæ къух ыл ауыгъта директор. – Ацу.

Ёхсар ацыд. Ногæй та йæхи – цалæм æмæ цалæм хатт! – лыстæг сасирæй балуæрста, кæд, мыййаг, йæхи сайы, æмæ, æцæгдæр, ахуыргæнæджы куыст йæ куыст нæу. У! Уый раст у. Хаттай йæм цыдæр хъуыддæгтæ, цыма йæ сæр къулыл фæхойы, уый хуызæн фæкæсынц. Директормæ цал æмæ цал хатты бацыд: ирон æвзаг æмæ литературæйы уат байгом хъæуы. Ёмæ-иу уый йæхи сцагъта, кæцæй йын æруат кæна? Ёнæуи дæр куы не ‘ххæссынц, сæ къухтæм æмхасæнтæ куы кæнынц. Ёппынфæстаг ссардта. Ирон фысджыты къамтæ дзы бакæнæм, саив æй кæнæм, ирон цардыуаг, ирон бинонты цард чи æвдисы, ахæм дзаумæтты къуым дзы саразæм. Афассæ Тепсарыхъойы чызджы дзуапп уыд цыбыр: скъоламæ ахæм фæрæзтæ нæй, ахуыргæнджытæ сæхæдæг истытæ ссарæнт. Ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнджытæ «се стыр» мыздтыл нæ бацауæрстой æмæ уаты фæзындысты, Къостайæ райдай æмæ абоны онг нæ хуыздæр фысджыты къамтæ рæсугъд фæлгæтты, нæ разагъды лæгты зондджын ныхæстæ, цæстуынгæ æрмæджытæ, нæ ивгъуыд цард æвдисæг дзаумæттæ.

Ёхсар йæхимæ ницы аиппытæ ары æмæ хъуамæ, йæ куыстæй барвæндæй цæуы, загъгæ, курдиат ныффысса? Директоры афтæ кæй фæнды, уый тыххæй? Ёмæ уый чи у? Ёмæ уæлдæр хицауад нал и? Раст æмæ зылынæн равзарæн нæй? Адæм иууылдæр къуырма тæ æмæ куырмытæ сты? Директор фæлтау, ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнджытæ цы уавæрты кусынц, цы

цæстæнгас сæм и, ууыл куы ахъуыды кæнид. Æхсармæ афтæ кæсы, цыма ирон æвзаг æмæ литературæйы уроктæ фæрсаг сты, нæ хъæуынц. Æмæ уый цæуы скъолайы разамындæй. Æмæ та Æхсар Афассæ Тепсарыхъойы чызджы кусæн уаты дуар бахоста.

– Лæппу, цы мын æрбахастай?

Æхсар йæ цыды сæр бамбарын кодта. Директор ацы хатт пихылæйттæ нæ акалдта, фæлæ уæддæр, тынг мæстджын кæй у, уый йæ тызмæг хъæлæсыл зынд:

– Хорз. Фехъуыстон дæ. Ныр сæрибар дæ.

– Фехъуыстай мæ, уый хорз у, фæлæ дарддæр та куыд? – комкоммæ йæ бафарста лæппу.

Уый йæм æрбакаст, йæ сæр банкъуыста æмæ загъта:

– Æхсар, ды царды æцæгдзинадæй афтæ дард дæ, афтæ, æмæ дын дæхицæн дæр æмæ дæ бинонтæн дæр тæригъæд кæнын.

– Æз идиот дæн.

– Хорз æй бахахх кодтай, – бахудт директор.

– О, фæлæ мын мæ фарстæн дзуапп нæ радтай.

– Ацу. Уæвгæ фæлæуу. Æз ма дæм мæхæдæг фæдзурынмæ хъавыдтæн, – йæ цуры стъолоыл гæххæттыты æхсæнæй иу сыфсиста, кæсы æмæ йæм кæсы, цыма дамгъатæ нæ зоны. Рæстæг барæй ивазы æмæ ивазы. Æрæджиау, кæддæр ын йæ ныхас кæронмæ ахæццæ кæнын бантыст:

– Сывæллæтты ныййарджытæ дæ хъаст кæнынц. Мæнæ сæ курдиат, – æмæ йын гæххæтты сыф йæ фындзы бынмæ бахаста.

Æхсар алцæмæдæр æнхъæлмæ каст, фæлæ йыл йæ ахуырдауты ныййарджытæй искæд ахæм хъаст æрбацæудзæн, уый æнхъæл никад уыд. Æхсар Иналы фырт скъоладзаутимæ у тынг тызмæг, карз, ницæуыл сæ нымайы, чысыл ницæйы тыххæй дæр сæ ‘фхæры, ахуырдаутæ скъоламæ цæуынц тæрсгæ-ризгæйæ, ахуыр кæнын сæ нал фæнды. Æхсары аххосæй сын ирон æвзаг æмæ литературæйы уроктæ æнæуынон систы. Æхсар у лæмæгъ ахуыргæнæг, æрмæг амонын нæ зоны æмæ уый, ай-гъайдæр, зыны йæ ахуырдаутыл. Сæ фылдæры бæрæггæнæнтæ сты «дыууæ»–тæ æмæ «æртæ»–тæ. Æмæ ахæм ахуыргæнæг хъуамæ скъолайы куса? Уымæ гæсгæ ныййарджытæ скъолайы директорæй курынц, домынц, цæмæй сын ахæм ахуыргæнæгæй сæ сывæллæтты фæрвæзын кæна.

Курдиаты бын ныййарджыты къухæвæрдтæ.

Æхсар цыдæр уысм ницы дзырдта. Уыцы курдиат ын уыд

арвæй дур æрхауæгау. Директор ын æнæнхæлæджы фæстæты бæрзæйсæттæн цæф ныккодта. Ныййарджытæ курдиат сæхæдæг кæй нæ ныффыстой, уый хорз зыдта æмæ йæ хицауы бафарста:

– Афассæ Тепсарыхъойы чызг, ацы курдиат ныффыссын кодтай ды æмæ дын худинаг фæуæд. Дæ сæрмæ цытæ хæссыс, цытæ?..

– Лæппу, мæ сыгъдæг цæсгом мын чъизи кæныс æмæ дын уый нæ ныббардзынæн! – фестæлфыд директор. – Дæ куыстæй барвæндæй ацæудзынæ, æви дæ æрвитгæ акæнæм? Æмæ дæ уæд уынгмæрзæгæй дæр ничиуал райсдзæн. Ныр фæндараст, райсоммæ ма дын ахъуыды кæныны бар и.

Æхсар рацыд. Цыма уымæ æнхæлмæ каст, афтæ йыл скъолайы тыргъы хæрхæмбæлд фæци Сона, йæ хæлар, зæронд ахуыргæнæг. Æрурæдта йæ:

– Мæ лæппуйы бæрц дæ уарзын, мæ зæрдæ дын æрмæстдæр зæгъы хорздзинад æмæ ацы скъолайæ ацу, директор дæ кусын нæ бауадздзæн. Афассæ Тепсарыхъойы чызг кæмæ фæныхмæ уа, уый цалынмæ бахæра, уæдмæ йæхицæн бынат нал фæары. Курдиат ныффысс æмæ ацу.

Æхсар ницы загъта. Директоримæ знæгтæ сты, уый алчидæр зоны. Фæлæ бынтон афтæ... Ахуыргæнджытæ сусу-бусу кодтой, чидæртæ дзы йæ фарс кæй сты, уый зыдта, фæлæ дзы æргом иу ныхас никæмæй хауд. Мад æмæ фыд фидарæй загътой: Æхсарæн уыцы скъолайы кусгæ нал у, æндæр ранмæ раивæд. Лæппу хъавыд: Афассæ Тепсарыхъойы чызджы фыдæнæн курдиат нæ ныффысдзæн, раарвитæд æй. Фæлæ мад æмæ фыд... Йæ зонгæтæ дæр иу хъæлæсæй дзурæгау дзырдтой: уыцы скъолайы йын кусгæ нал у. Æмæ Æхсар артæй доны æхсæн бахауд. Цы кæна? Йæ куыст ныууадза, æви нæ? Иу хъуыды. Иннæ хъуыды. Æмæ скарста: ацы скъолайы йын кусгæ нал у. Курдиат ныффыста тынг зынай, цыма йæ къух цыдæр кодта, афтæ рызт, дамгъæ дамгъæйыл, дзырд дзырдыл æфтыдта. Зоны йæ, æвзæр ахуыргæнæг нæу, фæлæ... Кæй хъæуы йæ рæстдзинад? Æхсар арвæй стъалытæ куы скъæфа, уæддæр æй директор йæ къæхты бын змæнтдзæн. Æппæты зындæр та йын цы уыд? Ахуыргæнджытæ... Сæхи дзы иуварс ластой, цыма йыл цыдæр хæцгæ низ и, раздæр, styr фидæн дын и, зæгъгæ, чи дзырдта, уыдон се ‘взæгтæ аныхъуырджой. Æхсар раст кæй у, уый нæ зыдтой? Дæ царды æмбис, кæнæ йæ фылдæр хай фæцис æмæ рæстдзинады фарс æрлауу. Цæмæй тæрсыс?

Æхсар, фыццаг хатт ахуыргәнәджы номыл æхсызгонæй цы скьоламæ бакъахдзæф кодта, уырдыгæй фæхауæццаг. Бинонтæ дæр, зонгæтæ дæр ын дзырдтой – ма тыхсæд, хорз ахуыргәнæг алы ран дæр хъæуы, куыст ссардзæн. Æмæ ссардта, дæргъæй-дæргъмæ ног скьола, йæ ахуырдаутæ мин æмæ æрдæгæй фылдæр. Хъæуы сæ ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргәнæг. Директор рæстæмбис кары лæг. Ирон. Йæ сæр фæхалас. О, хъæуы сæ ахуыргәнæг. Табуафси. Æхсар курдиат ныффыссæд æмæ йæ æрбахæссæд. Æмæ ныффыста. Амынд бон æрбацыд. Директоры цæсгом фыццаджы хуызæн рухсдзаст нæ уыд, æмæ лæппу бамбæрста: йæ фæндагыл цыдæр цæлхдур фæзынд. Иу сылгоймаджы райстой, уый фæлтæрдджындæр ахуыргәнæг у. Æхсар сæ хæдзары телефоны номыртæ секретаршæмæ ныууадзæд, æмæ сæм куыст куы фæзына, уæд æм фæхабар кæндзысты. Лæппу сæркъулæй раздæхт. Йæ фæндагыл ын цæлхдуртæ цæмæн æвæрынц, уый йын цы базонын хъуыд. Æвæццæгән... Æвæццæгән, цæмæн? – Директор, Æхсар раздæр кæм куыста, уырдаæм, Афассæ Тепсарыхъойы чызгмæ бадзырдта, æмæ йын хъуамæ уый Æхсары тыххæй хорзæй цы загътаид? Кæд директор йæхи масты хай кæны, уæд æй куыстмæ райсæд. Æмæ рæстæмбис кары лæг, йæ сæр фæхалас, къæссафæлдæхт фæци.

Æхсар бацыд æндæр скьоламæ. О, хъæуы сæ ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргәнæг. Директор, уый дæр æрыгон нал уыд, фæлæ рæхснæг, сырх-сырхид былахуырст сылгоймаг, Æхсармæ бахудт, йæ гæххæттытæ йын райста, телефоны хæтæл систа æмæ лæппуйæн ацамыдта, секретаршæйы уаты уал абадæд. Директоры хъæлæс хъуыст хорз, дзырдта Афассæ Тепсарыхъойы чызгимæ. Æмæ Æхсар бамбæрста: ацы скьолайы дуæрттæ дæр ын æхгæд сты.

Директор дзырд фæци, йæ уаты дуарæй рахызт. Йæ къухы Æхсары курдиат, афтæмæй æмæ загъта:

– Махмæ дауæн куыст нæй.

Нæй æмæ нæй. Лæппу рацыд. Скьолайы кæртæй уынгмæ куыд рахызт, уый ныр дæр нæ зоны. Йæ сæр зылд, гыбар-гыбур кодта, фæцæй-иу хауд. Цы дыууæ директормæ бацыд, уыдонмæ мæстæй сыгъд. Фæлæ, фыццаджыдæр мæстæй сыгъд Афассæмæ. Бацу йæм æмæ йын алывыдтæ фæкал. Бацу йæм æмæ йын... Æмæ уымæн цæсгом и?

Æхсар ма цалдæр скьоламæ афæлвæрдта, æмæ-иу куыд бацыд,

афтæ фæстæмæ раздæхт. Цæмæн, уый зыдта. Афассæ Тепсарыхтойы чызгмæ-иу бадзырдтой æмæ-иу уый Æхсары цъыфы сызмæста, зæххæй сисынмæ-иу нал бæззыд. Æмæ уæдæ афтæ у? Æхсар ахуыргæнæгæн нæ бæззы? Ма бæззæд! Уый скьола нал хъæуы! Æнæ скьола дæр фæцæрдзæн! Æмæ йæхимидæг фидарæй скарста: скьоламæ ма йæ тыххæй куы кæной, уæд дæр йæ къæсæрæй нал бакæсдзæн. Нал! Ницы хуызы! Йæ ахуыргæнджы куыст фæци. Æмæ фæци. Уый фæстæ йæ цард ныссуйтæ. Йæ цардæй разы æппындæр нæу, фæлæ... Æмæ чи у йæ цардæй разы? Мæнæ Вика æрдæгфæндагыл цæй тыххæй амард? Чи зоны цыдæр згæ, цъаммар адæймаджы, æви марæг цæвæджы кæм нал æмбары, уыцы куырмæлхынцъытæ æхсæнады аххосæй? Вика ницыуал зæгъдзæн, цæрæнбонтæм йæ 'взаг бамыр, фæлæ æгас чи у, уыдон та?.. Уыдон цы фæуой, уыдон цы кæной?..

Æхсар ацы куырмæлхынцъытæ рæстæджы бынтондæр ныссуитæ, хатгай йæм йæ развæндагæй рухсы цъыртт нал фæкæлы æмæ цыма куырмæджы цæуы, афтæ йæм фæкæсы.

АСИАТ

Æмæ та Асиатæн Вика йæ зæрдыл æрбалæууыд. Ацы фæндагыл йæхи ирхæфсыны тыххæй ничи цæуы. Вика дæр йæ хъалæй нæ рацыд: æвæццæгæн, цъысымы бахауд. Асиат Польшæмæ фæндзæм хатт цæуы, фæндзæм хатт цæуы фыдбоны фæндагыл. Кæд се 'хца сфаг уой, уæд нал рацæудзæн. Цыма, Викайы та цы раппæрста ардæм? Цы бæллæх ыл æрцыд? Мадзура уыд искуыиу ныхас дзы-иу схауд, æмæ, æвæццæгæн, æрмæст ам нæ – царды дæр, æвæццæгæн, кадавар уыд дзурынмæ, æви йæ йæ стыр сусæг маст дзурын нæ уагъта? Йæ зæрдæйы низ ын йæ 'взаг бахуыскъ кодта. Алы адæймаг, алы бионтæн дæр сæхи æбæрæг фæндаг, æмбæхст, бырынцъаг, суйтæ, къæдз-мæдзытæ... Адæймаджы цард у цæргæ-цæрæнбонты карды комыл цæуæгау.

Сылгоймаг йæхинымæр Хуыцау æмæ Хуыцауы сконд зæдтæм скуывта: йæ бионты сæ хорзæх уæд. Æхсæвай-бонæй сæм, бæргæ, табу кæны, йæ бионты сыл фæдзæхсы, фæлæ... Уыцы æнамонд дард æмæ хæстæг Афганистан... Хæдзархæлд сæ фæкодта, бабын сты, сафтид сты.

Беджы фæстæ уыцы изæр, уыцы 'хсæв... Æрталынг. Мæрддзы-

гой адæм сæ хæдзæрттæм ацыдысты. Мамсыр æмæ Асиат узал, æдзæм уаты дыууæйæ базадысты. Сæ иу бадт пецы цур, иннæ сынтагыл, цыма æцæгæлæттæ уыдысты, цыма кæрæдзийæ тарстысты. Сæ иумæ дæр æмæ иннæмæ дæр дзурын нæ цыд. Сæ иуы дæр æмæ иннæйы дæр электрон цырагъ ссудзын нæ фæндыд. Цæй рухс ма сæ хъæуы? Сæ алыварс сын мингай цырæгътæ куы ссудзай, уæд дæр сæ зæрдæтæм рухсы цъыртт нал бакæлдзæн. Сæ зæрдæтæ ныссау сты, ныддур сын сты.

Бадынц. Иу рæстæг Асиат, цыма йыл цæхæртæ бакалдæуыд, афтæ фестæлфыд. Йæ сæры атахт: кæм, кæм сты йæ лæппутæ? Цыма сонт фæци – фестад, уаты Мамсыр æмæ уый йеддæмæ ничи и, цырагъ скъæпп кодта, йæ цæстытæ къуымты æрзылдысты. Кæм... кæм сты сæ лæппутæ?.. Августы фæстаг бонтæ, хъарм, фæлæ уымæн уыд узал, их уылæн ыл æрбакалд. Иннæ уатмæ азгъордта. Вовæ æмæ Алик уым дæр не сты. Беджы уат... Æдзæм, мæрдон сабыр. Уæдæ кæм сты йæ лæппутæ?.. Ацафон. Мамсыры цур æрлæууыд:

– Нæ лæг, лæппутæ нæ зынынц æмæ сæм æз акæсон, – загъта сабыргай Асиат. Мидæгæй та... йæ зæрдæ афтæ гуыпп-гуыпп кодта, æмæ йæм ницы хъуыст, цыма риуы гуыдыр атонынмæ хъавыд. Мамсыр куыд æдзæмæй бадт, афтæ æдзæмæй бадт, ницы йæм сдзырдта. Сылгоймаг кæрты къуымты æрзылд, сара басгæрста. Скъæт... æмæ йæ лæппутæ хъуамæ уым цы ми кæной? Кæм... Кæм сты йæ лæппутæ? Йæ зæрдæ афтæ сцæлхъ-цæлхъ кодта, цыма ныртæккæ æддæмæ рагæпп кæндзæн. Куы бафæллайы, тынг куы æрбатыхсы, уæд ын уæлдæф нал фæфаг кæны, уæд уæлдæф йæ дзыхæй фæахсы. Ныр дæр ын уæлдæф нал фаг кæны. Азгъордта. Йæхи размæ аппæрста. Кæдæм? Кæдæм æй скъæфынц йæ фæллад, йе ‘нæхъару къæхтæ?.. Кæдæм?.. Кæд... Уæлмæрдтæм. Згъоры. Йæ лæппутæ... уыцы хъуыддаг ма бакæнæнт. Асиат згъоры, йæ буар дон фестад, фæлæ йæ не ‘нкъары. Йæ сæрбæттæн... ма ахауæд. Йæ риуты æхсæн æй атъыста. Йæ къах бакъуыры, фæцуды, фæцæйхауы, фæлæ йæхи зæхмæ не ‘руадзы. Æрхауд. Йæ цонджы хъул ссыгъд, судзгæ рис фæйнардæм апырх. Сылгоймаг сыстад, мæнæ йæ бон куыд ницыуал у, мæнæ йын размæ цæуынмæ куыд ницыуал æнтысы. Улæфт ын нал фаг кæны. Кæм?.. Кæм сты йæ лæппутæ?

– Во-о-вæ! А-ли-и-к! Кæм стут?!

Дзуапп ын ничи дæтты, йæ хъæлæс сау æмыры æрбайсæфт.

Размæ тындзы. Уæлмæрдмæ фæндагæн кæрон нал и, йæ зæнгтæ йæ нал хæссынц, фæтасынц, фæдыдагъ ваййынц. Кæм?.. Кæм сты йæ лæппутæ?.. Уыцы хъуыддаг... Нæ фæччы.. Ма бакæнæнт... Æрлæууыд. Уæлмæрдæй дыууæ мынæг рухсы зыны. Æнхъæлдæн, Асиат цæмæй тарст, уый æрцыд. Æмæ йæ уæрджытæ ныххоста. Не ‘мбæлы! Нæ фæччы! Размæ та йæхи аппæрста. Кæд Беджы нæма скъахтой, уæд... Нæ сын æй бауадздзæн скъахын, йæхи йæ хъæбулы цурмæ нысхойдзæн. Мæнæ йын размæ куыд ницыуал æнтысы, мæнæ уæлмæрдтæм фæндаг куыд ныддаргъ! Дыууæ рухсы. Уыдон Беджы цырæгътæ сты, уыдон Беджы рухсытæ сты. Бег нæ амард. Мад йæ хъæбулы рухсытæм згъоры, размæ тындзы. Æнхъæлдæн... Æнхъæлдæн, цæмæй тарст, уый æрцыд. Лæппутæ чырын скъахтой. Цалдæрæй аууæтты хуызæн иуварс æдзæмæй лæууынц. Дыууæ лæппуйы, нæма йæм зынынц, сæ цæсгæмттæ сын нæма фæдта, фæлæ сæ Асиат зоны: уыдон йæ хъæбултæ сты Вовæ æмæ Алик – чырыныл ныддæлгоммæ сты æмæ богъ-богъæй кæуынц. Мад та йæ уæрджытæ ныххоста, йæ хъæлæсыдзаг ныхъхъæр кодта:

– Уый... Уый цы бакуыстат?!

Аууæттæ йæм разылдысты, йæ лæппуты удаист богъ-богъ фескъуыд, сæ сæртыл схæцыдысты æмæ йæм кæсынц. Уый... Уый... Хъуамæ Асиат йæ лæппутыл иуварс ахæца, иуварс сæ ссона, иуварс сæ акæна... Уый чырыны цур йæ зонгуытыл æрхæуд. Мæнæ... Мæнæ ис йæ хистæр лæппу. Къухыдаргæ фонары рухсмæ йæ мæллæг, фæлурс цæсгом хорз зыны. Бе-е! Йæхæдæг у. Мæнæ ис!

– Бе-е-г! Бе-е-е-г! – Мады цъæгъахст æдзæм, саудалынг уæлмæрды ныццарыдта. Йæ лæппуты фарсмæ йæ хистæр хъæбулыл ныддæлгом. Ницыуал уыдта, ницыуал æм зынд, фæлæ зыдта: Бег, йæ цоты хистæр, фыццаг хатт хъæбулы ад кæмæй базыдта, уый йæ цуры и, уый йæ зæххы хайыл сæмбæлд, уыцы дард æмæ хæстæг бæстæйы халæтты амæддаг нæ фæци. Мæнæ... Мæнæ ис йæ лæппу. Бафынай. Ницы йæм дзуры. Æмæ уый цавæр фынай у, йæ мад æмæ йе ‘фсымæрты нæ уыны?

– Бе-е-г! Кæ-æ-м дæ?! – Дзуры йæм Асиат, хъæр æм кæны, фæлæ йæ уый нæ хъусы.

– Ма-мæ! Ма-мæ! – Беджы хъæлæс... Вовæйы хъæлæс, йæ астæуккаг лæппу йæ сабыр кæны. Сабыр æй кæны, афтæмæй йæхæдæг богъ-богъæй кæуы. Богъ-богъæй кæуы Алик, Асиаты

кæстæр лæппу, йæ сæр хæрдмæ нал исы. Мад æмæ йæ дыууæ хъæбулы чырыныл наххаудысты æмæ кæуынц, кæуынц богъ-богъæй, æмæ афтæ зыны, цыма уæлмæрд иууылдæр кæуы. Асиат йæ хъæбултыл йæ цæнгтæ æруагъта, йæхимæ сæ æрбалвæста. О, мæнæ куыд бабын сты! О, мæнæ кæуинаг куыд фесты. О, Бег, цæуыннæ рабадыс? Цæуыннæ ракæсыс? Æви де ‘фсымæрты нал зоныс? Нал зоныс дæ магуыр мады? Цæуыннæ исты зæгъыс? Уый ницы дзуры, æдзæмæй хуыссы. Æмæ уый цавæр тар фынай у?

Мады кæуын æвиппайды фенцад, йæ сæрыл схæцыд. Уый... Уый цы кусы? Йæ хистæр лæппу нал и, фæлæ Вовæ æмæ Аличы та цæуыл мары? Йæ зонгуытæ зæххæй атыдта, сыстад. Йæ хъæбултыл схæцыд, æмæ уыдон дæр сыстадысты, цалдæр къахдзæфы фæстæмæ акодтой, сæ хæкъуырцц не ‘нцайы. Сыхæгты лæппутæ, йæ хъæбулты ‘мбæлттæ, чырынæн йæ сæр ныхгæдтой, Бег хъуамæ йæ зæххы хайыл сæмбæла. О, мæнæ цытæ ‘взары Асиаты сæр! О, мæнæ цытæ ‘взарынц йæ лæппутæ! Фæнды йæ йæ хъæлæсыдзаг ныббогъ кæнын, йæ тыппыртæ суадзын, фæлæ... Уый мад у, хистæр æмæ хъуамæ йæ кæстæртæн ныфс уа. Йæ цæнгтæ та, хъæбыскæнæгау, йæ лæппуты астæутыл æрбатыхта. Уый... Алик... Йæ кæстæр хъæбул... ризы, зыр-зыр кæны, йæ буар йæхимидæг стъæлфы. Æрбахъæбыс æй кодта.

– Алик! Алик! – цыма гыццыл сывæллон у, афтæ йæ йæхимæ ныхъывта, йæхимæ йæ разылдта. Уый ризы, йæ буар æмхуызонæй зыр-зыр кæны. – Алик, мæ гыццыл хъæбул, дæхиуыл фæхæц, ныр лæг дæ.

Уый ницы дзуры. Йæ мадмæ куы скæсид, æмæ йæм нæ кæсы. Йæ цæсгом... Дзыппыдаргæ фанары мынæг рухс... Аличы цæссыгтæ гæргæрæй уайынц æмæ йын сæ мад йæ армытæппæнæй сæрфы, лæппуйæн йæ бон дзурын нæ, фæлæ улæфын дæр нæу.

– Алик! Алик! Дæхиуыл фæхæц. Мæ хъæбул, дæхиуыл фæхæц. – Асиат фезмæлыд, ардыгæй тагъддæр ацæуын хъæуы, йæ лæппуты тæмæссон æвзонг зæрдæтæ ам исты кæндзысты. Мады цæстытæ ног æмбæрзт ингæныл æрзылдысты, бацу йæм æмæ йыл ныххау æмæ уым дæ уд сис. Æмæ уæд йæ дыууæ лæппуйы цы фæуыдзысты? Уæд Мамсыр иунæгæй куыд цæрдзæн? Асиат ингæны цур æрлæууыд, Беджы цырт æрбахъæбыс кодта. Цыма йæ цырт судзгæ бакодта, афтæ дзы йæхи атыдта, не скæудзæн, йæ лæппутæн хъуамæ ныфс дæтта, уый та...

– Цомут. – Чидæр ын фанарæй йæ развæндаг рухс кæны,

фæлæ уæддæр йæ к'æхтæ куы цæуыл бак'уыры, куы цæуыл, фæцуды, фæцæйхауы. Вовæ йæ фарсмæ цæуы, фæхæцы йыл, х'æх'х'æны йæ. Алик цыма аууон у, йæхимидæг кæуы. Ницы дзуры. Æмæ цы дзура? Дзурынтыл ма сты? Оу, мæнæ цытæ æвзары Асиаты сæр! Оу, мæнæ кæуинаг куыд фесты!

Мамсыры баййæфтой сæ кулдуары цур х'æды лыггагыл бадгæ. Йæ бинонтæм æнх'æлмæ кæсына йæ цæстытæ ныуурс сты. Иу ныхас дзы не схауд, афтæмæй сæ фæстæ хæдзармæ бахызт.

Асиат лæппуты уатмæ бацыд æмæ сын сæ хуыссæнтæ бакодта, иуæн дæр æмæ иннæмæн дæр йæ сæрыл йæ армыт'æпæнтæ æрхаста:

– Бафына й кæнут. Бафына й кæнут, ма хуртæ! – æмæ сыл уаты дуар рахгæдта.

Асиат лæппутæм куы азг'ордта, уæд Мамсыры хæдзары пецы цур бадгæ куыд ныууаг'та, лæг та афтæ бады, гом дуарæй цы рухс кæлы, уымæй аууоны хуызæн зыны. Кæм уыдысты, уымæй сæ нæ фæрсы. Лæг базмæлыд, ныууæфыд, тыххæй дзурæгау заг'та:

– Йæхи хуызæн у?

Ус йæ мидбынат æдзæмæй баззад: кæм уыдысты, уый Мамсыр цæмæй зоны? Асиат йæ цæсгом амбæрзта, куы нæ ныц'ц'æг'бахст кæнид, кæд цæфæй нæ мæлыс, уæд ма дын рæхуыст.

– Æмæ... Æмæ кæм уыдыстæм...

Лæг ницы дзуры, зæрдæрыст у, дзурынтыл нал у. Уыцы æнамонд, дард фæлæ хæстæг Афганистан адæмы сызмæста, æддæгмидæг сæ ауайын кодта. Нæ гыццыл армыдзаг Ирыстонмæ цал æмæ цал цинкæ чырыны сластой? Цал æмæ цал бинонтæ фесты кæуинаг? Чырынтæ гом кæнын нæ уадзынц, адæмæн сæ х'æбулты мæрдтæ æмбæхсынц. Æмæ цæмæн? Хатгай, дам, афтæ ваййы, æмæ чырыны разыны æндæр кæйдæр мард, фæивддзаг сæ кæнынц. Æмæ кæуыс кæйдæр мардыл, дæ х'æбул та уыцы æнамонд, дард, фæлæ хæстæг Афганистаны зæххыл æнæныгæдæй баззад, сау халæтты амæддаг фæци. Афтæ дæр, дам, ваййы æмæ сласынц афтид чырын, цæмæй уæззаудæр уа, уый тыххæй дзы истытæ сæварынц. Адæм сæнæууæнк сты, чи и чырыны? Дæ х'æбул, де 'фсымæр, дæ хæстæг, дæ сыхаг æви æндæр чидæр? Цы и чырыны? Дæ х'æбулы мард æви æфсæйнаджы лыггæгтæ, дурты тыхдæттæ?.. Дæ лæппуйыл марой кæныс æви афтид чырыныл?

Беджы куы сластой, æмæ уый фæстæ, мæрддзыгой куы апырх сты, уæддæр Вовæ æмæ Алик цалдæр хатты Мамсырмæ сæхи баластой, йæ цуры-иу æрлæууыдысты, бакастысты-иу æм, цыдæр зæгъын сæ фæндыд, фæлæ йæ хæрдмæ нæ уагътой. Фыд бамбæрста. Йæ лæппутæ цыдæр сфæнд кодтой. Цы?.. Æмырæхгæд цинкæ чырыны чи и? Се ‘фсымæр æви æндæр чидæр? Афтид чырын баныгæдтой æви?.. Мамсыр бамбæрста – лæппутæ сæ фæнд нæ аивдзысты. Стæй... Стæй кæд афтæ хуыздæр у, цæрæнбонты сæ зæрдæтæ не ‘хсайдзысты, цæрæнбонты хъизæмар нæ кæндзысты. Стæй... Йæ лæппутæ йæм байхъуыстаиккой?.. Сæ хъизæмайраг фæнд æрдæгыл ныууагътаиккой?.. Æмæ фыд ницы загъта, цæстæнгасæй кæрæдзи бамбæрстой. Цæстæнгасæй баныхас кодтой. Асиат хъуамæ мацы зона, чырын куы скъахой, уæд ын уый йæ зæрдæйæн дыккаг рæхуыст уыздæн, йæ хъæдгом зæрдæ уый нæ бауромдзæн.

Мады зæрдæ... Мады зæрдæ алцыдæр базоны. Лæппутæ нæ зындысты, æмæ Асиат уæлмæрдтæм фæраст. Мад, Беджы куы сластой, уæдæй фæстæмæ йæ цæстытæ кæрæдзиуыл не ‘рæвæрдта, куы йæ бавæрдтой, уыцы æхсæв дæр нæ бафынæй. Цæй хуыссæг æмæ цæй æндæр. Зæрдæ æхсайдта йæ лæппутæм æмæ цалдæр хатты йæ къахфындзтыл сæ уатмæ бацыд: ам сты, куыд фынай кæнынц, сæхи нæ байгом кодтой?.. Аууоны хуызæн-иу бацыд æмæ-иу аууоны хуызæн рацыд. Иу афон æм Мамсыр дзуры:

– Дæхи æруадз, афтæмæй бирæ фаг не суыдзынæ æмæ ма нын кæстæртæ и.

Ницы йæм сдзырдта, схуыссыд, æмæ цыма фынай ацис, афтæ ныссабыр. Йæхи дæр æмæ лæджы дæр сайдта. Цы чындæ уа, цард æгъатыр у. Вика дæр, мæгуыр, цыма фынай кæны, ахæм хуыз ын уыд. Æмæ уый никæйы сайы. Цы амонджын мард акодта. Дæ сæр бадæны хъæлыл æруадз, цыма дæ хуыссæг ахсы, æмæ дæ цард фæци. Асиат дæр афтæ амард, уæд ын уый бæрæгбон уайд. Æмæ уæд йæ бинонтæ цы фæуыздысты? Уæд Алик цы фæуыздæн? Нæ-æ! Уый хъуамæ йæ хъæбулы сдзæбæх кæна, йæ лæппутæ хъуамæ амонджын уой. Охх, охх, куыд зын у цæрын. Сылгоймаг фæйнардæм акаст: хъæрзæгау куыд ныуулаффыд, уый мачи фехъусæд, алкæмæн йæхи рис фаг у.

1994 аз. 7-æм сентябрь
Варшавæйы базар.

ВИКÆ

Викæ куы амард, уымæн йæ цыппæрæм бон. Йе ‘мфæндаг-гонтæ йæ нæ рох кæнынц, рæстæгæй-рæстæгмæ сæ зæрдыл æрбалæууы. Йæхæдæг... Мард ма-иу зæгъынтæ æмæ хъуыдытæ кæнынæн куы уайд, уæд бæргæ, фæлæ... Викæ, цас мадзура уыд, уыйас йæ хъуыдытæ абухтой, фæстаг рæстæг уый фылдæр цард йæ хъуыдыты.

Хетæг фæстаг хатт балцы куы ацыд, уæд-иу алы бон дæр Викамæ телефонæй сдзырдта. Бон-иу дыууæ-æртæ хатты дæр йæ фæлмæн хъæлæс райхъуыст. Ныр сты уым, æмæ уым тагъд бынатыл сæмбæлдзысты, Викæ æппындæр мацæуыл тыхсæд, алцыдæр хорз уыздæн. Викæ ма йын зæгъгæ дæр кодта, æгæр арæх ма дзурæд, алы ныхас дæр æхца у. Лæппу-иу бахудт: Викайы хъæлæс фехъуысыны цур милуантæ дæр ницы сты. Æцæгдзинадæй та, Хетæг бон æртæ-цыппар хатты куы дзырдтаид, уый дæр æй фæндыд. Йæ алы ныхас, йæ хъæлæсы алы мыр дæр ын хаста æнахуыр цин, æнахуыр æхсызгондзинад, лæвæрдта йын ныфс.

Уыцы фæстаг рейс... Цыдæр æбæрæг сусæг тас зæрдæ æвдæрзта, зæрдæмæ рухсы цъыртт нæ калд, Викайыл æнкъард æнкъарæнтæ алырдыгæй тыхстысты, сæ быны йæ æууæрстой. Хетæг ахæм балцыты иу æмæ дыууæ хатты ацыд? Фæлæ йыл уæд куыд тыхст, уæд ын куыд тарст, афтæ никад. Æмæ йæ йæ сылгоймаджы зæрдæ нæ фæсайдта. Бон нæма æрбацъæхтæ, афтæ сæ фатеры къæсæрæй æрбахызт æндæр Хетæг. Дуары дзæнгæрæджы сонт хъæр æрбайхъуыст, æмæ Викæ фестъæлфыд, сынтæгæй рагæпп кодта. Ацы афон?! Хетæгæн ссæуынаг нырма раджы у. Давджытæ? Бандиттæ? Æмæ... Викæ иу гæппæн къæсæргæрон фегуыр. Дуары цæстакасæнæй акаст. Хетæг! Хетæг! Æмæ йæ дæгъæлтæ йемæ нæ ахаста? Сылгоймагæн фырцинаг йæ зæнгтæ фæцæйдыдагъ кодтой. Хетæг! Хетæг ссыд! Фæлæ афтæ тагъд цæмæн? Лæппу дуарæй æрбахызт æмæ йыл æнафсæрмæй йæхи баппæрста, ныттыхст ыл, йæ риумæ йын йæ сæр ныхъывта, æмæ йæ цæссыгтæ уадысты. Цыма йæ ныртæккæ чидæр ратондзæн, фæхицæн та уыздысты æмæ...

– Викæ, алцыдæр хорз у, – загъта Хетæг. Фæлæ хорз нæ

уыд – йæ хъæлæс къæзыд, æрхæцыд. Йæ цæсгом йæхи хуызæн нал уыд, йæ рустæ мидæмæ бахаудысты, сау лыстæг æнцъылдтæ сыл фæзынд, йæ рухс, ирд цæстытыл мигъ ныббадт, рухсы тæпп сæ нæ калд. Викæ йæ уæдмæ афтæ æнæбон æмæ ссæстæй никæд федта. Рæдзæ-мæдзæ кодта, цыма ныртæккæ æрхаудзæн, цыма ныртæккæ афынæй уыдзæн. Æнæдаст. Хетæг цыфæнды уавæрты дæр бахауæд, æппындæр ын рæстæг ма уæд, уæддæр йæхи ма адастаид, уымæн гæнæн нæ уыд. Æнæдаст у, зæгъгæ, уæд æм афтæ каст, цыма æнæхсад у, йæ цæсгом чъизи у. Аст боны фæстæ сæ фатермæ æрбахызт æндæр Хетæг. Уыйразмæ цæхæртæ цы дыууæ цæсты калдтой, уыдон æрмынæг сты, цыма цæмæйдæр тарстысты, цæмæйдæр æфсæрмы кодтой, сæхи æмбæхстой. Цыдæр æвирхъау бæллæх æрцыд, фæлæ цы?..

– Хетæг, мацæуыл тыхс, фæллад дæ æмæ баулæф, – дзуры йæм Викæ, йæ уырзтæ йын йæ рустыл хæссы. Уый, цыма йæ нæ хъусы, нæ йæ æмбары, ахæм хуыз ын. Æмæ сылгоймаг цы акæна, уый нал зоны, йæ кæуын йæ хъуырма схæццæ. Хетæг зæронд лæджы хуызæн ныуулафыд, цыма дзы цыдæр тынг риссы. Бафæллад, тынг бафæллад æмæ йыл æртæфст. Уый та йæ ныхæстыл дары.

– Хетæг, мацæуыл хъуыды кæн. Бафынæй кæн, дæ фæллад ссæудзæн æмæ алцыдæр уыдзæн хорз, – ус лæгæй йæхи атыдта. Хуыссæн ын кæны. Лæппу фезмæлыд, йæ къæхтæ пьолаей тыххæй тоны. Диванмæ бахæццæ æмæ æрбадт. Нæ. Æрхауд. Сылгоймаг æм бацыд æмæ йæм йæхи нылхъывта. Мæнæ... Мæнæ куыдæй уыны Хетæджы, ахæм æнæбон, ахæм æнæхъару никуыма уыд. Лæппу йæм йæ мигъбадт цæстытæ разылдта æмæ йæм касы æмæ касы.

– Викæ, ды зæд дæ, зæд, æмæ дæ фенамонд кодтон.

– Æз демæ амонджын дæн. Хетæг, цы дæ риссы?

Уый ницы дзуры. Цы дзы риссы? Зæрдæ. Йæ фæндаг нæ фæрæстмæ, æмæ зæрдæ риссы.

– Нæ зонын. Ницы мæ риссы, æмæ мæ алцыдæр риссы.

Диваныл йæхи æруагъта. Æмæ сынтæг... Ам æй уадзæд. Æмæ йæм сынтæгмæ бацæуыны хъару нал и? Йæ тагъд уайаг æлвæст къæхтæ афтæ слæмæгъ сты, æмæ сæм сынтæгмæ бацæуыны ныфс нæй. Баулæфдзæн æмæ та йæм йæ хъару раздæхдзæн, йе ‘рдзон гаччы та сбаддзæн. Æххормаг уыдзæн, исты куы акомдзаг кæнид. Нæ, йæ зæрдæ ницы зæгъы, æрмæст дон аназид. Нæхи донæй.

Ирыстоны донæй. Æмæ нуазы, раздæр-иу куыд анызта, æнæсулæфгæйæ кружкæйы дзаг, афтæ нæ, фæлæ хуыпгай, урс-зачтæ рынчын зæронд лæг куыд фæнуазы, афтæ. Ахуыпп кæны æмæ та аулæфы. Цыма цай цымы. Мæнæ... Мæнæ куыдæй уыны Викæ Хетæджы... Йæ уырзтæ йын йæ рустыл, йæ уæхсчытыл хæссы. Уый ницы дзуры. Æмæ цæуыннæ исты зæгъы? Хетæгæн кæд исты хостæ хъæуы, уый та... Йæ æлхъывдад, йæ пульс... Æмæ сæ бары. Уый... Уый цы у?! Кæд æлхъывдбарæн раст не ‘вдисы. Кæд... Æмæ та ногæй бары. Сæдæ нæуæдз. Пульс – сæдæ дыууын. Уый та куыд? Æмæ афтæмæй йæ къæхтыл куыд лæууы? Йæ æлхъывдад æмæ пульс афтæ бæрзонд никæд уыдысты. Хостæ... Бахъуаджы сахатмæ сæм цыдæр хостæ æвæрд. Викæ йын йæхæдæг укол скодта. Ныр...

– Хетæг, тагъд æххуысы дохтыртæм адзурæм, алы минут дæр зынаргъ у.

Лæппу диваны рабадæгау кодта. Фæдзæбæх уыдзæн, дохтыртæм дзурын нæ хъæуы. Никæдæм ацæудзæн. Мæнæ Викæ йæ цуры кæй и, уый йын цыфæнды хосæй хосдæр у, уый йын æвдæдзы хос у. Сылгоймаг æмбæрста: Хетæгæн йæ фæндаг нæ фæрæстмæ, æмæ уый у йæ низ, сусæгæй йыл фæстæты æнæнхъæладжы цы цæф æрцыд, уымæй ризы йæ зæрдæ. Исты хуызы кæд йæхимæ æрцæуид, æрсабыр уайд, æмæ уый тыххæй Викæ цæудзæн йæ къæхфындзтыл, йæ сывæллæттимæ дзурдзæн былты змæлдæй. Хетæг бафæллад, тынг бафæллад æмæ йæ фæллад куы ссæуа, цы æгъуыссæг бонтæ æмæ æхсæвтæ арвыста, уыдонæй куы фæиртæса, уæд кæд йæ зæрдæйы рывт æрсабыр уайд, йæ гаччы сбаид. Уый нæ фынай кодта, хуыссæг æм æмгæрон нæ цыд. Цæмæй йæм Викæйы зæрдæ ма ‘хсайа, уый тыххæй-иу йæ цæстытæ бахгæдта, йæхи дæр æмæ уый дæр сайдта. Фатеры ничи и, ничи йæ уыны, уæд-иу дзагъыр цæстæй кæдæмдæр каст.

Иу рæстæг Хетæг рабадт, æнæбары, зынтæй. Æмæ, æвæццæгæн, йæхицæн афтæ зын нæ уыд, Викæйæн куыд зын уыд.

Лæппу йын йæ уæхскыл йæ цонг æруагъта, йæхимæ йæ хъæбысгæнагау æрбалвæста æмæ къæзгæ загъта:

– Викæ... Мæ водкæтæ мын... байстой, мæ водкæ... мæ водкæ мын адавтой, – æмæ йын йæ риуыл йæ сæр æруагъта. Уыцы адджын хъæбыстæ... Сæ буæртты æнæфероухгæнгæ андзæвд... Ныр мысинæгтæ систы. Уыцы фæстаг æрбахъæбыс... Хетæджы

фæндыд, раздæр-иу ыл йæ цæнгтæ куыд æрбатыхстысты, афтæ куы æрбатыхстайккой, йæхицæй йæ куы нæ уал уадзид, фæлæ... Йæ цæнгтæ йæхимидаг рызтысты, сæ раздæры тыхæн йæ кой, йæ хъæр дæр нал уыд. Викайы буары узал гæртт-гæртт ацыд. Хетæг фыццаджы Хетæг нал у, йæ зæрдæ йæ бынаты нал и. Кæсы йæм æдзæмæй, йæ цæстытæ нæ ныкбулы. Раздæры цæхæр цæстытæ бамынæг сты: æрхæндæг, æнæбон, мигъбадт... Цыма кæуын хъæлæсæй афтæ дзурынц... Вика, Вика, ныххатыр мын кæн, фæрæдыдтæн. Дыууæ æгомьг мигъбадт цæсты дзурынц æмæ курынц цыдæр æххуыс. Æмæ цы йæ бон у Викайæн? Хетæгæн йæ фæндаг нæ фæрæстмæ, æмæ фæсмонь арты судзы.

– Хетæг, æгайтма дæхæдæг дзæбæх дæ. Мацæуыл тыхс. Алцыдæр нæм уыздæн, – лæппуйы риуыл йæ сæр æркæул, йæхи йæм ныххъывта. Йæ кæуын... Йæхи кæуын нæ бауадздæн. Цæссыгтæ йæ коммæ нæ кæсынц, лæппуйы риуыл уайынц. Ницы сæ хъæуы. Хетæг дзæбæх уæд, æндæр сæ ницы хъæуы, удæй зынаргъдæр ницы ис æмæ мæнæ Хетæг йæ цуры и. Раирвæзт. Истытæ та кæндзысты. Хетæг... Хетæг йæхиуыл нæ тыхсы, уый тыхсы Викайыл, йæ сывæллæттыл. Сæ фатер... кæсынæй дæр æм нæма бафсæстысты æмæ сын æй байсдзысты. Æмæ сæ нал хъæуы. Хетæджы хæдтулгæ дæр акæндзысты. Сылгоймагыл куыд узæлай, афтæ йыл узæлыд æмæ... Сæ гараж дæр спиртзаводы хицауы бауыздæн. Цы ма сæм ис, уыдон ауæй кæндзысты, æрмæстдæр мæнæ Хетæг дзæбæх уæд. Сæ къухдарæнтæ... Уыдон... Уыдон дæр ауæй кæндзысты.

Зæрдæсæттæн хъуыдытæ алырдыгæй Викайыл тыхстысты. Йæ ныфс сойын цырагъау тад. Хетæгæн йæ фæстаг рейс уыд ацу æмæ ма ‘рцуйы фæндаг. Тала бæласæн йæ видæгтæ куы ракъуырай, уæд уый куыд хус кæна, афтæ хус кодта. Вика ма йын, бæргæ, ныфсытæ æвæрдта, ныфсытæ æвæрдта йæхицæн дæр, фæлæ уæлдæфæй мæсгуытæ аразæн нæй.

Уый-иу æм скаст, цыма дзы æфсæрмы кæны, йæ цæстытæ-иу ыл сабыргай ахаста, стæй-иу йæ сæр иуварс азылдта, æмæ Вика хъуыды кодта: ныртæккæ Хетæджы къуыбар цæссыгтæ гæргæрай æрызгъæлдзысты.

Хетæг куы ссыд, уæд ма ацард дыууæ мæйы æмæ фондз бонь, хъызæмар æмæ удхары бонтæ. Уыцы æнамонд фæндаджы кой ракодта æрмæстдæр иунаг хатт, куы ссыд, уæд. Уæд дæр, æвæццагæн, уымæн, æмæ йын æнæзæгъгæ нæ уыд. Уыцы фæнда-

джы судзаггаг рис мæрдтæм йемæ ахаста. Викæмæ арæх афтæ фæкæсы, цыма уыцы фыдфæндагыл уый дæр ацыд, уыцы фыдфæндаджы фыдæвзарæнтæ уый дæр бавзæрста. Æмæ сæ бавзæрста. Хетæг фыццаг хатт аласта водкæ? Бирæ хæттыты. Уыцы горæт... Викæйæн йæ ном дæр æнæуынон у. Хетæг, йæ водкæ йын чи райсдзæн, уыцы лæппуйы æвзæр нæ зыдта. Дыууæ хатты ма сæмбæлдысты, æрмæст-иу уæд водкæ аласта КАМАЗ-ыл. Ацæуыны агъоммæ цалдæр хатты телефонæй дзырдтой. Хетæг мацæуыл тыхсæд, Ирыстоны водкæ уым сойы хуызæн у.

Дыууæ лæппуйы кæрæдзиуыл сæмбæлдысты æхсызгонæй. Сæ ныхас – бæлвырд, хъуыддаджы ныхас. Водкæйы алы авгæн дæр йæ аргъ зындгонд, сæ иу дæр æмæ йыл иннæ дæр разы у. Хетæджы зонгæ арахъхъытæ иууылдæр райсдзæн, уый фæстæ сæ йæхæдæг цасыл æмæ куыд уæй кæна, уый йæхи хъуыддаг, уый йæхи фарста. Хетæгæн йе ‘хца банымайдзæн æмæ Хетæг рацыд.

Цæрдæг фæлæууыдысты. Цалдæр лæппуйы вагæттæ равдæлон кодтой, уæзласæн машинæты сæ самадтой æмæ сæ, йæ дæргъ æртæ сæдæ метры кæмæн уыд, ахæм скъладмæ баластой, уым сæ самадтой. Йæ зонгæ йын скълады дæгъæлтæ йæхимæ радта. Æмæ йæм сæ цæмæн дæтты, йæхимæ сæ уадзæд, Хетæг ыл æууæнды. Нæ. Нæ. Дæгъæлтæ хъуамæ уымæ уой, афтæ æнæзæрдæхсайгæ дæр у. Мæнæ гуыдыры гæххæтт бавæрдзысты, сæ къухтæ дзы сæвæрдзысты, алцыдæр, закъон куыд амоны, афтæ. Хорз. Райсоммæ уал. Сæмбæлдзысты дæс сахатыл, æмæ кæрæдзийæн хæрзæхсæвтæ загътой. Хетæг сулæфид, райсом æхца райсдзæн æмæ Ирыстонмæ фæцæуы. Æмгъуыдмæ лæууыд амынд бынаты. Йæ зонгæ Васили наема фæзынд. Хетæг æй хæларзæрдæйæ Вася хоны.

Лæппу нæ зынд. Иуæндæс сахатай фондз æмæ ссæдз минуты рацыд, йæ зонгæ нæй, æмæ тыхсы Хетæг, катый кæны. Кæм и Вася? Цæуыннæ зыны? Фæрынчын уыдаид? Исты авари... Хуыцау æй уымæй бахизæд. Фæндагтыл хæдтулгæтæй азмæлæн нæй, æмæ, æвæццæгæн, уымæн фæстиат кæны. Скъладтæ горæтгæрон, дæрддзæф сты, фæзындзæн. Иу хъуыды иннæ хъуыдыйыл йæхи æппары, алы хъуыдытæ сæры зилдху кæнынц. Нæй. Вася нæ зыны. Лæппу иуырдам ацæуы. Аннардæм ацæуы. Скъладты алыварс æрзилы. Иуæндæс сахаты ссис, Васили уæддæр наема зыны. Хетæг, скълады дынджыр дуар цы гуыдырæй æхгæд у, уымæ цалдæр хатты бакаст, цалдæр хатты йæ раивæзта. Дысон

æй куыдæриддæр ныууагътой, афтæ ауыгъдæй лæууы. Кæм и Вася? Цы фæци? Лæппуйы къæхты бын зæхх судзы. Цы кæна? Дынджыр дуарыл банцой кæны, бахæцы йыл. Рæстæг ныууоцани, размæ нал æккуырсы. Дыууадæсæм сахат райдыдта. Кæм и Вася? Цыдæр... Цыдæр æрцыд. Дуар йæхæдæг байгом кæнид æмæ... Нæ! Æнæ Вася йæ нæ бакæндзæн. Цына ваййы. Цы чындауа? Васямæ цы телефонæй дзырдта, уымæй адзурид æмæ... Хетæг зилы, телефонæй кæцæй адзура? Ницы ары. Уый нæ, фæлæ ам иу адæймаг дæр нæма фæдта. Æмæ кæдæм бахауд? Кæм и? Ацы скъæдтæ афтæ дзæгъæл сты? Иу хъахъхъæнæг сын нæй? Æмæ уæд йæ водкæ... Хетæг цæхгæр фæзылд æмæ гуыдырмæ фæлæбурдта, цыма йæ ратонинмæ хъавы. Цыфæнды дæр уæд. Райсоммæ ам нæ лæудзæн. Дыууадæс сахаты ссис. Цыдæр... Цыдæр æрцыд?.. Никæмæ уал æнхъæлмæ кæсы. Гуыдыры дæгъæл атыста. Дуарыл рахæцыд æмæ... Кæм сты йæ водкæтæ?.. Кæд ыл йæ цæстытæ тартæ кæнынц. Æртæ вагоны арахъхъытæ, ардæм сæ æрбаластой, æмæ дзы иу авг дæр нал и. Кæм сты йæ водкæтæ?.. Йæ цæстытæ æрттивынц, сонт зылд кæнынц, агурынц, иу ран, иннæ ран февзæрынц... Дынджыр скълад – афтид. Лæппу дуары фæлгæтыл банцой кодта, баныхæст ыл, йæ мидбынат куы не ‘рхауид. Кæм... Кæм сты йæ арахъхъытæ?..

Викæ, Хетæджы цур нæ лæууыд, фæлæ йæм афтæ фæкæсы, цыма уый дæр уым уыд. Лæппу куыд хъизæмар кодта, уый фæуыны йæхи цæстытæй. Фæуыны йæ арæх, тынг арæх, æмæ уымæн дæр йæ уд ницæуыл уал фæхæцы. Фæуыны... Мæнæ Хетæджы йæ зæнгтæ нал уромынц æмæ уазал, чъизи бетон пъолыл æрхæуд. Викæйы цæстытыл уыцы ныв куы ауайы, уæд ыл уазал риз бахæцы, цыма уый дæр йæ мидбынат æрхæудзæн, афтæ йæм фæкæсы. Æмæ фæцæйхауы. Цæстытæ адон ваййынц, цасдæр рæстæг ницыуал ауыны. Йæ цуры исчи куы ваййы, уæд, цы фæуа, уый нал фæзоны. Цы йæ схондзæн? Ныр дæр йæ цæстытæ доны зылынц, йæ рустыл уайынц, ныггуыбыр æмæ сæ асæрфта. Йæ зæрдæ... Нал æй ныууадздзæн æви цы? Срæхуыста та йæ. Æнауæрдонæй. Йæ цæлхъ-цæлхъ хъуысы æмæ йын уæлдæф нал фаг кæны. Афтæмæй хостæ дæр банызта, фæлæ йын ницыуал ахъаз кæнынц. Искæд ма йæ риуы дзаг æхсызгонæй сулæфдзæн? Сулæфдзæн. Хетæгæн цырт куы сараза, уæд. Сулæфдзæн, Хетæджы фарсмæ йæ куы æрæвæрой, уæд... уæд сулæфдзæн. Цы?.. Æмæ уæд йæ сывæллæттæ цы фæуыдызсты? Уымæн йæ цард

ницыуал у, фæлæ йæ сывæллæттæ... Уыдон схъомыл хъæуы, уыдонæн сæ цард нырма разæй и.

...Хетæджы фæстаг рейс. Скълад. Мигъфæлм фæйнæрдæм алабырд, æмæ та Хетæг федта дæргъæй-дæргъмæ афтид скълад. Цæстытæ зылынц, фæлæ ницы арынц. Æмæ ныхъхъæрзыдта. Ныууынаæргъыдта. Бамбæрста: асайдтой йæ, гадзрахатæй йыл рацыдысты, цæстфæлдахджыты къæппæджы бахауд. Йæ водкæ йын сæхи бакодтой. Бабын. Фесæфт. Æртæ вагоны – дон хиды бынты. Уый бæрц арахъхъ... Бабын... Æмæ йæхæдæг... фæлæ йæ бинонтæ... Викæ... Æвиппайды сæрсæфæнæй ахауд. Æмæ йæ уырдаем чи батардта? Чи уыд? Афтæ æнауæрдонæй йыл гадзрахатæй чи рацыд? Нæхицæй исчи æви ам... Чи?.. Чи у йæ сафæг? Чи?.. Чи у йæ бинонты бынгæнæг?

Хетæг сæхимæ цы бон ссыд, уыцы бон схуыссыд æмæ нал сыстад. Сæхимæ ма куыд схæццæ? Йæ хъуыры хæринаг нал цыд, йæхи хордта. Йæ бинонты фесæфта. Цы фæуыдзысты? Куыд цардзысты? Удæгасæй йæ чи баныгæдта? Æмæ цæмæн?.. Цы фæуа Хетæг? Йæ водкæ йын йæхи чи бакодта, раирвæзæн кæцæй нал и, уыцы къæппæджы йæ чи баппæрста, уыдон алцыдæр хорз бахыгътой. Æвæццæгæн æм сæхи иу æмæ дыууæ боны нæ цæттæ кодтой. Кæдæм хъуамæ бахъаст кæна? Йæ бон иу ныхас зæгъын нæу. Зæгъæд æмæ йæхæдæг йæхицæн ахæстоны дуæрттæ байгом кæндзæн. Арахъхъы куыст æнцон никад уыд, æмæ уый Хетæг хорз зыдта, алы рейс дæр тæссаг фæндаг, карды комыл цæуæгау. Йæ балцытæй æдзухдæр разы уыд, фыдбылыз-иу йæ иу фæрсты ацыд, фæлæ уæд... Викæ, Дзерæ æмæ Аким цы фæуыдзысты? Куыд цардзысты? Æвиппайды æнæ ницæмæй аздадысты. Мæнæ сын Хетæг цы куыст бакодта...

Викæ тынг хорз æмбæрста йæ къайы мидхъуырдухæн, дæ фыдгул уый бынаты бахауæд. Хетæгæн, цасдæр рæстæг сæ фатеры къæсæрæй бахизын йæ зæрдæ нæ куымдта æмæ дуары цур æдзæмæй фæлæууыд. Цы зæгъдзæн йæ бинонтæн? Цы цæсгомæй æрлæудзæн сæ цуры? Цыма кæйдæр, æцæгæлон фатеры дуар байгом кæндзæн, афтæ йæм каст. Хетæг байгом кодта кæйдæр фатер, æцæгæй дæр бахызт кæйдæр фатеры къæсæры сарты – кæйдæр цæмæн? Æртæ вагоны дзаг ын водкæ чи радта, уый фатеры къæсæрæй. Ныр уый Хетæг æмæ йæ бинонты фатер нал у, уый у спъиртзаводы хицауы. Сæ бадзырд – бæлвырд, нотариусы фидаргонд. Хетæг, спъиртзаводы хицауæн афоныл æхца куына

радта, уæд хъуамæ æхцыйы хыгъдмæ ратта йæ фатер, мебель, цы дзаумæттæ дзы и, уыдон, сæ хæдтулгæ, сæ гараж...

Иу рæстæг Хетæг фестæлфыд, йæ хуыссæны рабадт, аджих. Цы кæны? Кæд... Кæд ыл цы бæллæх æрцыд, цы къæппæджы бахауд, уый йын спъиртзаводы хицау, йæ зонгæйы арæст у? Æмæгъа, æмæ-гъа. Æууæнк никæуыл и. Кæд ын уыцы къæппæг уый сарæзта, цыма уый уыд.

Хетæг йæхи æруагъта, цармæ æдзæмæй кæсы. Цы ныфс ын радта Викæ? Цы йын зæгъа? Цы хъуыды кæны, уый. Цы 'рцыд, уымæн раздахæн нал и. Сæ иумæйаг цард куы райдыдта, уæд сæм уидыг дæр нæ уыд, æмæ сæ къæхтыл слæууыдысты? Уæдæ ныр дæр нæ фесæфдзысты.

Хетæг, цыма ницы уыны, ницы хъусы, ницы зоны, афтæ æнæзмæлгæйæ хуыссыд æмæ Викæйæн йæ кæуын йæ хъуырма схæццæ, йæ цæссыгтæ гæр-гæрæй æрызгъæлдысты.

– Хетæг, уæ Хетæг, исты ма зæгъ.

Уый ницы дзырдта. Викæ... Уый цы ми кæны Викæ? Хетæджы хъæдгом зæрдæ ноджы тынгдæр рæхойы. Хетæгæн дæр... йæ цæссыгтæ урс фæрдгуыты хуызæн йæ рустыл æруадысты, го-банмæ згъæлдысты. Сылгоймаг фестад, йæ къаймæ кæсын йæ бон нал уыд. Сынтæджы уыдта, цалдæр боны размæ дæр ма саджы фисынтыл амады хуызæн сæ хæдзарæй цы лæппу ацыд: хъæлдзæг, зæрдæрухс, дзырдарæхст, уый – Хетæджы нæ, фæлæ æндæр кайдæр: фæлурс, мæллæджытæ, æдзард, бынтон æндæр лæппуйы. Æмæ цалдæр бонмæ афтæ атайæн ис? Цалдæр бонмæ адæймаг афтæ аивы? Викæ йæ ныр зоны: аивы. Мастæн дур дæр нæ фæразы. Хетæг сæхимæ куы æрбацыд, уыцы бонæй фæстæмæ йын Викæ дзырдта: дохтыртæм адзурын хъæуы, рынчындонмæ ацæуын хъæуы. Хетæг уæдмæ хос цы у, уый нæ зыдта, иу таблеткæ никæд банызта. Лæппу йæ къæхтæ ныссагъта, никæдæм цæуы, ницы йæ хъæуы.

Викæ цы кодтаид, уый нал зыдта æмæ уæд загъта:

– Хетæг, дæхи тыххæй ма ацу дохтыртæм, фæлæ нæ сывæлæтты тыххæй, мæн тыххæй.

Уыцы цалдæр ныхасы разынд, сылгоймаг æнхъæл куыд нæ уыд, ахæм тых. Рынчын йæ хуыссæны рабадт, скаст æм, цасдæр рæстæг ницы дзырдта, стæй загъта:

– Хорз. Рынчындонмæ мæ аласут. Æз сымах тыххæй алцыдæр бакæндзынæн.

Вика йæ æрбахъæбыс кодта. Æрбахъæбыс æй кодта Хетæг, цыма цæмæйдæр тæрсгæ кæны, ахæм хъæбыс. Уый фыццаджы, йæ туг йæ уæнгты куы хъазыд, йæ ‘нуæрттæ сæхимидæг куы тæлфыдысты, йæ буар артау куы сыгъд, уыцы хъæбыс нæ уыд.

Уыцы бон Хетæджы рынчындоны савæрдтой. Уый уыд Хетæджы фæстаг... фæндаг. Викайы цæстытæ доны разылдысты. Æмæ йæ ничи уыны, йæ цуры ничи и, фæлæ... Йæ цæссыгтæ фæстаг рæстæг бынтондæр нал уромы, смæнгæфсон сты, кæс æмæ та арызгъæлынц.

Сылгоймаг æхсæвай-бонæй йæ къайы цурæй нæ цыд, рынчындон йæ дыккаг хæдзар сси. Спъиртзаводы хицауы нæ федта, фæлæ Хетæгæн барæй дзырдта:

– Спъиртзаводы хицау, фæрынчын дæ, уый базыдта æмæ нæ ницы хъыгдары, ныххатыр нын кодта.

Уый йæм æдзæмæй каст æмæ йæ цæстæнгас дзырдта, сайыс, сайыс дæхи дæр æмæ мæн дæр, æз алцыдæр хорз зонын. Йæ мигъбадт цæстытæй йæ фарста: «Куы нукуы мæ асайдтай, уæд мæ ныр цæмæн сайыс?» Æмæ, йæ æцæгдæр, уæдмæ никæд асайдта, йæ зæрдæмæ абон дæр ницы хæссы, фæлæ уæд... Уæдæ цы кодтаид?..

Дæ фыдгулæн йæ зæрдæлаууæн йæ цæстыты цур сойын цырагъау тайа. Хетæг тад бонгай нæ, фæлæ сахатгай. Вика йæ сайдта, алцыдæр хорз у, ма тыхсæд. Æцæгдзинадæй та алцыдæр уыд æвзæр, тынг æвзæр. Хетæджы рынчындонмæ куы аластой, уымæн йæ дыккаг бон, цыма спъиртзаводы хицау, Хетæг рынчындонмæ кæд бахаудзæн, уымæ æнхъæлмæ каст, афтæ фатеры дуар æрбахоста. Вика уæд сæхимæ уыд, къæсæргæрон чи лæууы, уый нæма федта, фæлæ йæ зæрдæ ныссæххæтт кодта, йæ цæлхъ-цæлхъ афтæ райхъуыст, æмæ йын йæ хъæрай йæхæдæг фæтарст. Вика уæдмæ спъиртзаводы хицауы федта æрмæстдæр дыууæ хатты. Æхсгæ уынд, фæлæ йæ цæстыты раз баззад: сабыр, фæлмæн цæстæнгас ын, цыма хъæрай дзурын нæ зоны. Йемæ ма уыд дыууæ æнæзонгæ лæппуйы. Вика нæ фæтарст. Уыдонæй ничи ма ницы загъта, афтæ сæ йæхæдæг бафарста:

– Цас рæстæг ма нын ис ам фæцæрыны бар? Фатер агурын.

Водкæты хицау йæ риуы дзыппæй цыдæр гæххæтт систа, цалдæр хатты йæм æркаст, стæй йæ Викамæ радта. Уый уыд Хетæгимæ цы бадзырд сарæзтой, уый. Сæ къухæвæрдтæ дзы. Спъиртзаводы хицау, цыма Хетæджы бинонтыл йæ зæрдæ тынг риссы, ахæм хъæлæсыуагæй загъта:

– Нæ бадзырдмæ гæсгæ, Хетæг водкæ цы бон аласта, уымæй мæйы фæстæ хъуамæ æхца радтаид, фæлæ... – йæ хъæлæс уыд, цыма, Викæйы бинонтæ цы бæллæхы бахаудысты, уый йæхиуыл æрцыд, тынг зын ын у, афтæ. – Фæлæ Хетæг æнæнхъæлæджы фæрынчын æмæ уæ æз хорз æмбарын. Мах ирон адæм стæм æмæ хъуамæ кæрæдзийæн хатыр кæнын зонæм. Нæ бадзырдмæ гæсгæ, æхца нæй, уæд хъуамæ фатер ныр уæгъд уайд.

– Зонын æй, – загъта Викæ, æмæ та йæ ногæй бафарста: – Цал боны ма нын и ам фæцæрыны бар?

– Æмбаргæ адæймагимæ æнцон дзурæн у, – бахудт æм спъирт-заводы хицау. – Фондз боны. Фондз боны ма уын ам и фæцæрыны бар. Ныр та уал... – Хетæг ам нæй æмæ демæ уый тыххæй дзурын. Ныр та уал машинæ акæндзыстæм, мæнæ лæппутæ уый тыххæй æрбацыдысты. Æмæ нын йæ дæгъæлтæ æмæ йæ гæххæттытæ ратт, гаражы дæгъæлтæ æмæ гæххæттытæ дæр ма ферох кæн.

Чи зоны, спъиртзаводы хицау æнхъæл уыд, æмæ Викæ цæхæртæ калдзæн, йæ ныхæстæ судзгæ æхсидæвтæй хаудзысты, лæбурдзæн æм. Уый, Хетæг сæхимæ цы минут æрбахызт, уæдæй фæстæмæ дæр зыдта: сæ фатер сæхи нал у, æмæ сæ фембæлдмæ цæттæ уыд, йæхиуыл хæцыд, йæхи ныккуыдз кодта. Мидæгæй... Мидæгæй та сыгъд, зæрдæ ныддур, мидæгæй къуыбар цæссыгæй куыдта.

Викæ, Хуыцауæмдых уазæг цы агуырда – гæххæттытæ, дæгъæлтæ, уыдон рахаста. Спъиртзаводы хицау документтæ райста, лæмбынæг сæ бакаст æмæ сæ йæ пиджакы мидæггаг дзыппы нывæрдта. Викæмæ афтæ фæкаст, цыма йæ уазæджы цæсгомыл цыдæр цин фæзынд. Æмæ, æвæццæгæн, фæзынд: цы агуырда, уыдон райста, æнæхъæр, æнæцъистæй.

– Цы ма хъæуы? – бафарста Викæ.

– Уæ фатеры, растдæр зæгъгæйæ та, нæ фатеры цы мебель æмæ техника и, уыдон мацы фæкæнут, уыдон дæр æхцайы хыгъдмæ хауынц. – Йемæ цы лæппутæ æрбацыд, уыдонмæ ацамыдта: сæ номхыгъд сын рафыссæнт.

Уыдонæй уый размæ дæр иу ныхас никæмæй схауд, цыма гобитæ уыдысты, цыма йæ аууæттæ уыдысты: æнæдзургæйæ фатеры æрзылдысты, иу къуым дæр æнæсгæрст нæ ныууагътой, сæхимæ цыдæртæ ныффыстой æмæ сæ хицауы фæйнæфарс æрлæууыдысты. Уый йæ цæстытæ Викæйыл æрæвæрдта æмæ загъта:

– Фондз боны фæстæ фатеры дæгъæлтæм æрбацæудзыстæм, – æмæ дуарæй йæ аууæттæ дæр йæ фæдыл ахызтысты. Викæ уаты астæу куыд лæууыд, афтæ лæууыд, стæй ныккуыдта. Йæ цæссыгтæ йын йæ цæстыты рухс æхгæдтой æмæ-иу цыдæр рæстæг ницыуал ауыдта. Уæдмæ дæр цы уавæры бахаудысты, уый куыд нæ зыдта, фæлæ ма уæддæр адæймагмæ цыдæр ныфсы тæпп фæзыны, æмæ уый атад. Викæ куыдта, йæ чызг æмæ йæ лæппу йæ цуры кæй сты, ууыл дæр нал ахъуыды кодта. Диваныл ных-хауд. Йæ лæппу æмæ йæм йæ чызг æрбазгъордтой, чи йын йæ рустæ сæрфта, чи йæ сæр.

– Мамæ, мамæ, цы кæныс? Мамæ, исты дæ риссы?

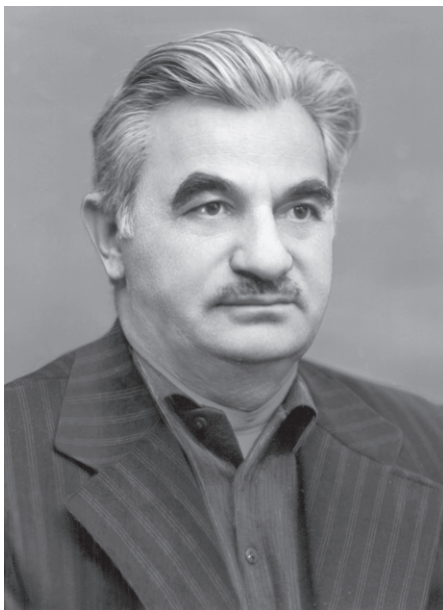
Уый ницы дзырдта, йæ бон дзурын нæ уыд. Йæ бон уыд кæуын æмæ куыдта. Йемæ куыдтой Дзерæ æмæ Аким дæр, цыма сæм цы хъысмæт æнхъæлмæ кæсы, уый базыдтой. Иу рæстæг Викæ ахъуыды кодта: хорз у уæддæр, Хетæг ам кæй нæ фæци, спъиртзаводы хицауимæ кæй нæ сæмбæлд æмæ йын уыцы хъуыдыйæ куыддæр фенцондæр.

– Мауал кæут, – йæ чызг æмæ йæ лæппуйы æрбахъæбыс кодта. – Æз дæр нал кæуын. – Æмæ нал куыдта. Æрмæст йæ уæхсчитæ стъæлфыдысты, йæ буары рызт изæрмæ дæр нæ банцад. Мæнæ ныр дæр афтæ ризы. Исты хуызы куы афынæй уайд, Æмæ-гъа, æмæ-гъа.

Уыдзæн ма

МАРЗОЙТЫ СЕРГЕЙ: 90 АЗЫ

МÆРЗОЙТЫ Сергей

ХАХУЫР

Радзырд

(Цыбыртæгондæй)

I

Мæй хохы тигъæй йæ бырынкъ сдардта. Нарæг къæдз-мæдзытæ уынг уæгъдæппæрст рæхысау ферттывтæ. Алы цæг дæр – хæдзары къуым. Фæиртасæн сын нæй. Хицæнтæй – сывæллæтты хъазæнтæ, æнæхъæнæй – бинонты дарæг, Сафайы хорзæх.

Рæхысæй баст сты адæм кæрæдзиуыл. Æмæ йын хъуамæ исчи йæ кæроныл хæца фидар къухæй. Науæд фыдæлты æгъдæуттæ, царды фæтк комы талынгмæ ныззывытт кæндзысты ацы балбирæгътæ. Холы агурæг смудгæ зылынц, хъустæ æмæ цæстытæ festaдысты.

Хъахырман не суадздзæн йæ амонды рæхыс. Разагъддæр лæджы номмæ нæ бæллы. Дзæбийæ уыцы бар никæмæ хауы, кæд æй чындзхæссæгау дард кæдæмдæр фæхастой, уæддæр. Йæ галтæ сифтындызмæ йын сæ ныфс куы нæма хæссынц, йæ дугъоныл ын саргъ куы ничима сæвардта. Колхозы кæрты вæййынц æхсæв, æмæ уый цы давы? Зындзæн сæ хицау. Арв куыд нæры, афтæ нæ цæвы. Æмæ йын Уастырджимæ æртæ чъирийæ чи скува, уый Хъахырман. Фыдæй фыртмæ дыууæ мыггаджы туг никуы фемхæццæ, зæхх дæр сын фиддонæн нæма бахъуыд, хуыцауæй бузныг. Фæлæ лæг æмсæр лæджы

фæагуры цæдисæмбалæн. Æмæ кæрæдзийæн адджын уыдысты, кæд Хъахырманæн йæ ис, йæ бон анымайынаæн йæ къухы æнгуылдзтæ уæлдайдæр ма уыдысты, уæддæр. Бæхтæ, галтæ, фыстæ... Ныр æнгуылдзтæн сæ фылдæр æгуыстæй аззайы, æмæ сæм хъама сласынмæ дæр нæ афæстиат уыдаид, фæлæ тагъд дон фурды не ‘ййафы. Куыдзи йæ дуканийы дæгъæлтæ йæ роныл бастæй дзæгъæлы нæ дары. Уый дæр ма цæхх, фæтæген æмæ æндæхтæй хæдзар куы сси.

Ахæрынай анхæалмæ кæсын хуыздæр. Ныхасы уал сæм-парчъи Хъырым таурæгътæ хæссæд – йæ сæгдзыд къæсы йæм уæдæ чи байхъусдзæн?

Маймæ диссаг фæкастысты Хъахырманы хъуыдытæ æмæ йæ тæккæ сæрмæ æрцауындзæг.

Лæджы аууон уæлхæдзар афаста, дургуыбын кæртыл цæхгæрмæ ахызт æмæ Хъырымы дуарыл йæхи скъуырда. Ноджыдæр ма иу аууон калд мæсыджы тигъæй разынд æмæ уый дæр уæлхæдзар, кæрт æмæ уынджы сæрты ахызт. Фаззæттау фæрсæй-фæрстæм хуыссынц.

Къух хъамайы сæрыл нындæгъд. Лæг сонт фарстæй нæ фидауы. Хабархæссæг йæ зæгъинаг нæ ныууадздзæн æнæдзургæ. Майдар æхсæв йæ фæдзæхсæг. Цы уа, цымæ, цы бæллæх у?

– Дæхи аууонай дæр куы стъæлфыс. Дæ магъз дын бацъыр-той, æнхæлдæн!

– Дзæби? – фæзылд Хъахырман. – Кæцæй фæдæ? Цы хуыцау дæ æрхаста?

– Мæрдты бæстæй. Уæлæуыл ма мын æнæконд хъуыддæгтæ баззад, стæй ма, зæгъын, æххæст мæ зæронд хæстыл дæр æрзилон.

– Хæсджынтæ бирæ, фидынмæ – цыбыр къух!

– Дæ сæр мæ бахъуыд ахсæв, æз де ‘ххуысмæ фæзындтæн.

– Фыдæй фыртмæ... Кæрæдзийæ цы дарæм? Хъырым æмæ йæ хуызæттæй цы зæгъай, уый не скæнæг хуыцаумæ дæр раст фæкæсдзæн, Дзæби.

– Ды амондмæ бæллыдтæ. Агуындæйы дæ сæнтты уæддæр арæвдыдтай. Æз та мæ риу топпы дзыхмæ дардтон. Хæлары ном, хæлары дзырд зынаргъ у.

– Фæлæ уæддæр ныр хуыссы хæххон дзиглойы хъæбысы. Хъырымы сæгдзыд къуымæй сызгъæринау æрттивы. Мæстæйма-рæгау не ‘нцайы йæ худын. Мæ сæр кæдæм фесафон, уый нæ зонын. Æхсæв – фыдфынтæ, бонай дæр къух ницæмæ тасы. Мæ

амонд ма фындзы бын, фæлæ мæм уæлæ уыцы мæйау дард у.

– Сæнттæ сты уыдон. Чысыл фæхæц дæхиуыл. Æнамонд нæ дæ. Скъæфджытæ не сбæрæг сты, уый йедтæмæ Сыбыры мемæ баргъæвстаис дзылыяу. Фæлæ... Дæ мастæн иу хос ис. Дæ къахы фындзæй та йæ ма скъуыр.

– Цæттæ дæн æз, Дзæби. Ард дын хæрын. Зоныс мын ма хъару.

* * *

– Фæдис! Фæдис! Фæдис!

– Сæрсæфæн былмæ фескъæрдæуы фос!..

Цæфхæдтæ цæхæртæ акалынц. Æдзæфхад бæхтæ фæстæгтыл æрбадынц, стæй та уаритау фæцагайынц комы нарджыты. Фосы æмбу, адæмы хъæлæба топпы гæрæхтæй скуынаг. Къæрныхты фæдтæ дон фæласта. Уæлахиздзаутæ нал федтой сæ фынтæ. Хъæу боны рухсмæ карз тæрхоны бацыд. Фæлæ æвдисæн иунæг мæй уыд, æмæ баруад. Æбуалгъ мийæ ныффæлурс, фырафсæр-мæй ныттылд фæсхохмæ.

* * *

Мæйы фæстæ æрыздæхти сæ хъæумæ Хъахырман. Йæ зæронд мад ыл хъарджытæ фæкодта. Æфсатийæн-иу алывыд фæкалдта. Æмæ йæм уæд æрыхъуыстой хъæубæстæ. Æнæфенд ми! Цæмæн фæхæрам зæронд цуанæтты бардуагмæ?

– Мæ хъæбулы сызгъæрин базыр басыгъд! Йæ хæтæнты нæма æрзылд лæгау. Ныр хъазты кæрон нал æрлæудзæн ма усгур. Мæ тæригъæд фæхæссæд не скæнæг хуыцау. Цы йын ракодтон? Нывондæн ын ма урс сæр куы ‘рхастон!..

– Дæ райсом хорз, ма сыхаг. Фыдбылызæй дæ бахизæд хуыцау.

– Хуыцауы уазæг у, Хъырым. Фыдбылыз та... Æгæр æнувыд мыл сси. Мæ фæдыл зилы. Мæ уæлсынт ма кæд æрæвæрид йæ гæртæ... Хабæрттæй дæ фæрсын ма бахъæуæд.

– Хабæрттæ бирæ. Кæм чындзхаст, кæм та фæдис...

– Дзырдта мын сæ Гыцци, – йæ цæстытыл ныххæцыд.

– Бирæгъ, дам, йæ кæнон нæ уадзы. Æмбисæхсæв нæм æрбалæбурдтой. Сæ къухы ницы бафтыд. Фæдисмæ-иу гæппæв-вонгæй бадт хохаг лæг. Ныр та уæлдайдæр. Æнæхъæн хъæубæстæн иу сæ цард, сæ ис. Æмуæхск, æмзондæй архайынц æдзухдæр. Тæнæгсæртæн уый бамбарын афон бæргæ у.

– Сæ рондз фæкалæнт, уастæн, – зæронд ус сын сæ цуры фынг æрæвæрдта. – Фæйна сыкбайы аназут, мæ хуртæ. Хуыцауæн балагъстæ кæнут. Сæрагас нæ уадзæд!

– Табу йæхицæн. Адæм ссардтой амонд æмæ йыл фыдгулы чъизи къухты фæд куыд никуы аныдзæва, уыцы хорз нын раттæд!

– Дæ сидт рæстмæ фæуæд. Æз дæр уæлдай нæ зæгъын. – Лæг ныхъырдтæ, риу мæстæй адымст, зæрдæ тоны. – Цывзыджын у дæ арахъхъ, – дзуры мадмæ.

Зæронд хъусæй уыйас рæвдз нал у, æвæццæгæн, стæй искæй ныхæстæм хъусаг дæр никуы уыд. Фæлтау йæхи дзæкъул æрцæгъддзæн, зæрдæхсайынæн дзы иу хабар дæр нæ фæуадздзæн.

– Сæрæн гуырдтæй нæ хъæу куынаг нæ кæны. Кæмæ баулæфай, йæ уд дын ратдзæн. Фæдисы та Хъырым уыди сæрхъуызой. Сывæллæттæ ма ныр дæр «фæдисæй» хъазынц. Сæ иу Хъырым, сæ иннæ та – абырæг. Фыдгæнæджы тут фæндагыл ныхъхъæбæр. Хъырымы фатæй аирвæзæн нæй.

– Æгæр мæ стауыс. Иннæтæй дæр ничи фæивгъуыдтаид. Бæркадджын ут...

– Схорз кæн фынг, Гыцци, – уæзбынай загъта фырт...

– Дæ къах куыд у?

– Мæ фадхъул ныппырх.

– Хохдзу лæг дæ, дæ риуы æмбæрц цæуыс.

– Цуанон лæджы амонд карды комыл бады.

«Æнæууæнк каст нæ кæны. Гуырысхотæн цы ‘мбары ацы сæтой гоби. Фæлæ уæддæр хуыздæр уыздæн фæлывд дзырд. Дызæрдыг хъуамæ мачи уа мæныл».

– Кæсæджы мын кæнгæ æфсымæр цæры. Уæздан мыггаг, зындгонд адæм. Æмбисондæн куы баззади сæ ном. Æгъдауæй сыл нæма фæтых ис лæг. Мæн дæр фырбуцæй риуæгънагæн дардтой. Æрвылбон – кусарт, хъазт, кæнæ та балц. Фæцыдтæн цуаны иу бон. Мемæ ме ‘рдхорд. Дзæбидырдуан... Дзæнæтæй та цы кæныс? Уæлхох фæзтæ, цъæх гауызтæ, цъæх цъити. Æвдæдзы хос – зæронд лæг фестдзæн усгур. Кæрæф у адаймаг. Æгъгъæд нын иу сырд нал уыд. Бырыдтæн тигътыл, хохы цъупмæ схызтæн. Æнахъæн рæгъау айнагыл лæууыд. Тæф æмбарынмæ уыдонæн æмбал кæм ис? Ме ‘намондæн Галæгон сырдтырдæм дымдта. Фæтæбæртт ластой, нæмыг дæр сæ нал баййæфта. Стæй дурты зæй ракалд. Мæхи бæргæ бафæсвæд кодтон, фæлæ мын иу цыргъ къæйдур ацы бæллæх сарæзта. Мæ туг фæцыд. Æрхас-

той ма сәхима ма фысымта. Мәйи бәрц сәм фәхуыссыдтән. Сә кадджындәр молло уыд ма хосгәнәг. Сырды сой, цыдәр кәрәдджытәй байгас сты ма хәдгәмттә. Фәлә кях зылынай баззад. – Хяхырман әнәбары бахудт. – Куыдз кьюылыхәй нә мәлы, фәзәгъынц. Әз дәр нә бакуымдтон мәлын... Кәд колхозән сахъат ләг дәр сбәззид.

– Цәмән зәгъыс афтә. Гыццийы фәндиаг у. Әдзух хәдзари ма бад, адәммә дәр акәс, дәхи-иу аирхәфс әмә дә рыст ссәуа. Ләг химә хъусынай әмпылгә кәны.

Хяхырман бадт гуыбырәй, йәхинымәр дзырдта: «Куы акуый-ты уаис, ма хәрзгәнәг, ма бон дәм нал у хъусын, дә алы ныхас дәр мын нәмыгдзәфау ма зәрдә скәрды. Калм, дам, битъынайә тарст, әмә йә хуынчъы был әрзади. Мәнән дәр стыр хуыцау ма туджджыны хуыздәр сыхагән радта».

– Кәнә та немә цом. Нә хостә ссивәм райсом. Колхозон зиу нәма федтай нырма.

– Цәуын, цәуын! Әнәмәнг... Райсом раджы... – мәрдон әнгәс бадт Хяхырманы цәстыты, әнәдаст рустә кәрәдзиуыл әндзәвынц...

Стылди мәй хәххон хәәуән йә сәрмә. Хяхырманы къәс мәйдары әрныгъуылд. Йә аууон та әрбабыры Хъырымма...

II

Фәсвәды ‘мбийы иу рох хәдзар. Хәдзар... Цалх әм рагәй нал тулы. Зымәджы йын йә тыргъты миттә ничи расәрфы. Сәрды тәрккәвдәтә цары сә цыхцырджытәй хуынчъытә ныу-уагътой. Кәрты ставд-зәнг тәфгәнаг бәрәзе әмә пысыра кәрәдзиуыл сыздыхстысты. Цәвәджы ком фәчыл уыдзән, исчи йә, мыййаг, дард куы фәхәсса, уәд. Арвдзәфәй хәдзари тигъ басыгъд, фәлә уәддәр кәйдәр хъысмәтән цыртау агомыгәй ләууы...

«Мыддар дән әз. Адджын цард та Хъырымән. Гәвзыккәй джиудта. Ныхасмә дәр нә уәндыд. Кәронәй-иу чындзау ныхъ-хъил. Цумаиы ләппуйау згъордта, әрмәст әм хистәр бакәсәд. Кәмән-иу кау быдта, кәмән хәдзари тигътә сәрста. Хуырхәфсәстәй искәйы хуымгәрон бәргә ссардтаид йә мәләт. Фәлә йә хъул сах абадт. Цард доны къусәй уәлдай нәу. Зәй ракәләгау сәмтъеры ис дуне. Хәләф, хәләф... Хицән сирыл нал әрвәссы иу дәр. Әмә дзы хорз хай ралухта ма сыхаг...»

Лæппулаг зæрæдты фæзмыдта. Йæ саутæ нал систа Хъахырман. Хæмпæлзачъе, æнæдаст сæр, ныццыргъ йæ фындз, фæгуыбыр и. Къух сахуыр бындзыты рæхуыстыл, буар масты дзæкъулау ныдур. Нæдæр фæскъæвда ивта дарæс, нæдæр æнтæф бон иста худ. Хид цухъхъайыл цъæх фæдтæ уагъта, йæ тæф ын дымгæ дæр нæ хаста. Хъæддаг сырл! – дзуры йæм йæ зæрдæ. Æрмæст ма цæстытæ нæ сафынц сæ сонт каст, нæ ахуыссыд сæ зынг. Æфсис нæ зонынц – арвыл зылынц, къæдзæхты тигътæ æмæ лæсæнтæ, сызгъæрин доны ратас-батас, фæздæджы пырх хæдзары сæрмæ, цæвæджы схъиуд æмæ æрттывд, куыройы нук, фыййауы уадындз – цæст ахсы алцыдæр бæрзондæй. Зæрдæниз у, гæды дæр ма фиумæ афтæ фæкæсы, фæлæ та тъызгæ мыстагур ацæуы йæ къуыммæ.

Фæтасыд лæг, мæлдзыджы губакк лæдзæджы фындзæй барæй къахы. Кæд фервæзид йæ тыхст æмæ йæ зынтæй...

Хохвæндагыл къори тулы. Къудзийы рæбын амбæхсы, стæхы бæлæсты цъуппытæм, стæй та æрхы аныгуылы. Лæгъзы йæхи уырдыгмæ аскъæры. Дур дæр не ‘взары, къуындзих дæр. Хæмпус æмæ рог у. Цыма цъитийæ иу кæрдих фесхъиудта, йе та йæ ног цагъд æврæгътæй ратындæуыд. Чидæр æй йæ армы барæвдыдта, уый фæстæ йæ комы улæфтмæ бадардта. Дымгæ йæ аскъæфта æмæ уæдæй нырмæ тулы къори. Тулы, тулы... Миты хъæпæнау дымсы. Хурмæ дæр нæ тайы, цæст дæр æм нæ лæууы.

Хъахырман æм хæлиудзыхæй кæсы. Никуы федта ахæм диссаг. Дзуар нæ бафтыдта – хуыцауыл нал æууæнды, арвы къуымты нæ агуры зæдтæ æмæ дауджыты – кæддæрау сыл йæхи нæ фæдзæхсы.

Къори æрбайсæфт – аныгæдта йæ уымæл æрх. Æвæццæгæн, йæхи цыргъ къæйыл скъуырда æмæ ныммур, ныццæхх ис.

– Афтæ гъе, мæлæт уæлдай митæ нæ бары. Æрмæстдæр уымæн нæй тыхгæнæг!

Нæма фæци йæ хъуыдытæ быд Хъахырман, нæма фæхæст æндæр хъуыдыты цæгыл. Талынг уæрмау йæ дзых фæхæлиу, цæстытæ ныдззагъыр сты, улæфт ын нал фаг кодта. Нæй, нæ фæрæстмæ йæ тæрхон. Къори райгас, къори тулы, къори разынди... фыййау! Фæзилæнæй заргæ рахызт, бады йе ‘ккойы йæ уарыкк. Зæгæлы сæры йас цæстытæ йын, къæбылайы фæлмæн мукъутæ æмæ лыстæг зыр-зыргæнаг хъæлæс. Алцыдæр æй дисы æфтауы, æвæццæгæн, æмæ кæйдæр зарагмæ ныууасыд.

– Кæдæм хæссыс дæ нывонды? – рафыхти Хъахырманы маст.

– Кæдæм куы зæгъай, уæд хъæмæ!
 – Æхсæны дзугмæ баскæрдтай дæхи фос?
 – Колхозон у мæ уæрыкк, ма тыхс. Хуыфæг ыл бахæцыд, магуырæг, æмæ йæм рентген акæса, кæннод, мыййаг, кæйдæртау йæ хуылф куы бамбийа... Фæллоуаг...

Къори тулы хохфæндагыл, хъæумæ, адæммæ тындзы. Маст Хъахырманæн ныууагъта, цинтæ зарæджы хæссы. Фæуæн ын нæй, кæрон ын нæй. Цæуы æмæ зары хъал фыййау...

– Цæммар фыййау... Йæ фаджысы тæф æрхаста... Къæбæры мурыл бахордта йæ цæсгом. Кæсы! Тæхы æмæ згъоры, базыртæ йыл базад.

- Кæдæм тæхы? Цы ссардта уагæр?
- Хъырым йæ фыртыл ном æвæры...
- Æмæ фыййæуттæм фæдзырдта?
- Урс уæрыккæй хъуамæ скува хистæр...
- Хуынд уыдзыстæм, ныккæсæм хъæумæ.
- Дæ хал-иу схауæд. Мæн ныууадз.

...Азты гаччытæ æгъатыр сты, не змæлынц, туг сæ нæ хъазы. Царды уæззау уаргъ æруагътай зæхмæ, фæлæ зæрдæйы тыхлæмæрст, къухты тæппæлттæ æмæ цæсгомы æмпылдтæ базайынц мыггагмæ. Цæст нæ фефсæды цæрынæй: саби хъазы – хурыскаст, чидæр зары – удæнцой...

- Айрæз, айрæз – хъуысы зарæг –
- Ды мæ цæсты хау, мæ дарæг.
- Æз дын хъарм цъындайаг ‘лвисын,
- Æз дын авæрдзынæн мисын.

Хæрæг йæ сæфтджытæ ныссагъта. Баурæдта лæг йæ уæрдон: ам дæр акала йæ марг, ам дæр сирвæза цъæх арт. Хъусы зæрондмæ: кæд уыдзæн ацы зарæгæн кæрон?

- Уый Хъахырман куы дæ, растдæр! – къухы аууонай кæсы.
- Уæд кæдæм тулы дæ уæрдон?
- Кæдæм? Хъырымбеджы хæдзармæ...
- Цæмæн æй бахъуыди чыргъæд?
- Хæдзар – мыды къус, чыргъæдхъуаг ма уыди. Æмбисæхсæв мæм ссид, лæгъстæ, æртхъиæн...

– Дæ сæры зонд фæцыд – сырдтæм хæстæгдæр цæрыс махæй. Хъырым дыккаг мæй рынчындонны хуыссы, ды та йыл тугтæ мысы!

Хæрæг хæрды балвæста йæ тæнтæ, лæг йæ лæдзæг не ‘руагъта уæддæр...

III

Хъæдгæс йæхимæ фау æрхæссын нæ бауадздзæн. Адæмы исбон йæ бæрны. Фæныхилынмæ та... Хонæг æрвитын æй никуы-ма бахъуыд. Æмæ кæркуасæнтæ фесты. Кæмæн йæ суджы уæрдон акалы, кæмæн йæ фæрæт байсы, кæмæй та... Æхца дæр райсы. Кæд æй «уæлейæ» бæрæггæнæг нæ ваййы, уæд фæткæвæрæг дæр йæхæдæг ныллæууы. Хъаст, уæлдай ныхас – дæ хæдзар сарæзтай: бад æнæ сугæй, гом кæртæй...

Фæлæ абон кæмдæр афæстиат. Йæ бæстыхайыл зилын куы байдыдта, уæддæр ма йæ хæлар мыддар Хъахырман фынтæ уыдта. Уый йæ зæрдæмæ нæ фæцыд æмæ йæ бауыгъта. Лæг фæстаг фынтæй атонын нæ куымдта – йæ зачъе дæр ма йын сивæзта (æндæр уавæры хъæдгæс йæ къухтæ йæхимæ дарын зыдта!). Уый йæ фындзæй æхситгæнæн сарæзта: вси-хх-вси-хх. Хъахырманы зачъетæ йын кæддæриддæр худæджы хос уыдысты – йæхинымæр йæ хæларыл уæлæхох кодта. Нæ йын æмбæрста йæ хъæддаг цард, зондхъуагыл æй нымадта. Йемæ æрмæстдæр хъуыддаджы фæдыл дзырдта. Сæфт æмæ сæфт... Цы дзы домыс? Нæ дæ хъыгдары, ма йæ хъыгдар. Зиан никамæн хæссы, колхозæн та ма йæ мыдыбындзытæм дæр зилы гуыбыны хардзыл. Никуы райста йæ мызд – даринаг ын нæй, йæхи зæрдæ дæр ницæмæуал æхсайы. Хæрам хæссы кæмæдæрты, тынгдæр та сæрдармæ – нæ бары уæлдай митæ. Уæлейæ æруадзгæ лæг. Æгæстæ æмæ мæрдты æхсæн хъеллау кæны. Нæй, ницы! Лæг нæу...

– Уæлæмæ фест, хæрæг! – ныттылдта та йæ хъæдгæс. – Зæй рацыд, зæй, æмæ дæ ласы! Агуындæйы фæндыры цагъдмæ дæр дын де стæгдар нал ссардзыстæм.

– Фæдис у, æви цы сæрра дæ? – Агуындæйы коймæ рабадт лæг. – Дæ абырджыты хъахъхъæн, мæн дæ ныхтæ цы ныссагътай?

– Фæдис? Ноджы фыддæр! Хæст райдыдта, хæст....

– Хæст... – Хъахырман бирæ фæбадт æнæдзургæйæ. – Хæст... Уæд кæимæ?

– Немыц нæм æрбалæбурдтой æмæ, æвæццæгæн, уыдонимæ.

– Хæст! – æртыккаг хатт загъта мыддар. – Дæ сæрдасæн дæхимæ нæй?

– Дæхи æфсадмæ ма æрцæттæ кæнай? – хъæдгæсы ныппыр-рыкк кæнынмæ бирæ нал бахъуыд, фæлæ йæхиуыл фæхæцыд.

– Ёз æдзухдæр хæсты вæййын. Ёхсæвæй, бонæй, сæрдæй, зымæгæй, – дæрзæг хъæлæсæй сдзырдта Хъахырман, стæй йæм ахæм знæт, æнæуынон цæстæй бакаст, æмæ хъæдгæсы хуыз фæцыд...

Фæссихор Хъахырман булкъдастæй (сæрæй, зачъейæ – ницæуыл бацауæрста!) хъæусоветы фæзынд. Нал æй базыдтой йæ хъæуккæгтæ. Хæрзуынд, урсцъар цæсгом, цыбырæлынд рихиджын лæппулæг æнæфснайд, хъæддагхуыз Хъахырман у, уый сæ фæсоны æрхæджы дæр нæ уыд. Ноджы ма йæ бæзджын сау æрфгуыты къæлæтты бынæй дынджыр цæстытæ фендджын æмæ зонаг адæймаджы каст кодтой, æмæ йæ, æвæццæгæн, хицауыл банымадтой.

Фæлæ йæ Хъырым уайтагъддæр базыдта. Уымæй арæхдæр ыл ничи æмбæлдаид? Сæрдарæн колхозы æнæсгæрст къуымтæ нæй. Ёмæ уый дæр ницы сдзырдта! Фæрсæгау, æнæууæнкæй каст лæгмæ. Фæдисы фæстæ ма йæ бæхыл саргъ чи авæрдта, ахæм хъæбатыр йæ зæрдыл æрлæууыд...

– Алыбон æгас цу, Хъахырман!

Адæм ыл сæ цæстытæ æрæвæрдтой: дис, цымыдис, хынцфарст, цыргъ ныхас, æлхысчъытæ. Хъахырман сыл ахуыр нæу, æмæ йæ сæр разил-базил кæны дзурджытæм: кæмæн дзуапп лæвæрдта, кæмæ худгæ кодта, сæ ныхæстæй йын чи хъыг фæци, чи та масты хос...

Тарф рынчын фæстинонæй сыгъдæг уæлдæфы куыд фæсæрзилæджын вæййы, афтæ уыд. Йæхи куы æрæмбæрста, уæдмæ уаты ничиуал аздад. Иутæ райстой сидты гæххæтт, иннæтæ барвæндонæй цæуынц æфсадмæ æмæ сæ курдиаттæ балæвæрдтой... Советы сæрдар æмæ ма Хъырым æнхъæлмæ кастысты Хъахырманы ныхасмæ.

– Ёз та? – æнæнхъæлæджы афарста лæг, – сæ цуры зыбыты иунæгæй кæй афæстиат, уымæй фæтарст.

– Ды та, Хъахырман, дæ цæнгтæ бафистæг кæн! Ёгæр дæр ма дын у бындзыты дыв-дывмæ хъусын, – уый хъæусоветы сæрдар загъта.

– Ды та, Хъахырман, стурвосы фермæ дæр дæхимæ рай! – уынаффæйы хуызæн алыг кодта Хъырым.

...Хъахырман йæхимæ райсдзæн хъуыддаг: хъуамæ æмхуызон уой адæм. Нырма йæхæдæг иунæгæй хъæрзыд, ныр та иу-уылдæр тъызынц. Ёмæ уадз æмæ иу уа сæ хъысмæт. Мæт мæт

у æмæ йæ адæмыл се ‘ппæтыл дæр байуарын хъæуы. Зæрдæхудт... Йæхицæй йæ нæ зоны? Цал азы фæхаста уæззау къæлæт! Æмæ мæнгарддзинад нæ бары. Хъæубæстæ йæ ахæм сæрæнæй нæ зыдтой. – Лæгты раивта йæхæдæг, саргъæй нал хизы дæлæмæ.

– Лæг райгас, ногæй райгуырд...

– Адæмы мæты бацыд...

– Йæ саутæ систа...

– Стыр бæллæхы бон ницæйаг дæр йæхи равдисы!

Хъуыста сæм Хъахырман æмæ йæ рихи даудта. Йæхи зæрдæмæ дæр цæуын байдыдта: бирæ фæкæстæрхуыз, йæ цармы нал цæуы, лæппуйау цæрдæг æмæ æвзыгъд. Хъæуы ма адæймаг йæ цæст кæуыл æрæвæра, уый Хъахырман. Зелим советæй уæлдай колхозы бæрны дæр бацыд æмæ уый æнæвдæлон у. Хъахырман та... Алкæйы дæр йæ цардæй афæрсы, алкæмæн дæр алæггад кæны. Ермæст мыдыбындзытыл кæй фæрыст, уый дæр бирæйы аргъ у. Фæкуыдта, рæстæджы бæллæхтæ фæнымадта:

– Сæкæры къæртт нæй, сæхи мыд бахордтой æмæ бацарæфтыд сты... Тæригъæдæй мардтой!

Бонвæрnonмæ нал банхъæлмæ каст Хъахырман. Доны был бæрз сугтыл зынг бафтыдта. Аг фыцы – фыхдон хæссинай бафæллад. Чыргъæдтæ сдыв-дыв кæнынц, тæф фæстæмæ слæбуры, фæлæ бындзытæ азгъæлынц рæгъæд гагатау. Мæлæт æгъатыр у, сæ базыртæ ма батилынц, фæлæ кæм... Нымæц сын нæй! Фæци сæ куыст. Фæллоуæ бафсис дæр нæ зыдтой, ныр хъилтæй баззадысты. Хæсты дæр адæм афтæ сæфынц, æцæгæлон быдырты халæттæн æхсынинаг сты æнæныгæд мæрдтæ... О, мæнæ се ‘лдар! Карз уыд, æмæ йæм хъуыстой. Æгуыстæй бадыс – амардтæ сыдæй, кæнæ та райсом къæхты бын дæ мард, – Хъахырман ма йæ лæдзæгæй дæр фæрæхуыста. – Уый та Хъырым. Æрфæлдæхт уый дæр. Æгъгъæд ын уæд!

...Фæтарст Хъахырман, алырдæм кæсы. Хъæдгæс ма фæзынæд, тæвд дон цалынмæ байсыса, уæдмæ. Стæй йе ‘взаг нæ бæззы хуырым къодахæн. Истæйаг куы уайд, уæд афонмæ фронты стæлфыдаид. Ныр смудаг куыдзау разил-базил кæны...

...Æмбарын байдыдта йæ буары ризын, йæ сурхид тагъд-тагъд асæрфта, фæлæ куыддæр бампылд.

«Мæнæн мæ фыдбылызтæ фæхаста. Зул цæст нал уынын, дæрзæг ныхас нал хъусын. Гуырысхотæ... Гуырысхотыл куы удаиккой, уæд нын немыц нæ къæсæртæ нæ сæттиккой. Æгæр æууæнк-

джын сысты адæм. Фæлæ уыцы нæрын... Тæрсын... Уыдон афтæ ронбæгъд нæ разындзысты. Уый тыххæй нæ фæлæгæрстой ардæм. Ауындзæнтимæ бырынц кæлмытау. Æз дæр сын – ахуыйæн. Æндæр ницы. Хъæуы хицау... Пъæлицæ... Бæллиццаг нæу! Ныртæккæ мæм ехсæй уæддæр ничи æвзиды, уыдон та мæ топ-пысыдзæй схойдзысты. Нæрæд уал, нæрæд... Мæн цæрын фæнды, мæ рыстытæ ссæуой. Бындзытæн хорз фæдæн, Хъырымы та уыдон бар уадз! Ау, иу нæмыг нæ разындзæн Хъырымæн? Уæд хæст нæу, хъултæй хъазт... Арв дæлæмæ æрхауæд! Сылгоймаджы хъæстæ нæма дæн. Кæй бауырндзæн? Мæ фыдбылыз – Агуындайы рæсугъд... Æз уымæн баззадтæн «идæдзæй». Уый цот ныккодта, æз – хæтæнхуаг... Уый цардæй бафсæст, æз та нырма ныр фæдтон боны рухс. Мæ цæстытæ, мæ цæстытæ... Кæд сау-гуырм нæ уыдысты».

Кæсы каурæбынæй Хъахырман. Афтид кæрт. Агуындæ иунæгæй бады. Суагъта йе ‘гънæджытæ. Риу сласта, урс хæмпус риу. Сывæллон æй цъиры æмæ цъиры. Кæд ын йæ туг нуазы, уæддæр ын, адæймаг кæй у, уый æмбарын кæны, æмæ худы. Хурау рухс у, фæлмæн æмæ уарзæгой йæ цæстæнгас. Маст нæй цæстыты. Риутæ, урс риутæ...»

– Байхъус, курын дæ, Агуындæ! Де скъæфæг... Уый æз уыдтæн... Скъахтой дæ мæ къухтæй, мæ зæрдæ мын мæ риуæй стыдтой, æмæ уæдæй нырмæ руайын æдзардæй...

– Æнаккаг дæ... Дæ хæрв ныр аппæрстай уæдæ? Лæгау лæгтæ сæ туджы мацынц, ды та къæбылайæу мæ къæхты бын атылдтæ æмæ дæ сырды цæсгом суагътай! Фесæф, фесæф, зайлаг калм...

– Байхъус иучысыл, Агуындæ! Ма мæ фесхой сæрсæфæнмæ. Æз æргомдзырд дæн... Дæу тыххæй... Фос æз аскъæрдтон кæддæр! Маст мæ райсын хъуыд кæмæйдæр.

– Тугæй æхсад у дæ цæсгом!

– О, мæ туг фæкалдтон. Мæ амондмæ кæсын æнхъæлмæ. Фондз... дæс азы. Хæст хæст у. Хъырым кæм и? Бахуд мæм æрмæстдæр мидбыл, æмæ уæд дæ къухæй дзæнæтмæ фæраст дæн.

– Айс дæхи. Фаджысы фæбадтæ! Ныр адæмы æккой сбæдтæ æмæ чъизи тæф кæныс.

– Ныббар мын... Зæхх... Хуыцау... Æвдисæн мæ нæ хъæуы.

– Фесæф тагъд! Мæ хæдзар уаллæттыл ахуыр нæу. Чъизивæд, мæнгард, дыдзæсгом се сæфт уыдтой махæй.

Хъахырман æй йæ хъæбысы ныккодта. Агуры йын йæ былтæ, риумæ æвналы. Сывæллоны цъæхахст сирвæзт: усы къухты уыд æмæ ныр Хъахырманмæ аздад.

«Цæмæн мæм авардта йæ хъыбылы? Æууæнкæн, æвдисæнæн? Мæнæ дисса!»

Агуындæ йыл дуарæхгæнæн æруагъта. Афæлдæхти, бауадзыг. Сывæллон ыл мардыл кæуæгау кæуы. Дзагъырцæстæй ма скаст.

– Кæм дæн?.. Агуындæ!

Ус æй æлгъæнгæйæ уынгмæ раласта. Бонивайæнты æрчъи-цыдта, йæ фазыл хъæрзгæ æмæ кæйдæр æлгъитгæ абырыд. Йæ хæдзар ссардта, фæлæ уæнгты тых басаст. Кæрты рыг кæрдæгыл бахауд. Арвмæ ныдззагъыр, афтæмæй бирæ фæхуыссыд. Сыхæгты куыдз йæ алывæрсты сцоппай. Иу афоны йæм лæг разылд, фемдзаст сты æмæ хъусой лидзынмæ фæци. Уыйбæрц марг æрæмбырд уыдаид иу уды, уый та кæй бауырныдтаид.

IV

Агуындæ постласæджы уæрдоны хордзентæ æмæ æмпъызт голджытæ бакалдта, стæй гуыффæмæ схызт æмæ хосыл æрбадт. Йæ сывæллоны кæлмæрзæны атыхта, цæмæй йæ хур ма судза. Зæронд лæгмæ фæрсæгау бакаст æмæ уæд фæраст сты... Хъахырман кулдуары аууонæй былысчъилæй бахудт: йæ маст иси-наг у, хуыздæр фадат ма йын кæд уыдзæн? Хъуызгæцыдæй алæгæрста рыджы. Сæниатмæ сарæзта йе ‘ргом.

«Сæхимæ разынæд, стæй йæ мæ бар уадзут. Ау, сылгоймагимæ ныхас кæнынмæ нæ сарæхсдзынæн? Уæд мард дæн».

Ус йæ размæ рауад хыссæдзаг къухтимæ.

– Мидæмæ рахиз, Хъахырман. Цы хур, цы къæвда... Хорз хабар хæссæг фæу! Рагæй нал уыдтæ нæ сыхы.

– Нæ фæрæзтон, – схуыфид, – низ иунæгмæ æмхиц у.

– Кæд та, зæгъын, дæ бындзытæм фæлыгъдтæ?

– Бындзытæ нал, бындз амарди, Сæниат. Сæ маст сæ пайдайæ фылдæр уыд. Гуыппы тыххæй сæ дардта де сияхс. «Мыды къусау нæ цард», – афтæ-иу дзырдта. Æмæ чыргæдтæ балхæдта Мæздæджы. Уæдæ! Къус хъуамæ афтид ма уа.

– Дæ ныхас мæм дæрзæггомау кæсы. Низ дæ бадомдта, æнхæлдæн. Æруадз дæхи. Лæг азымджын куы уа, уæддæр æм хъама макуы слас. Хъырым тæссаг балцы фæцыд. Йæхи нæ бамбæхста

тыхст заман, йæ риу фыдгулы нæмгуытæм дары.

– Хатыр, Сæниат, нæ мæ бамбæрстай. Хъырым мæнæн мæ сыхаг куы у, ме ‘рдхорд. Иумæ рæзыдыстæм. Сылыйы къус, кæрдзыны мур дæр уæрст никуы уыди не ‘хсæн. Йæ дзæбæхдзинæд мæн дæуæй къаддæр нæ фæнды.

– Дæ царæнбон бирæ.

– Фæлæ хæсты цы нæ æрцæуы...

– Исты фехъуыстай? Хабар дзы нæй, æмæ... – фæтарст Сæниат, йæ къухтæ риумæ систа.

– Хабар дзы нæй. Æз дæр æндæр ницы зонын. Кæйдæртау мæ хъустæ хъилæй нæ дарын, мæ цæстытæ, кæм не ‘мбæлы, уым нæ тбыссын.

– Æргомдзырд дæ фæхонынц. Дæлгоммæ ныхас ма кæн, – усы зæрдæ цæмæдæр фехсайда, лæгæй нал исы йæ цæстæнгас, фæлæ йæм уый комкоммæ нæ кæсы.

– Мæ цыды сæр дын, Сæниат, зæгъдзынæн, – аивæй акаст уынгмæ Хъахырман. – Дæуæн, æрмæст дæуæн... Агуындæйыл нæ сæмбæлдтæн, сæхимæ нæй.

– Быдырма нæ мадырвадæлтæм ацыд. Кæд иу чысыл нартхор йæ къухы бафтид. Зымæг – нæ уæлхъус. Зæйнад фæндагыл ма йын хорхæссæг кæм уыдзæн. Къæбæрхъуаг сабиты тæригъæд та хæрам у. Фæлæ дæ ныхас... Удхарæй мæ ма мар!

– Рæствæндаг уæд Агуындæ, – ныуулафыд Хъахырман, æмæ ныллæг хъаласæй загъта: – Хъырымы кой фæкæнынц къуымты. Дзæгъæлдзыхтæн закъон фыст нæй. Суагътой се ‘взæгтæ æмæ уасынц. Уæлæсыхы миты къуыбар фехс æмæ йæ хъæуы бын хæдзары йасæй ссардзынæ.

– Цы дзурынц уагæр, дзæбæхæй йæ куы мысынц.

– Бæлвырдæй ницы зонын, фæлæ, дам... – Хъахырман дуар ассыдта, йæхи усмæ хæстæгдæр байста. – Фæлæ, дам, сау хъæды æмбæхсы. Хæсты быдырæй ралыгъд.

Ус уадулы дзæхстæй цыма фæцæйхауд, уыйау фæстæмæ акъахдæфтæ кодта. Хыссæйæдзаг къухтæ цæсгомыл æрхаста, тас æмæ æнæууæнк кæрæдзийы ивынц цæстæнгасы суадон æмæ змæст доны уылæнтау.

– Хахуыр ныхас... Уый тугтæ мысы чидæр! – йе ‘нгуылдзтæ æрбатымбылтæ сты Сæниатæн. – Хъусыс, зæгъ сын, зæгъ сын!.. – йæ хъуыры цыдæр фæбадт, хурхы уадындзтæ адымстысты. Стæй йæ сæр бæрзонд систа æмæ сæрыстырæй загъта: – Хъы-

рым агады басты йæхиуыл топп ныццæвдзæн! Йæ цард зын сахат æрдумæ дæр нæ фæдары, лæгдзинад кæм бахъæуа, уым æй агураент дывзагонтæ!

– Мæнæн æй амонис, Сæниат, йæ къухы ахаст ын мæхиуыл бавзæрстон...

– Цы дам, цы? Нæ дæ æмбарын.

– Лæппуйæ-иу хъæбысхæсты уæлахиз æдзухдæр уый кодта. Цæй, хорз! Сонты бонтæ мысынæн æгъгъæд фæуæд. Уыдонæй лæг йæ цард нæ сараздзæн. Фæлтау, Сæниат, абон æмæ сомыл бафтауæм нæ сагъæстæ. Цы нæ ваййы... Бæллæх нæ ронбæгъдæй куы æрæййафа.

– Æз дам-думтыл нæ зылын, нæ мæ æндавынц æппындæр.

– Сæ уидæгтæ куы ныххуыскъ уаиккой уастæн. Хъус-ма, – ныллæг хъалæсæй дзуры Хъахырман. – Ахсæв джигул кæндзы-сты хъæуы.

Усы зæхмæ æрхауынмæ бирæ нал бахъуыд, йæ цæсгом ахъуалæттæ, фырадаргæй тыргътæм фæзылд: «Джигул? Кæмæ? Агуындæйы хæдзары? Кæд хахуыр кæнынц, уæддæр дын дæ рæбынтæ исчи къахæд. Дæ фыдкой айхъуысæд. Цы ма уа уымæй æнамонддæр хабар».

– Хъахырман, æз мæ ныфс хæссын... Хъырымы тыххæй...

Хъахырман æм комкоммæ каст, усы хъуыдытæ хорз æмбæрста. Фæстаг цæф ын хъуамæ йæ гуырысхотæ фесафа æмæ йæ йемæ сбæтта – йæ хойы ныхмæ бар-æнæбары рацæудзæн Сæниат!

– Лæг дывыдон арты куы судза, уæд æм цы зонд æрцæудзæн, уый чи зоны? Немыцæн сæ сармадзанти гыбар-гыбур Æрджынарагæй Арвыкоммæ хъуысы. Тæргæбæхæй нæ хæхтæм схæццæ сты.

– Йæ уæлкъæсæр дæр райсдзæн уый мæлæт!

– Нæ мæм хъусыс, Сæниат, дзæгъæлы нæ рæстæг сафæм.

– Цы дæ фæнды? Агуындæйæн зæгъон? Æмæ йæ уый ссардзæн? Кæд ам ис, уæд... Фæла мæ уый нæ уырны, Хъахырман, – йæ кæуын нал баурæдта ус.

– Уæдæ афтæ. Хъырым æдылы къоппа нæу. Йæ бинонты нæ сафы. Хæстæг сæм не ‘рцæудзæни, – дзырдта Хъахырман, æмæ йæ Сæниат дæр фембæрста: «Ау, уæдæ æцæг сты йæ ныхæстæ!» – Дзаума ахсæв бамбæхс. Куы никæй ссарой, уæд сæ маст тæлæт кæнынæн исдзысты. Мах та ма цæрын хъæуы. Алчи рагæй æмбæхсы йæ исбон. Уæрмытæ къахынц, сæ хор æфснайынц. Зы-

наргъ дзаума æцæгæлоны цæстæй цас дарддæр уа, уыйас хуыздæр.

Сæниат нындзыг, йæ къухтæ æууæрдзы, зæххæй нал исы йæ цæстытæ. Хъахырман та хионау зондамоныныл нал ауæрды:

– Сарæхс. Бонæй сыбыртт дæр нæ. Æхсæв – уæ лæджыхъæд æмæ уæхæдæг. Хæстæджытæм уал фæхæссут уæ дзаума. Æнæ маст ут! – лæг уынгмæ тагъд-тагъд ахызт, йæ цæф къах дæр ма дуарыл скъуырдат.

...Хъахырман саргъы бæхыл абадт æмæ комы дымæгмæ фæраст. Бæх хуссæртты йæ фаг фæхызти, къорийæу æмдымбыл сси. Йæ тæнтæ æлвæст, згъæллагæмттæ дæндагæй схъауы, ног сагъд цæфхæдтæй цæхæртæ скалы, йæ барæджы рогæн скъæфы, йæ даргъ барц халоны базырау стæхы. Цæмæй зоны, цы ис йæ хицауы сæры, цавæр уаргъ ыл сæвæрдта æмæ йæ кæдæм хæссинаг у, уымæн. Тæхы. Фæндæгтыл згъорын, дымгæимæ хъазын бирæ уарзы. Барæг та... Нæ, уый ницы уарзы, никæй уарзы... Цæмæн ын хойы уæдæ йæ фæрстæ? Бæх йæхæдæг нал зоны развæд æвзарын? Схойын æй никуы хъуыд...

Хъахырман чысыл афæстиат милицæйы дуармæ – æвдисæн æй нæ хъæуы, хион ын йæ къамтæ сæмтæры кæндзæн. Бæхбæттæны алыварс æрзылд, йæхи æрцагъта, дугъонæн цыма сайæн агуры, уыйæу кæрты къуымтæм бакаст. Æвæццæгæн, æрæгмæ куы зынд (рудзынгæй йæ чидæр кæй федта, уый бафиппайдта!), уæд йæ размæ рацыдысты.

– Хонæгмæ æнхъæлмæ кæсыс? – бафарста йæ бæзæрхыг лæппулæг.

Асинтыл быцæутау æрсагъта йе ставд къæхтæ, йæ синты сæрыл æрхæцыд, уымæн æмæ йын лæууын зынгомау уыд – сырхбæрзæй, хæстуæфтæй гуыбын адымсы, къахæй къухмæ базмæлы, йæ хъуыр куы асыгъдæг кæны, уæд. Лыстæг цъæх цæстытæн ма сæ кæрæттæ зынынц, нарст цæсгомæн аивхуыз раттын сæ бон нæу. Цыбыр схъæлфындз æмæ æгъуыз æрфгуытæ нымады не сты. Бæхы, æвæццæгæн, йæ уд баззад – рæсугъд фын фæнагау йæ цæстытæ æрæхгæдта, стæй аздæхт, йæ къух ауыгъта: ома, ма фæдыл рацу.

Хъахырман æй баййæфта стъолы уæлхъус бадгæ. Цыма йæ хуылфмæ каст æмæ а дунейыл æндæр ницы уыдта, æндæр æй ницæй мæт уыд, афтæ дардта йæхи. Йæ бæрзæйы хид ныссæрф-та, æмæ йæ уæд уазæгмæ равдæлд.

- Дзур!..
- Нæ кæддæры сæрдар... Фехъуыстаис ын йæ кой. Хъырым...
 Хицау йæ сæр батылдта. Зын дзурæн уыд Хъахырманæн æмæ
 йæ ныхас фæцыбыр кодта:
- Хæстæй ралыгъд!
- Афтæ рог æмæ сæрæн у, уый æнхъæл ын нæ уыд Хъахырман.
- Чи ралыгъд? Кæд ралыгъд? Куыд ралыгъд? – ныккалдта
 йыл хицау...
- Кæд дæ нæ уырны, уæд ахсæв рацæут.
- Хицау æрдæбонь хуызæн гæппæввонг аци.
- Кæмай дæ? Цы кусыс? Хорз... – кæронмæ йæм нал бай-
 хъуыста. – Цу! Ахсæв мачердæм фæу. Агурын дæ ма бахъæуæд!
 Хъахырман рараст: куы ма дзы фервæзид.
- Гъей, йæд та... Бæх кæй бæх у?
- Колхозæн æй Мæскуыйы равдысты балæвар кодтой.
 Лæг туаг æхсынцъы аныхъуырда.
- Уæд... дæ къах кæм фæкъуылых?
- Хъахырман æнæбары бахудт: ау, дæхæдæг æй не ‘мбарыс?
- Цу, – хицауы ницæмæнуал бахъуыд дзуапп.
- ...Милицæйы хицау саргъы бæхыл бады. Йе ‘мбæлттæ æртым-
 был сты йæ алыварс. Ныхас сын бацайдагъ.
- Чи дæ? Кæдæм цæуыс? Цы хæссыс?
- Сæниат фæуыргъуыйау, ницы дзуры. Ног фæрстыты рæдзæгъд
 та ралæхурдæуыд, фæлæ та уый дæр æнæ дзуаппæй баззад.
- Чи дæ? Кæцæй фæзындтæ æмбисæхсæв?
- Сæниат цыдæр загъта. Хицау ехсæй дзауматæм ацамыдта.
 Лæппутæ сыл азылдысты. Йæхæдæг та уæлбæхæй згъалы:
- Кæд ацыди дæ хо? Кæдæм ын фæхæссы хæринаг? Арæх
 фæзыны йæхæдæг?
- Нæ зонын, ницы фехъуыстон...
- Базондзынæ уæдæ! Фехъусдзынæ! – смæсты хицау. – Цæугæ!
- Хъахырман рахызт йе ‘мбæхсæнæй. Дæрддзæф лæууы, наема
 уанды йæхи равдисын.
- Ам дæ ды дæр? Æнæхуыссæг фæдæн, фæлæ дзæгъæлцыд
 нæ фестæм. Ахæм кæф æрцахс! – æхсæвы уазал æмæ æнæхуыс-
 сæгæй йæ комы къултæ æнæрынцойæ ивæзта хицау. – Лæппу,
 уыцы усы фæдыл ац! – загъта йе ‘мбæлттæй иуæн. – Сымах та, –
 фездæхт иннæтæм, – хъæуы бынмæ! Æндæр фæндаг нæ зонын.
 Быдырæй цæуай, хохы цъуппæй æрхизай – дæ тъæпп Цецейы

лагæтыл фæцæудзæн. Афтæ нæу? – хъæрæй бафарста Хъахырманы, æмæ ехсæй цырыхъхы хъус æрхоста.

Хъахырман фесхъиудта – исчи сæм кæд хъусы, уæд фесæфт!
– Æнæмæт у! – бамбæрста йæ хицау. – Тæнджыты уайын чи уарзы, ахæм дæ, æнхæлдæн. Æмæ уæд ифтыгъд топмæ цæмæн æвналыс? Уый гæрах кæнын дæр зоны.

...Кæй кой кæнай – къæсæрма! Фæзилæнæй бæхуæрдон разынд. Иу зæронд лæг бæхмæ æвзиды, йæ фæстæ хъæмпыл бады сылгоймаг. Агуындæ?! Цæстыфæныкъуылдмæ йæ хъуыдытæ сæры магъзы сгуппар сты:

«Абырæджы ном мыл сбæддзæн: фæндагыл усы æрцахста! Фæлæ йын ауадзæн нæй. Хъуыддаг дихтæ кæнын нæ хъæуы. Сæрæй бынмæ хъуамæ куырмæлхынцъ уа. Хъырым фæлыгъд хæсты быдырæй. Агуындæ йæ æмбæхсы, хæринаг ын хæссы...»

V

Къæвдаты фæстæ уæрдонвæндаг йæ гаччы абадт. Цалхвæд æрттивы ногфæлдæхт ауæдзау. Цæфхæдты дамгъæтæ йыл мыхуырау зынынц.

Фæллойдæнæг у фæндаг, бон сау-изæрма йыл дыууæрдæм кæнынц уæрдонæ ифтыгъд, саргъæвæрд, идонуагъд бæхтæ. Хор ласынц, хабар хæссынц, фæдисы уайынц. Галты уæзбын къахдзæф, стурты æнахуыр тындзын, родты чъыллппытæ – алцыдæр ссарæн ис фæндагыл. Фæндаджы чиныг кæсын базон, æмæ хъæуы цард бамбардзынæ. Мæнæ чидæр – хъæргæнæг, кæнæ хæрзæггуæргæг – цыппæрвадæй фæтæхы. Хъæуæй хъæумæ... Мæнæ уый та йæ галтыл æгæр уæззау уаргъ самадта – уæрдонæ къæс-къæс, галты ратон-батон, цæлхыты рачиу-бачиуæй бæрæг у. Уый та дын хицау – бидаркæ схъиугæ тæхы, бæхы хуыр-рыттæй цъиутæ фæпырх ваййынц, байрагау йæ къах бæрзонд исы – фæд уæлæнгай у, цæфхад цæфхады не ‘ййафы.

Азты уæз фæтæн уæхсчыты дæр фæгуыбыр кæны. Æмæ уый хъыгдары Хазбийы. Раст зæгъын хъæуы, цалдæр бонæ уæлхъæдæй царди. Кæм хæрдджын, кæм æххормаг. Фæззыгæнд афоныл нæ фæдæ, уæд кæуинаг. Æмæ цыди иу колхозæй иннæмæ, иу тракторон бригадæй иннæмæ... Ныффæллад. Сæдых. Æнæдаст.

– Фæзæронд кæныс, хорз лæг! – йæхицæн загъта Хазби. – Раджы ма дын у. Дæ пенси дын никæмæн ратдзысты, мыдыбындытæ æмæ дæ дыргъдæттæ никæдæм аирвæздзысты. Райсомæй-

иу раздæр фест æмæ дæ бон фæдаргъдæр уа. Кæннод ауæдзы фына́й кæнын дæр сахуыр уыдзына́.

Зноны хабарæй Хазбийы зардæ бахъæлдзæг. Йæ бæхы кæмæндæр авардта – уæллаг бригады чидæр фæрынчын æмæ йæ дохтырмæ ласын бахъуыд. Йæхимæ та йын трактористтæ æнхъæлмæ кастысты. Хуыссæджы хъæстæ нæ фæци, фæлæ фæстиатгæнæн нæ уыд. «Уым вагоны суадздзынæн мæ фæллад», – скарста йæхинымæр, æмæ ауæдзы фæраст.

Цæуы, цæуы... Кæмдæр æй хуыссæг æрцахста. Æмбисæхсæв. Мæй æмæ тракторты цырагътæ, æндæр иу ирд стъæлф дæр нæ федтаис зæххыл. Цæуы... Йæ къах цæуылдæр скъуырда, афæлдæхт æмæ тарф фына́й аци. Райхъал бонивайæнты. Райхъал! Цалдæр лæджы йæ систой æмæ йæ мардхæссæгау фæцæйхастой. Æмæ уæд ракаст...

– Дæ раттæг дæлæмæ æрхауа! – йæ мады æфсымæр Бæбуыы ныхас æй аргæвста.

– Цы ‘рцыд? Исты бæллæх...

– Мард æрцыд!

Хазби бафына́й ауæдзы. Фæлмæн зæхх æм бумбулийау фæкаст æмæ йæ йæ къах дарддæр нал ахаста. Тракторист дыккаг ауæдзыл æрзылд, æмæ йæ уд ауад. Йæ фындзы бын бамбæхст диверсант! Фæдисонау атахти йæ ‘мбæлттæм. Ифтыгъд сты адæм хæсты заман – уайтагъд «гæрзифтонгæй» фæзындысты æххуысмæ. Кæмæ мих, кæмæ æндæр исты... Колхозы сæрдар Бæбумæ разынд англисаг кæрæбин æмæ уый сæ разæй æдæрсгæ фæраст. Йæ цæстытæ сахъат сты рагæй дæр – кæсæнцæстытæ фындзы хъæлыл æнцад нæ бадтысты, стæй, æнæгæды ныхас, кæд раджы кæддæр партизантимæ иу чысыл фæци, уæддæр диверсантыл никуыма фембæлд, æмæ-иу йæ уæраг фæтасыд. Уæддæр сæрдар сæрдар у, ноджы ма фондзæхстоны хицау... Чи хъуамæ цæуа уæдæ фæдисонтæн сæ разæй?

Æртымбыл сты «знаджы» алыварс. Аирвæзæн ын нал уыд, фæлæ хотыхджын уыдаид, кæй зæгъын æй хъæуы, æмæ тагъд кæнын ницæмæн хъуыд. Хæстон æгъдау куыд амонь, афтæмæй йæм сæрдар йæхæдæг хæстæгдæр бабырыд. Бирæ фæхъавыд «диверсантмæ», æмæ уый куына́ змæлыд, уæд йæ кæсæнцæстытæ æриста, лæмбынагдæр æм ныккаст æмæ зæрди-агæй ату кодта:

– Уый нæхи лæг куы у!

...Милицайы дуармæ æрхызт бидаркайæ. Дæс азы бæрц æй зонинц ам, æмæ хъуамæ йæ алы фезмæлд, йæ алы къæхдзæф дæр бынаты уа. Бар-æнæбары ставд астæу фæтæн ронæй бал-вас. Милицæ милицæ у. Æгъдау, фæтк, рæстдзинад. Уыдон сæрты исчи куы ахизы, уæд бахъæуы Хазбийы сæр.

Радгæс фестад, «дæ бон хорз» ын загъта.

– Хъыгдарæг нæй? – афарста йæ Хазби, йæ ныхы хид сæрф-гæйæ.

– Нæй!.. Ис!..

– Ис æви нæй? – бафарста та Хазби, фæлæ дзуапмæ нал фæлæууыд. – Ис, нæй – ам цыдæр нæ фидауы, – загъта йæхи-нымæр æмæ йæ кусæн уаты къæсæрыл бахызт...

– Цы ис æмæ цы нæй? – бафарста йæ хæдивæджы...

«Хæлиудзых, нæ сарæхст!» – Хæдивæг æрбамæсты радгæсмæ – уый фæзмы, æвæццæгæн, хицау.

– Давд... Æхсæнадон исбонмæ ныхылдта! – рафæлдæхта йæ гæххæттытæ.

Чи?

– Давæг!.. Тæсчъы дзаг адавта картоф!

– Тæсчъы дзаг... Чи у, чи? Тæсчъы бын адæймаджы куы баттыстай!

– Уæллагхъæуккаг, авд æмæ дыууиссæдзæдзыд, æнæпарти-он, æртæ сывæллоны йын ис, йæ лæг хæсты, хабар дзы нæй.

– Йæ ном та, йæ мыггаг...

– Хадизæт. Цæрæгкатай...

– Ацу æмæ хатыр ракур Цæрæгкаты Хадизæтæй, ныллæг ын акув, стæй дæ сæр къултыл фæхой, дæ фындзы пырх акал, дæхи цæхс æмæ-иу мæм уæд æрбацу! – фестад Хазби...

– Ис ма иу ног хабар!

Хæдивæг ацы ныхæстæ загъта куыдфæндыйæ, йæхинымæр та дзырдта: «мæ къухы дæ, ныр та ма цы æрымысдзынæ? Гадзра-хатæй цæуæгæн йæ фæд ссардтон. Æмæ чи у, уый куы зонис! Колхозы сæрдар! Ахæм лæг хуымæтæджы нæ ралыгъдаид хæсты быдырай...»

– ...Хадизæт дæумæ æнхъæлмæ кæсы, – комкоммæ йæм бакæст Хазби.

– Куыд кæсын, афтæмæй дæм, мæнæй искæй устытæн сæрæй кууæг саразынвæнд ис, – былысчылæй сдзырдта Хæдивæг...

– Кæд де стырдæр знæгтæ сылгоймæгтæ сты, уæд, чи зоны,

семæ сарæхсай.

Хицауы ныхæстæ йын йæ тъæнгтæ, ацагътой, дзуапп раттын дæр йæ сæрмæ нал æрхаста, тагъд-тагъд рафæлдæхта гæххæт-тытæ, æмæ йыл «ныккалдта»:

– Хурыхъæуккаг Цины Агуындæ, æнæпартион, æртæ сывæллоны...

– Æгъгъæд. Агуындæйы мын амонын нæ хъæуы! Цы ракодта уый та?

– Бады. Æнхъæлмæ кæсы!

– Куыд бады? Цæмæ æнхъæлмæ кæсы?

– Куыд фæбадынц, афтæ. Æнхъæлмæ та кæсы, йæ хъысмæт ын кæд алыг кæндзыстæм, уымæ.

– Цы æрцыд?

– Стыр фыдраконд. Фæлæ йыл нæ сæтты, алывыдтæ калы мæнæн дæр, йе ‘взаг суагъта, йæ цæсгом бахордта. Дзуаппы бæсты къайных ныхас, æртхъирæнтæ. Сæрра, сывæллоны дæр хъызæмарæй мары.

– Цавæр сывæллоны? – ницыма йын бамбæрста Хазби.

– Кæстæр лæппу йемæ ис. Фæрынчын, йæхæдæг та йæ гæндзæхта цæгъды. Дæу агуырда, йæ зæрдæ дæуыл дары, – бахудт Хæдивæг.

– Уымæй нæ рæдийы, фæлæ ам цæмæн ис, æз дæ уымæй куы фæрсын?

– Йæ лæг дезертир у. Иунæг нæ уыдзæн. Агуындæ сын хæринаг хæссы, фæлæ кæм бадынц, уый нæ хъæр кæны.

– Хъырым – дезертир? Сæнттæ цæгъдыс, хорз лæг! – фестад Хазби.

– Факттæ, факттæ... – йæ хъуыры фæбадт Хæдивæг.

– Дзур!

– Йæ хъæуккагтæ, дам, æй æхсæвыгон фенынц, ус, дам, хойрагимæ фæдæлдзæх вæййы – хъæдмæ æви комы сæрмæ, уый нама сбæрæг.

– Уыдон факттæ сты? Стæй факттæ искæй сæр къалатийы фæттыссынæн не сты, æнæууæнк кæуыл кæнай, уый фæаххосджын кæнынæн дæр сæ уырзæй февзарынц.

– Уый дæр сæ афтæ аиуварс кæнинаг уыд, – хинхудтæй фæзылын сты Хæдивæджы былтæ...

– Радгæсæн зæгъ, Агуындæйы мæ бидаркæйы йæ хæдзарыл сæмбæлын кæнæд! – дæрзæг хъæлæсæй загъта Хазби. – Ацы

хатт хатыр курын мәнән әмбәлы, фәлә мә цәсгом нә хъацы мәхи равдисынмә. Уый иу. Иннамәй та абонай фәстәмә әнә мән иу къахдзәф дәр нал! Ныууадз дә джигултә, де 'ртхьирәнтә! Адәмы ма сәргой кән, – гәххәттыл цәхгәрмә әрхаста ставд сырх кърандас.

– Мәнән мә хәс у уәлдәр хицауадән хабар фехъусын кәнын. Әнәхән къуыри мә гәндзәхтә дзәгъәлы фәцагътон? Кәд мәныл әууәнк нәй, уәд... Фәлә мәм әндәр хъуыды ис...

Хазби йә сәр разыйә тылдта – раст дә, афтә у – йәхәдәг цыдәртә фыста.

– Әмә уәд уыцы ләг та? – Хәдивәгмә цәуынвәнд нәма уыд.

– Ноджы дәр ма?.. – скаст әм Хазби.

– Хъахырманәй зәгъын, – мә маст уәд та уымәй райсон, цыма афтә зәгъинаг уыд, ахәм хуызәй сдзырдта Хәдивәг.

– Гъе уый, чи зоны... – әбәрәг дзуапп радта Хазби, стәй бафарста: – Әмә дә уый цы хъыгдары? Кәм ыл фембәлдтә?

– Уый мын радзырдта хабәрттә.

– Гъеныр дә бамбәрстон. Дә къухтә дә хәрынц. Дам-думтыл зилыс? Чифәнды цыфәнды дзурәд – уәлдай дын нәу? Адәймаджы ацъипп лас, уый фәстә бәрәг уыдзән, нә? Әмә дын кәд знаг дә быны арт әндзары, уәд та?

– Уый әууәнкджын ләг у, – цәуылдәр фәгуырысхо Хәдивәг.
– Хәсты фесгуыхт, инвалид...

– Йә фыны әви дә фыны? – фыццаг хатт бахудт Хазби.

– Уый та куыд? Мәхи цәстәй йә фәдтон.

– Йә къах кәм фәсахъат, уый базонын мә рагәй фәнды, фәлә ницы. Фынддәс азы рацыд, уәдәй нырмә, әмә йә нәма равзәрстон. Алцәмән дәр ис райдиан... Стәй кәрон дәр! – йә хъуыдытә балхынцъ кодта Хазби... – ...Фәлә мә бардзырд цәуылнә әххәст кәныс? Стәй дә куы равдәла, уәд ма дә хабәрттә бәлвырддәр радзур. Ном, мыггаг, партион... – радта йәм сыгъдәг сыф.

Хәдивәг цикъәйау афәлурс, әнәбары райста гәххәтт... әмә уәззау къахдзәфтәй фәддәдуар...

...Дзәнгәрәг ныццагъта. Фәиртәст йә хъуыдытәй. Стыхст, ныффәллад, афтәмәй бады. Уатмә чидәр әрбахызт, әмә йәхиуыл схәцыд.

– Хъусын дәм! – дистәнгә бакаст хәрз әрыгон чызгмә. Уый

фефсæрмы, куыддæр къулбæрзæйæ стъолмæ æввахс слæууыд æмæ лыстæг хъæлæсæй сдзырдта:

– Мæнæ военкоматæй гæххæтт æрбахастон.

– Бузныг, дæ цæрæнбон бирæ. Кæй чызг дæ?

Чызг фæсырх, æнæдзургæйæ алæууыд, æмæ йæм Хазби куы бахудт, уæд фæныфсджындæр: «нæхи чызг», зæгъгæ, сдзырдта æмæ лидзынмæ фæци.

– Зæрватыкк! – бахудт та Хазби, йæ зæрдæйы цавæрдæр æхсызгондзинад стæлфыд, фæлæ та йæ хъуыдытæм аздæхт æмæ йæ уайтагъд ферох сты чызг дæр æмæ йæ гæххæтт дæр.

Дуармæ фæзынд йæ Хæдивæг. Æвæццæгæн йе ‘муд нæма æрцыд сæ ныхасы фæстæ – æгæр хъæрæй райдыдта дзурын.

– Агуындæйы дæ фенын фæнды?

Фыццаг хатт срыст Хазбийы зæрдæ. Йæ къух систа: чысыл фæлæууæд, æнæвдæлон дæн. Йæхинымæр скатай: куыд ын бамбарын кæнон рæстдзинад? Куыд байсысæ йæ маст?

Хæдивæг æнхъæлмæ каст – æмбæрста хицауы уавæр, стæй йæм йæ гæрзтæ æрæвæрыны зонд нæ уыд – уæлахиздзауы хуызæн лæууыд йæ уæлхъус.

Хазби систа гæххæтт. Бакаст æй, æмæ йын ницы бамбæрста. Ноджыдæр ма йæ бакаст: «Цины... Хъырым... лæгау лæджы мард фæкодта... хæсты быдыры... æвдæм ноябры. Æрвитæм ын йæ хæрзиуджытæ бинонтæн зæрдыл дарынæн...»

Фестаг. Хæдивæг фестæлфыд, цыма йын йæ сæры фахсыл ехс атымбылтæ – хицауы цæстæнгасы уый бæрц маст æмæ æнæуынондзинад уыд.

Хазби йын æнæдзургæйæ гæххæтт йæ фындзы бынмæ бахаста. Лæг афæлурс, гæххæтты гæбазыл нындагъдысты йæ лыстæг цæстытæ: «Æвдæм ноябры...»

Уыцы бон æрцахста Агуындæйы.

Уыцы бон фæмард Хъырым.

Февраль, 1966.

Переделкино – Орджоникидзе

АЛОНДОН АЕРЛАУУЫДИ МÆ ЗÆРДЫЛ

* * *

Цæуы
цæугæ-цæуын
Алондонæн
йæ бон
алцы.

Æхсарæмхиц –
уæлиауæй цæуы уæрæхмæ.

* * *

Æццайæн

Галæгоны хæрздæф
лæппын-
дымгæйау,
æрдæгæхсæв
арвмæдзыд хæрис
мæ аргъуыд
стъалыты зæйгуылфæнæй
æнкъуысти.

Хæрзуд
стъалыты зæйгуылфæн
хæхтæй рацагъта
рухс.

* * *

Иу афон,
 Майрæмы мæйы,
 маймулийы азæн,
 йæ бонæй уа,
 ногкæнæг æхсыры цады хуызæн,
 Сасанайы къухæй
 маргъæхсыры ады хуызæн
 кодтой бонæй-бон хуыздæр
 йæ бонтæ.

Бæрз, нæмыгхоримæ, уыди дæгетыл
 сæрдыгон сæуæхсиды
 архайдæн.

* * *

Басимдта фæззæгмæ
 æрдæгæхсæв
 майрæмы мæй:
 бургага æхсынцъыйы къалиу
 кæркуасæнты уынæрмæ
 банкъуысти,
 згъæлыд.

Мадæлон маргъау,
 сыфтæрæн йæ рафт-бафты
 æххæст мæй тæлфыди.

* * *

Зырнаг,
 мæ зæххарвыл тæх
 фæззыгон хурæй
 уалдзыгон хурмæ
 æрвылаз.

Фæззыгон дæларвон æнкъард
 дæ фæстæ
 цуркæй баззади мæ зæрдæйы.

* * *

Нæ,
зæххарвыстæн,
мæ уд-мæ моны
стъалытæм билет нæ хъæуы.
Уыцы кадæгон лæгау сæм æз,
мæхæдæг,
Хурычызгимæ хæццæ кæндзынæн.

Хордта мæ зæрдæхсайд,
цалынмæ ме 'рдæм
Хуры æхцон кастæй нæ апырх.

* * *

Иккъа...
иккъа-иккъатæ кодта
уд,
æмæ зæрдæйы
зыкъуыритæ-
саубоны къабаз
тади.

Бæрзы цонгыл
урс-сау нывæг
халон йе уоны уыдта.

* * *

Æнæфсон
ауылты-ууылты,
авдæны бастау
зымæгон-æлвæстæй,
уалдзыгон-ивылдæй,
фæззыгон рæсуг-
æфснайдæй
Алондон
æрбалæууы мæ зæрдыл.

Мемæ быцæу нæ кæны,
мæ цæст мын нæ къахы,
мæ уд мын арæхсы рæвдауын.

* * *

Хаситы Джулеттæйæн

Гуырыкондæй
 Ацæмæзимæ
 хонгæ кафты лæуд
 хуры тын,
 йæ удлæфинтæй
 фыдбылыз иуварсгæнæг
 сылгоймаг.

Лæууыс мæ цæсты раз,
 фæззыгон хурау – фæлмæн
 æмæ рæсугъддинадæй – сæркъул.

* * *

Æгас
 Фондзæрон Хохы алыварс
 цæрæг
 аллонтæй ма нын
 баззади иунæг
 Бестауты мыггаг.

Бестуан цард радта Хубулæн.
 Бестуан, Багианы дæлбазыр, Кудзионимæ аразы
 Ирон Аргъуан.
 Ис Бестаутæй
 номдзыд ирон поэт Гио.

* * *

Бæласæн ис
 мæргътæ –
 æрвон хæстæджытæ;

ис ын
 хиуæттæ –
 кæрдæг, дидинджытæ;

ИС ЫН
арв æмæ зæхх –
ныййарджытæ;

ИС ЫН
хур æмæ донысыг –
рæвдауджытæ;

ИС ЫН
дзырдаудæг,
мах ислæгимæ –
кувджытæ.

Бæлас, мæ фæндиаг, ма афæлдæха, –
куы афæлдæха, –
æнцойы охыл ма кæуыл ныффæлдæха.

* * *

Гауызвæндаг агуырда
арвæй
зæххы астæу
ауындзæг
Мебиусы сыфæй
æндæр тыгъдадмæ
мæлдзыг.

Табу кæнын,
мæлдзыгыл, ацы хатт йæ амондæн,
базыртæ куы разайд.

* * *

Нæй мын цæрæнбонты
æнцой.
Ацæуын,
фацæуын
æмæ та, мæ уд-мæ дзæцц,
дæумæ цыфæндыйæ
æрцæуын.

Григы уацмысы цагъдмæ
кафе «Оазис»-ы кæрты гыццыл сау къуыдыркуыдз
йæхицæн рацагуырда хæринаг.

* * *

Хурджын,
донцух майрæмы мæйы зæххытæ,
донау
исгæ-ахадгæ
хæрзаудæнæй
агайдта
чысыл аргъуаны
дзæнгæрæггæнæджы
райгæ
фидиуæгон цагъд.

Гæлæбутæ, цæмæн вæййы адæймаг
ахæм рæсугъд зæххыл кæуинаг.

* * *

Цæмæн,
цæмæн дæ уарзтон
рисгæ-риссаг
уарзтæй
цæрæнбонты?

Ды уыдтæ
бардуаг-цуанон,
æз – дæ сыр,

Нæ мæ маргæ кодтай,
нæ – æрмахуыр,

дæ цæст мæ
искаемæн дæр
нæ уарзта.

Цæмæн?

* * *

Зыркыйæн

Ныссабыр дæн.
Кафе «Оазис»-ы кæрты
бæласы аууон бадтæн
æмæ цадæггай
дискæй Солвейгимæ
царддæттæг сау къауа цымдтон.

Мæ зæрдæйæн йæ уагимæ
мæнæн ацы сылгоймаджы фæрцы
бантысти зæххæй сыстын ам.

* * *

Мæ Дунейæ,
Хуыцау æвдисæн –
уарзын æй,
фæцæйцыдтæн
Æцæг Дунемæ
цыхуыздæр сылгоймагæн
йæ цæсты рухсмæ –
уырдаем.

Æрлæууыд мæ уарзон мæ размæ
нывгондæй,
мæ фæндаг мын ахгæдта,
зæххыл айтыдта йæ ардыгон сау кæлмæрзæн.

* * *

Алонæйæн

Тæдзынæг
гъосинтæ хойгæйæ
тæлмац кодта, –
цы йæ фæнды
къæвдайы зæгъын
мæнæн æхсызгонæй
ацы хатт.

Цы арвы мылазонæй, цы зæххы мылазонæй
уыди мæ зæрдæ
фæлмæцыд.

* * *

Гыццылæй мæ фыдыфсымæры чызг Тамирис уыди
къонайы гæдыйау аргъæуттæ мысынмæ рæвдз.
Йæ мад Козианы конд гуылтау,
йæ аргъæуттæ
бынтон сæхиуызон сфæлдыстадон хæрздæфимæ
номгай мæ зæрдыл абон дæр лæууынц.

Диссаджы рæсугъд Хурычызг.
Диссаджы рæсугъд Мæйычызг.
Диссаджы рæсугъд Донычызг.

Дæгæрна-фыдбылыз.
Зайлаг калм.

Диссаджы хæрзконд Лæгтыдзуары лæппу.
Диссаджы райæн Цыкурайы фæрдыг.
Диссаджы цардыхос Æхсыры цад.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ равдысты – курдиатджын нывгæнæг Еджарты Владимир (1962–2015) куыстытæ.

Владимир райгуырди Дзæуджыхъæуы. 1986 азы каст фæци Дзæуджыхъæуы нывгæнынады училищæ, 1996 азы та В.И. Суриковы номыл Аивæдты паддзахадон академион институт Мæскуыйы.

Хъыгагæн, цардæй ахицæн ис цæрынхъуагæй, йæ куыстыты сæрмагонд равдыст дæр арæзт æрцыд йæ амæлæты фæстæ (2016 азы 11 октябры) Тугъанты Махарбеджы номыл аивадон музейы.

Мæсгуытæ.

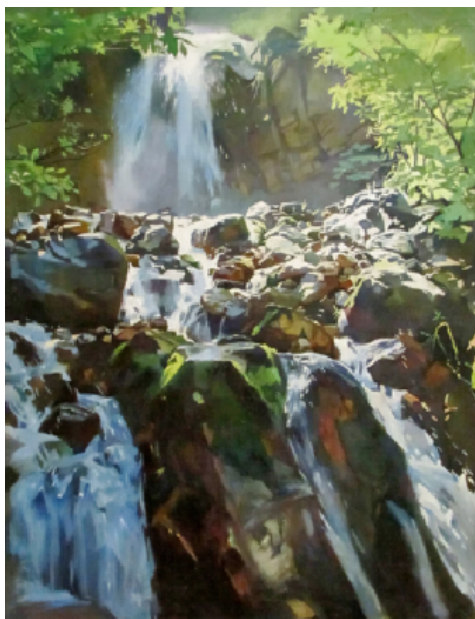
Моладзандон Фыййагдоны.

Мартъи.

Фыййау.

Æхсæрдзæн.*Хъæу.*

Митәмбәрзт хох.

Алантæ стæры.

Аллегория.

Сахар из æрæй.

Зойæйы сурæт.

Нæлгоймаг æмæ кувдз.

Гергиты Валерийы сурат.

Цæхгæрмаæ уынг.

Чызджы сурæт.

Чызг телефонимæ.

ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

ГÆДИАТЫ ЦОМАХЪЫ ДРАМАЕ «ОС-БÆГЪАТЫРЫ» ТЫХХÆЙ*

Гæдиаты Цомахъы сфæлдыстад ирон литературæйы ахсы зынгæ бынат. Йæ уацмысты «Хæлуарæг æмæ мыдыбындз», «Царды уæз», «Ахæстоны фыстытæ», «Адæм», «Тохы хъæр» æмæ æндæрты карз критикæ кодта хæдхæцæг паддзахы цардарæзтад æмæ сидтис фæллойдæнджытæм сæ сæрибардзинады сæраппонд тохмæ.

Йæ радзырд «Фыдæлты намыс», йе ‘мдзæвгæтæ «Æрцыд, ныллæууыд уалдзæг», «Цъæйы комы фыстытæ» æмæ æндæртæ дзæвгар фæхъæздэгдæр кодтой ирон советон литературæйы, куыд сæ тематикæмæ гæсгæ, афтæ сæ идейон æмæ аивадон хæрзхæддзинадæй дæр. Уыцы уацмысты ахæддзинад стыр у нæ литературæйы.

Фæлæ Цомахъы иуæй-иу уацмыстæ хызт не сты идеологион сахъатдзинæдтæй, зæгъæм, йе статятæ «Брытъиаты Елбыздыхъо», «Мамсыраты Темырболат – фыццаг ирон поэт», йе ‘мдзæвгæтæ «Сидзæр», «Фæнды мæ», йæ драма «Ос-Бæгъатыр».

Цæмæй Цомахъы сфæлдыстадæн хуыздæр аргъгонд æрцæуа, цæмæй йын йе сфæлдыстады миниуджытæ бæлвырддæр базонæм, уый тыххæй йын биноныгæй æркæсын хъæуы йæ иуæй-иу уацмысты идеологион рæдыдтæм.

Ацы статьяйы мах зæгъынмæ хъавæм Цомахъы драма «Ос-Бæгъатыры» тыххæй.

Ирон литературæ ахуыркæнынады æмæ литературон критикæйы марксистон-ленинон теорийы бындурыл уыцы драма раст æвзæрст нæма æрцыди. Ахуыргæнæн чингуыты æмæ литературон критикæйы нымад цæуы, зæгъгæ, уыцы уацмыс ахсджиаг бынат ахсы Цомахъы сфæлдыстады æмæ раст æвдисы XIII-æм æнусы кæроны æмæ XIV-æм æнусы райдайæны историон æцæгдзинад. Драма «Ос-Бæгъатыр» 1946 азы хаст æрцыди

* Уацы стиль æмæ растфыссынадмæ æвнæлд не ‘рцыд.

республикайы астæуккаг скъолаты 9-æм къласы, 1949 азы та 7-æм къласы ирон литературайы хрестоматитæм. Уыцы уацмыс уæрæх пропагандæгонд цæуы ныр дæр 9-æм къласы ирон литературайы хрестоматийы, стæй педагогон институты историн-филологион факультеты ирон æвзаг æмæ литературайы хайады студентты æхсæн. Драма «Ос-Бæгъатыр» хаст æрцыдис, 1951 азы ногæй Гæдиаты Цомахъæн мыхуырай цы равзаргæ уацмыстæ рацыдис, уырдаæм дæр.

Афтæмæй та уыцы песæ у, историон рæстад зыгъуыммæ чи æвдисы æмæ буржуазон националистон идеологи чи хæлиу кæны, ахæм уацмыс.

Цæй мидæг сты драмайы сахъатдзинæдтæ, цæй тыххæй не ‘вдисы раст истори æмæ кæцæй гуырынц драмайы идеологион радыдтæ?

Уыцы фарстytæн дзуапп раттыны агъоммæ цыбырæй æрлаудзыстæм уацмысы сюжетыл.

XIII-æм æнусы кæрон æмæ XIV-æм æнусы райдайæны ирон паддзах Ос-Бæгъатырма фæзындысты минæвæрттæ: Арæби – Цæгат Ирыстонæй, Тъепа – Хуссар Ирыстонæй. Арæби куры Ос-Бæгъатырæй, цæмæй сын баххуыс кæна Кæсæджы æлдæрттæй фервæзынæн. Тъепа та йын фехъусын кодта, Хуссар Ирыстоны фæллойгæнæг адæм гуырдыиаг æлдæртты æфсондзы бын кæй хъæрынц, уый.

Ос-Бæгъатыр сфæнд кодта раздæр ирон адæмы Гуырдызыйы æлдæртты æфхæрддзинадæй фервæзын кæнын, стæй та Кæсæджы æлдæрттæй Цæгат Ирыстоны сæрибардзинад бахъæнын.

Æфсадимæ ацыд Ос-Бæгъатыр Хуссар Ирыстонмæ, Гуырдызыйы æлдæрттимæ тох кæнынмæ. Рацыдис афæдз. Иры æфсæдтæ ссæрибар кодтой цагъардзинадæй фæсæфцæг ирон адæмы æмæ тох кæнынц дарддæр Гуырдызстоны зæххыл Гуырдызыйы æлдæртты ныхмæ. Гуырдыиаг фæллойгæнæг адæм сты Ос-Бæгъатыры фарс. Кæмдæриддæр æнхъæлмæ кæсынц йæ фæзындмæ. Фæлæ, Иры æфсæдтæ Гуры фидар куы байстой, уæд Гуырдызыйы æлдæрттæ хинæй рацыдысты Ос-Бæгъатырыл æмæ йæ æууæнкæй амардтой.

Куыд кæсæм, афтæмæй паддзах Ос-Бæгъатыр у стыр гуманистон адæймаг, æфхæрд фæллойгæнæг адæмы сæрыл дзурæг, уыдоны интересæ хъахъæнæг. Уый тох кæны, Гуырдызыйы

фæллойдгæнæг адæм дæр сæ цард цæмæй сæрибарæй æмæ æнæ эксплуатацигæнæгæй аразой, ууыл.

Къласон æхсæнады истори нæ зоны, Гæдиаты Цомахъ цы паддзахы кой кæны, фæллойдгæнæг адæмы фарс чи у, æфхæрд дзыллæты сæрыл хæцæг чи у, ахæм паддзах.

Марксистон-ленинон теори куыд амоны, афтæмæй паддзахад, стæй паддзахдзинад сæвзæрд бæлвырд историон заманы, кæрæдзимæ хæрам уæвæг кълæстæ, эксплуататорты æмæ эксплуатацигонд чи цæуы, ахæм кълæстæ куы сæвзæрд, уæд.

Ныхмæлæууæг кълæсты фæзындимæ райгуырд паддзахад æмæ паддзахдзинад дæр, уымæн æмæ, Владимир Илич Ленин куыд амоны, афтæмæй паддзахад у, иу къласыл иннæ къласы æлдариуæтгæнындынад чи хъахъæны, ахæм машинæ.

Гæдиаты Цомахъ та йæ драмæйы Ос-Бæгъатыры æвдисы фæллойдгæнджыты паддзахæй, сæ фарсхæцæгæй, æмæ уымæй раст æвдыст не ‘рцыд историон æцæгдзинад.

Уыздæн ахæм адæймæгтæ, æмæ афтæ чи хъуыды кæндзæн, зæгъгæ, драмæ «Ос-Бæгъатыры» æвдыст цæуы Ирыстоны историйы хæстон демократийы заман, Ос-Бæгъатыр та у, къластыл чи нæма адих ис, уыцы æхсæнадон къорды фæтæг, æфсæддон раздзог.

Уыцы хъуыды раст кæй нæу, уый ныхмæ дзуры Цомахъы драмæйы мидис, стæй историон æцæгдзинад.

13-æм æнусы кæрон æмæ 14-æм æнусы райдайæн Ирыстоны хицæн æхсæнадтæ къласон æгъдауæй дифференциацигонд кæй уыдысты æмæ хæстон демократийы цардыуагæн йæ бындур раджы кæй ныззылд, ууыл дзурæг сты историон документтæ. Цомахъ цы историон дуг æвдисы, уыцы дуджы Кавказы адæмтæ хицæн социалон категоритыл кæй дих кодтой, уый бæрæг у Гуырдзыстоны, Сомихы æмæ Кавказы иннæ царæг адæмыхаттыты историтæй дæр.

Цомахъ йæ драмæйы куыд ныв кæны, афтæмæй Гуырдзыстоны, Кæсæджы тыхджын у æлдарад, эксплуатацигæнæг къластæ тынг æфхæрынц мæгуыр фæллойдгæнджыты.

Фæлæ ахæм æфхæрддзинад, ахæм къласон дихдзинад Цомахъ нæ уыны Ирыстоны дæр.

Ам зыгъуыммæ æвдыст цæуы Ирыстоны истори, ома дам, ирон адæммæ никуы уыдис хъæздгуйтæ, иууылдæр цардысты æмхуызон мæгуыр, æрмæстдæр сæ æфхæрдтой иннæ сыхæг адæмтæ, зæгъгæ.

Драмæйы буржуазон националистон мидис æмбæхст у уый мидæг, æмæ, дам, Ос-Бæгъатыр нæу гуырдзиаг адæмы ныхмæ, фæлæ тох кæны æрмæстдæр се ‘лдæрттимæ, фæсæфцæг ирон адæмы æмæ Гуырдзыйы фæллойгæнджыты ссæрибар кæныны сæраппонд.

XIII-æм æнусы кæрон æмæ XIV-æм æнусы райдайæны Ирыстоны историон æцæгдзинад æвдисгæйæ, Цомахъ не ‘вдисы Ирыстоны къласон дихдзинад дæр. Кæнæ та, æвæццæгæн, Цомахъмæ гæсгæ Ос-Багъатыр ныппырх кодта Ирыстоны эксплуататорты æмæ дзы сарæзта æнæкъласон æхсæнад æмæ ахæм æхсæнад саразынмæ хъавы Гуырдзыстоны дæр, уырдам куы ныббырста, уæд, цæмæй фæсæфцæг ирон адæм æмæ гуырдзиаг фæллойгæнджытæ дæр фæрвæзой сæ æфхæрджытæй.

Цымæ цы сарæзтаид Ос-Бæгъатыр, Гуры фидар райсгæйæ, уый гуырдзиаг æлдæрттæ куы нæ амардтаиккой æмæ Гуырдзыстоны басæттын йæ бон куы бауыдаид, уæд?

Цымæ ныппырх кодтаид гуырдзиаг æлдæртты æмæ фæллойгæнджытæ ссæрибар уыдаиккой? Нæ, нæ ныппырх кодтаид æмæ нæ сарæзтаид сæрибар æхсæнад! Уымæн уæвæн нæ уыдис Кавказы 13-æм æмæ 14-æм æнусты патриархалон экономикон уавæртæм гæсгæ, куыстады тыхты рæзт ныллæг куы уыдис æмæ æнæкълассон æхсæнад сæвзæрынæн æмæ саразынæн уавæртæ куы нæма фæзындис, уæд.

Драмæ «Ос-Бæгъатыр» идейон æгъдауæй у зианхæссæг.

Уымæ гæсгæ уыцы песæ хъуамæ ист æрцæуа педагогон институты историон-филологион факультеты ирон æвзаг æмæ литературæйы хайады, стæй астæуккаг скъолаты ирон литературæйы ахуыргæнæн программæтæй.

ДЖИОТЫ Х.

«Рæстдзинад», 1952, 25 июль.

ИРОН
ПРОЗÆЙЫ
АНТОЛОГИ

ГАГЛОЙТЫ ВЛАДИМИР

(1928–1996)

Гаглойты Михайы (Михаилы) фырт Владимир райгуырди 1928 азы 26 декабры Хуссар Ирыстоны Додоты хъæуы.

1946 азы каст фæци Зары астæуккаг скъола æмæ бацыди Чъребайы педагогон институтæ, каст æй фæци 1951 азы. Уый фæстæ сахуыр кодта Горькийы номыл Литературон институты Мæскуыйы.

Мæскуыйæ куы сыздæхт, уæд сси Хуссар Ирыстоны драмон театры литературон хайады сæргъæууæг. Фæстæдæр сæйраг редакторæй кусын райдыдта чингуыты рауагъдад «Ирыстон»-ы, 1973 азы кæрон та ссис журнал «Фидиуæджы» сæйраг редактор.

Владимир сфæлдыстадон куыстмæ йе 'ргом раздæхта 22-аздыдæй. Фыста радзырдтæ, уацаутæ, романтæ, драмæтæ. Æппæтæй ахадгæдæр сты йæ роман-диологи «Дæ амонды тыххæй» (1966, 1977) æмæ роман «Гъе-мардзæ, исчи!» (1970).

Роман «Гъе-мардзæ, исчи!» ногæй мыхуыргонд æрцыди 2009 азы Дзæуджыхъæуы, рауагъдад «Ир»-ы.

Гаглойты Владимир амарди 1996 азы.

ÆРТÆ НОВЕЛЛАЙЫ¹

ТÆРС БÆЛАС

Хъæд айтынг и комы нареджы дыууæ фарсыл. Схызти рæггытæ æмæ йæ иу кæрон цæгатырдæм афардæг, иннæ та – хуссарырдæм. Хъæдæн йæ дымджытæ æххæссынц суанг дæлæ быдыры онг, уым фæтæнæг æмæ амыты-уымыты фескъуыдтæ.

Дзурынц, зæгъгæ, дам, раджы, кæддæр, дæлæ уыцы быдырты тар хъæд уыди, фæлæ йæ цæгъдын райдыдтой. Азæй-азмæ тадысты бæлæстæ, æмæ дзы ныр лыстæг цыхырытæй дардæр

¹ Уацау «Цæуыл куыдта суадон?»-æй ист сты.

ницыуал баззад. Куыд уалæмæ хъæд арфæй-арфдæр кæны æмæ рагътыл сфардæг суанг арвы онг. Ардæм æрбафты æрмæстдæр цуанон лæджы къах, фæрæты ком æм никуыма баирвæзт.

Комы сæрмæ, тæккæ рагъы сынагыл, хъæды къохы бæрæг астæу, дæлæмæ фæлгæсы стыр бæрзонд тæрс бæлас. Цыма æгæндæг тархъæды бæлæстæн сæ сæрхъызой у, уыйау, иннæты уæлдай, бæрзонд йæ сæр сдардта æмæ æхсæвæй-бонæй хъахъ-хъæны хъæды æнцойад.

Сæрыстыр у тæрс бæлас. Райсомы сæуæхсиды тынтæ фыццаг уымæн зæгъынц: «дæ райсом хорз», зæрæхсиды тынтæ та – «хорзæй баззай».

Дардыл уыны тæрс бæлас. Ардæм æм армытæпæнау зынынц дæлæ быдыртæ, лæнчытæ, саппытæ. Æнус æмæ æрдæгæй фылдæр цары. Бирæ зоны, бирæ федта æмæ уый тыххæй иууыл каджындæр уымæн у йæ мыггаджы 'хсæн. Æмæ, уæвгæйæ, куыннæ уа буц йæхицæй та! Уæлдай буц та – йе 'ртæ чызгæй. Йæ цъæх пæлæхсар кæрдæны бын кæрæдзи фарсмæ топпы фатау æмраст сфардæг сты æртæ рæхснæг талайы. Сæ иуæй се 'ннæ гуырвидауцдæр. Цыма зæронд тæрсы фæсте сурынц, уыйау йæ фæдыл æмраст сфардæг сты йæ кæрдæны онг. Хъуыстгонд уыд се 'рдхæрæйнаджы рæсугъды кой æгас хъæды æмæ сæм чи нæ бабæллæд, чи нæ батæхуды кодта æртæ хойы рæсугъддзинадмæ хъæды бæлæстæй? Фæлæ æддагæттæн арф уыдысты сæ уидæгтæ, цыбыр сæ бæрзæйтæ, æмæ сын никуы бантыст æртæ хомæ бакæсын. Мад, цыма йæ чызджытæн тарсти, уыйау сæ йæ хъæбысы æрбакодта æмæ сæ йæ сыхæгтæй дарддæр æддæмæ никæмæн æвдыста.

Æмæ куыд уарзта, куыд, мад йæ чызджыты! Сæ фынаёыл дæр сын нæ хъæцыди.

– Къæс... къæс... райхъал ут, мад чызджытæ! – æрдзырдта сæм уалейæ.

– Къæс... къæс... р-р-р, райхъал стæм, нана! – сæ уæздан буц сæртæ батылдтой талатæ, æмæ сæ цъæх гæппæлтæ дарæсæй арызгæлддысты къæвдайы æртæхтæ.

– Куыд бафынаёй кодтат дысон, мад чызджытæ? – фæрсы зæронд бæлас талаты.

– Хорз, хорз, – басыбар-сыбур кодтой талатæ.

– Кæд нал риссынц уæ зæвæттæ?

– Нал, нал, нал! Арф ахъардта къæвдайы дон æмæ суæгъд сты нæ дзабыртæ.

– Офф-офф-офф! – ныуулафыд зæхх, йæ риуæй сой ралæмæрста, айсæрста йæ бæлæсты уидæгтыл, йæ хъалæсæй рауагъта хъарм уымæл фæздæг.

– Сой, сой, сой! Сфæлмæн сты нæ дзабыртæ, фæтыхджындæр сты нæ къабæзтæ, – скафыдысты тала бæлæстæ.

Ногæй та ныссабыр хъæд. Тала бæлæстæ дæр кафынæй бафæлладысты, иудзæвгар аджих сты, уый фæстæ дзурынц зæронд тæрсмæ:

– Нана, ды махæй фылдæр фæцардтæ а дунейыл, фылдæр зоныс. Махæй бæрзонддæр дæ æмæ дардмæ уыныс, æмæ ма нын радзур, цытæ цæуы нæ алыварс?

– Радзур, нана, мах ницы уынæм арвы гæппæлæй дарддæр, – бахатыд æм иннæ.

– Мæн дæр афтæ фæнды, мæн дæр афтæ фæнды, – йæ къабæзтæ сцагъта аннæ.

– Цы уын радзурон, мæ чызджытæ, – базмæлыди тæрс бæлас. – Рагон у нæ мыггаг. Ацы бæстæйыл куы ‘рцардыстæм, уæдæй нырмæ æнустæ рацыди, æгæндæг уыди хъæд раджы заманы, нæ зæнгтæ ставд уыдысты, нæ сæртæ бæрзонд. Хуры цæст нæ хæццæ кодта зæхмæ. Æдзухдæр уымæл уыди нæ бын. Тыхджын, æнæбасæттон уыди хъæд, тыхгæнæг ын тых нæ ардта. Фæлæ æнус ивта æнусы, фæлтæр – фæлтæры æмæ зæххыл фæзындис адæймаг. – Бæлас фæхъус, иудзæвгар джихæй фæкаст дард быдыртæм æмæ та райдыдта дзурын. – Уынут дæлæ уыцы быдыртæ? Раздæр уым дæр нæ хотæ цардысты, фæлæ дзы адæймаг йæхицæн хуымзæхх скодта. Æрвылаз дæр уыцы быдыртæ бахуым кæны, тыллæг æркæрды æмæ йæ цард уымæй æрвиты.

Фæлæ знæгтæ дæр бирæ ис адæймагæн. Уыцы знæгтæй иу у кæрæф дымгæ. Адæймаг йæ хуымтæ куы байтауы, уæд хатт къæвда нал фæуары, дымгæ баирвæзы тыллæгмæ, ныххус æй кæны. Быдыртæ куы стыхсынц, хойраг куы сæфы, уæд сæм мах æххуысмæ фæзынæм. Знон дæр мигъты куынæ æрурæдтаиккам, уæд хур афыхтаид æфсирты. Æниу, æвæдза, кæм нæ бабæззæм лæджы царды? Мах фæрцы йæхицæн кусæнгæрзтæ скодта, лæгæтæй рахызт æмæ сарæзта райдзаст хæдзæрттæ. Хъарм ын кæнæм йæ фатер. Цæттæ йын кæнæм æхсæвæр. Зынг, мæ чызджытæ, нæ сафæг зынджы йын радтам йæ къухмæ æмæ зынджы руаджы зæххы къорийы хуыз аивта. Æмæ ныр та уæларвон стъалытæм райдыдта фæндаг агурын.

Уæдæ, мæ хуртæ, фыдæй фыртмæ хъæды алы бæлæстæ кадджын сты. Цынаæ рæсугъд хæдзарон дзаумайæн бабæззæм. Дзурынц, зæгъгæ, дам, хъæдæй арæзт сынтагыл райгуырди хуры æмсар адæймаг æмæ йæ адæмæн арвы уæлæ ссыгъта амонды цырагъ. Ноджы зæгъынц, зæгъгæ, нæ мыггагæй арæзт фыссæн фынгыл фыст æрцыдысты адæймаджы историйы иууыл хъаймагъдæр уацмыстæ.

Фæлæ æнамонды хабар уый у, æмæ адæймагимæ райгуырди нæ фыдбылыз дæр. Иугæр лæг æрдзы сусæгдзинæдтæ куы раргом кодта, уæд зæххы бынæй скъахта згъæр дур, куырдадзы йæ бахсыста æмæ дзы сарæзта фæрæт. Иу заманы уыцы фæрæт бахаудта æнафсис, дурзæрдæ адæймагмæ æмæ нын нал ауæрды нæ мыггагыл, цæгъды хъæд. Раздæр-иу ацы хъæдæн йæ сæрæй цæргæс куы ратахт, уæд-иу йæ кæронмæ дыууæ хатты баулæфыд. Ныр ма йæм акæсут: дæлæ комы сынæгмæ æрбахæццæ сты йæ дымджытæ, æмæ ма ууыл дæр хъæциккам, фæлæ æрæджы дæлæ комæй фехъуыстон фæрæты хъæр æмæ уæдæй фæстæмæ æхсæв фынæй нал кæнын, бон мæ цæст нал ныкъулын. Мæ сæр комырдаæм уæлдæфы ауыгъдæй баззад. Тæрсын, тæрсын, уыцы æлгыстаджы фæрæт махмæ дæр куы фæзына!

Уыцы хабар фехъусгæйæ, бæлæстæ ныхъхъус сты æмæ аныгъуылдысты арф хъуыдыты.

СУАДОН

Бæлæсты бынты тæккæ къæдзæхы скъуыдæй уайы æвдадзыхос хæххон суадон. Æртæ тала бæласы, æртæ фаззон хойы æрдхæрайнаджы рæсугъдыл йæ зарæг нывæндгæ, æхсæвай-бонæй хæл-хæлгæнгæ згъоры айнаг къæдзæхтыл дæлæмæ, коммæ.

Æмæ кæдæй нырмæ уайы къæдзæхы скъуыдæй, чи йæ зоны? Фæлæ, хъæды мыггагæй иууыл рагондæр тулдзытæ куыд дзурынц, афтæмæй, дам, раджы, кæддæр ацы хъæды æнахуыр стыр сыртæ царди, ныр аскъуыди сæ мыггаг, чи ма дзы баззад, уыдон та бынтон слыстæг сты. Гъемæ, зæгъ, иу хатт тынг хурджын аз скодта. Сыгъди бæстæ. Кæрдæг фæнык фестæди, дур та – сыджыт. Сырдтыл низ сыстад æмæ скъуыдысты. Æстдæссион сагæн йæ лæппын йæ удисыныл архайдта. Мадаел саг ын ницыуал фæрæз ардта. Йæ сыкъаты астау æй сæвардта æмæ йæ тархъæды хуылфмæ

тыххæйты бахаста. Ёрбафтыдысты, ныртæккæ суадон кæм ис, уыцы бынатмæ. Ёрæвæрдта йæ лæппыны бæласы аууон. Лæппын нал змæлыд. Саг йæ сæрæн ницыуал зоны – мæлы йæ хъæбул. Йе ‘взагæй ма йын йæ цæстытæ бæргæ хуылыдз кæны, фæлæ æвзаг дæр ныххус æмæ уымæл нал дæтты. Саг фæрæз куынауал ардта, уæд дзуры бæласмæ:

– О тыхджынты тыхджындæр! Фæмæлы мæ иунæг хъæбул. Курын дæ, баххуыс мын кæн!

Саджы тæригъæдмæ кæсынæй суынгæг бæласы зæрдæ, зæххы арфдæр аскъардта йæ уидæгтæ, фæлæ айнæг къæдзæх атонын йæ бон нæ бацис.

– Ёлгыстаджы къæдзæх æгæр фидар у, – дзуры бæлас сагмæ, – фæлæ тагъддæр æрæппар дæ цæстысыг мæ уидагыл.

Саджы цæстысыгтæ фемæхстысты, зæххы ахъардтой, ных-хæццæ сты бæласы уидагмæ. Уидаг судзгæ цæссыгæй æндонау бахсыст, стæй нызмæлыд, айгæрста къæдзæхы хуылф, æмæ къæдзæхы скъуыдæй разгъордта, ныртæккæ хæл-хæлæй чи уайы, уыцы æвдадзыхос суадон.

Саг доны хъæстæ куы фæци, уæд йе ‘муд æрцыд, фервæзт йæ лæппын дæр.

– Цы номæй дын раарфæ кæнон, мæ ирвæзынгæнæг, уый дæр куы нæ зонын, – дзуры саг тæрс бæласмæ. – Уæд та дын исты хорзы куы бацæуин, фæлæ цы?

– Ницы хъæуы мæн, – дзуры бæлас, – фæлæ уайгæ тагъддæр æмæ фехъусын кæн сырдтæн, æндæра фескъуыйы сæ мыггаг.

Саг цæрдæг азгъордта, æрзылди æгас хъæдыл æмæ ма сырдтæй удæгас чи уиди, уйдон сегасы дæр æрхуыдта суадонмæ. Банызтой сырдтæ æвдадзыхос суадонæй æмæ фервæзтысты. Фæлæ, цъæх бирæгътæ сæхи донæй хорз куы федтой, уæд æрцахстой саджы æмæ йæ суадоны былыл æрæргæвстой.

– Донæй нæ хорз федтай, ныр та нæ æфсадгæ бакæн, – загътой.

Саджы лæппын ма тыххæй аирвæзт, афардæг хæхтæм æмæ уæдæй фæстæмæ тархъæды æмгæрæтты нал цæуы.

Нæ бауарзта уыцы æвирхъау хабар тæрс бæлас. Ныккъæс-къæс кодта, æд уидæгтæ фелвæст æмæ йæ быны ныммур кодта бирæгъты. Бирæгътæй ма сæ иуæн агæпп кæнын бантыст, фæлæ бæласы къалиу уымæн дæр йæ бæрзæй асаста. Бирæгъы бæрзæйы стæг уый фæстæ бахсыст, фæлæ йын тастæ нал кæны уæдæй

нырма. Йæ цæстытæ та йæ къуырфытæй рацæйлиуырдытæй æмæ йын дзагъыраей баззадысты уыдон дæр.

Згъоры уæдæй нырма суадон. Комы нарæджы, тæккæ фæндаджы былыл, йæ цыд фæсабырдæр кæны, йæхимæ æрбахоны фæллад бæлццæтты. Рæдауæй сын сæ дойны басæтты æмæ та згъоры дарддæр... Куыддæлæмæ йæм æрбафтынц æндæр къабузтæ. Фæарфдæр ваййы æмæ, урс фынккалгæ, абухгæ, абырсы дæлæмæ æмæ адæмæн йæ уылæнтыл ахæссы царды хос. Комы рахизæны дыууæ къæдзæхы ‘хсæн фæнарæгдæр ваййы, ставд хатæлты ацæуы æмæ йæ тых, йæ бонæй уырдыджы алæбуры турбинтæм, æрзины сæ, лыстæг телтыл азгъоры æмæ адæмы фæрныг хæдзæрттæм царды хос ахæссы. Аннæ ставд телтыл та заводты æмæ фабрикты бамидæг ваййы æмæ скусын кæны мингай машинæтæ.

Дон турбинты куы æрзины, уæд къанауы ацæуы быдыртæм. Бафсады рихиджын хъал æфсирты, саухъусцæг сæнафсирты, сырхфарс фæткъуыты. Æмæ, æвæдза, диссаг куыннæ у – кæдæмдæриддæр фарн æмæ амонд хæссы йемæ! Тархъæды къохæй рараст ваййы быдырма æмæ йæ развæды алы хæдзары дуар дæр гомæй баййафы. Куы райгуыр, уæдæй фæстæмæ фарнимæ бацыд хæдзæрттæм, æрцарди бинонтимæ æмæ сын лæггад кæны.

О, фæлæ цæмæй зонынц иуæй-иу æнæрхъуыды лæгтæ, уæлæ уыцы тæрс бæлас æмæ мæнæ ацы æгæндæг хъæды руаджы кæй цæры суадон а дунейыл. Цалынмæ комы нарæгæй нæ ахизы, уæдмæ йæ бæлæстæ сæ аууæтты бын бакæнынц. Быдырма куы ахизы, уæд йæ хъару фæфылдæр ваййы æмæ йын хур ницыуал тых фæары. Æхсæв тархъæд куы бафынæй ваййы, бæстæ куы аныгъуылы æгуыппæг сабырдынады, уæд ныззары алолайы зарджытæ тæрс бæласы чызджытæн. Райсом сæ райхъал кæны æмæ сæ ирхæфсы, цалынмæ æхсæвы чызджытæ нæ бафынæй ваййынц, уæдмæ.

ТÆГÆР

Зæронд тæрс бæласау кадджынаей фæцард йæ мыггаджы астæу гуыбырастæу тæгæр дæр. Фæлæ ныр базæронд æмæ йæ тæккæ бæстастæу, йæ рахиз цонджы бын фæмæра. Мыдыбын-

дзытæ уыцы мæрайы æрбынат кодтой. Фæхастой йæм мыд, зымæгмæ дзы дзаджджын æвæрæнтæ скодтой.

Иу райсом мыдыбындзытæ ратахтысты мæрайæ æмæ ацыдысты мыд хæссынмæ.

Бæстæ уыд сабыр, æнæуддзæф. Мыдыбындзытæ дæрддзæф рæттæм сæхи айстой.

Æвиппайды сасæста. Кæрæф дымгæ та суыдта мигъты. Йæ фæдисон дæллагон дымгæйы сæм рарвыста. Дæллагон дымгæ йæ даргъ пыхцыл цъылынымæ фæмидæг мигъты ‘хсæн æмæ сæ фæтæры хæхтырдæм. Хъæд æрлæууыд дымгæйы ныхмæ.

Дымгæ йæ бон куы базыдта, уæд ныууагъта хуылыдз, зæбул мигъты. Уый фæстæ йæхи ныццафта хъæдыл, йæ тых сарæзта зæронд тæгæрмæ, æд уидæгтæ йæ сфæлдæхта æмæ фæстæмæ ниугæ афардæг.

Къæвдайы донæй быдыртæ куы бафсæстысты, уæд мигътæ цадаггай æвзийын райдыдтой. Арв раирд. Ракаст хуры цæст. Къæвдайы фæстæ халсæрттæ нæрсынмæ фесты.

Фæлæ æнамонддзинад сæмбæлди мыдыбындзытыл. Дымгæ сæ æрдæг фæндагыл æрæййæфта æмæ сæ æмбисыл акъуырдатæ. Кæй дзы бæлæсты уидæгтыл фæхоста, кæй та йæ дымджытыл аскъæфта æмæ йæ адзалы хай бакодта. Аууæттæм ма дзы чи баирвæзти, уыдон дæр ныццæнкуылтæ сты. Хур дзæбæх куы æрæндавта, уæд ратахтысты, ратындзыдтой сæ ахстонмæ.

Дымгæйы фæстæ бурхъус арс растади дзедырджыты бынæй æмæ къуылдымтыл æрдузырдæм хизгæ ‘рцыди. Æнæнхæлæджы æрбафтыди фæлдæхт тæгæрмæ. Йæ алы фæрсты æрзылд, стæй мæрамæ басмыста. Ракъахта тæгæры бутъро фарс. Мæра йæ тæккæ дзаг уыд мыдæй. Арс йæ былтæ асдæрдта æмæ зыдæй бавнæлдта мыдмæ. Хорз дзы йæхи федта, фæлæ цæст уæддæр не ‘фсæды. Тæрсы, исчи мыдыл куы рамбæла, уæд æй апирдзæн. Кæлдымы фарсмæ æрхуыссыд æмæ йæ дзæмбы стæрын райдыдта. Дысон рæстмæ нæ уыди йæ цуаны хабар æмæ æгас æхсæв нæ бафынæй. Ныр ыл хуыссæг фæтых æмæ йæ дзæмбы сдæргæсæрын æрфынæй.

Раст уыцы рæстæджы фæзындысты, мыдыбындзытæй ма удæгас чи баззади, уыдон. Фырмæстæй дын куыннæ фæцæйтыдтой. Сæхи баскъæрдтой арсмæ. Арсы æвзагыл атымбыл сты æмæ йæ райдыдтой рæхойын.

Арс иу богъ фæкодта æмæ хæрдмæ фæхауд. Фыртæссæй нæ

базыдта, цы ‘рцыдис, уый. Ёмæ, æйда-мардзæ, ныббызырттæг хъæды. Никуы фæтарст арс. Хъæды цæрджытæй йын тых ничи ардта. Нæ зыдта, тас цы у, уый. Фæлæ ныр чердаем лыгъд, уый дæр нал зыдта.

Оффытæгæнгæ æрхæццæ суадонмæ, йæ хæмхудтæ бынтондæр ныррæсыдысты.

– Мæ къонайыл, цы дыл æрцыд, Бури? – тарстхуызæй йæ афарста суадон.

– Офф, мæлын дын, æваддыхос, – хъæргæйæ дзуры, – фæлæ цы гæнæн ис, уымæй мæ тагъддæр æрысæрд дæ уазал донæй.

Суадон ихы къæртты хуызæнæй разгъордта къæдзæхы скъуыдаей. Арс йе ‘взаг раппæрста æмæ йæ фæцафта доны. Уазал дон аныдзæвыд рæсыд æвзагыл æмæ йын йæ судзаг фелвæста.

– Офф, мæ уд æрцыди! – сулæфыд арс.

– Уагæры дын чи фæнадта дæ хæмхудтæ, гормон, бынтон дæхи хуызæн куынауал дæ, уæд? – арс йе ‘муд куы ‘рцыд, уæд æй афарста суадон.

– Офф, офф, офф! Фæрсгæ мæ ма кæн, тыхджынты тыхджындæртæ мыл фембæлдысты æмæ мæ сæ цыргъ фаты бырынчъытыл систой. Уынгæджы уыд мæ сæр! Мæ къæхты фæрцы ма раирвæзтæн.

– Ау, æмæ чи фæзынд уыцы тыхгæнæг хъæды, мæ уазджыты мын чи хъыгдары? – фæдисау зæронд бæлас. – Мæнæн сыфтаргæ куы ницы загътой, уæд ме ‘вастæй чи æрбахаста йæ ныфс? Чисты? Кæцон?

– Нæхи къæбæдатæ – мыдыбындзытæ! – ныууынæргъыдта арс.

– Хе-хе-хе! – ныккъæл-къæл кодта суадон.

– Ха-ха-ха! – ныччыр-чыр кодтой талатæ.

– Хо-хо-хо! – йæ фæрстæ фæцæй тыдта къæдзæх.

– Оу, мæ худинаг, мæ худинаг! Куыд ма равдисдзынæи мæхи сырдытæ ‘хсæнмæ, – арс бæласы аууон йæ чъылдымыл атылд, йе ‘взаг æддæмæ раппæрста æмæ оффытæ кæны. Кæцæйдæр фæзынд дыдынбындз. Арсы уæлгоммæ хуысгæ куы ауыдта, уæд æм йæхи рауагъта æмæ йæ алыварс гуыв-гуывгæнгæ æртæ хатты æрзылди. Бахъав-бахъав кæны, кæм абада, уымæ.

Дæ балгъитæг дæр арсы уавæры куы фæуыдаид. Афтæ фенхъæлдта, мыдыбындзытæ йæ фæстейæ расырдытæ æмæ йæ фыртæссæй ныббогъ кæнынмæ бира нал бахъуыд. «Алидзон

æмæ ма сæр лæгæты бафснайон» куыд загъта, афтæ йын дыдынбындз йæ фындзы хъæлыл абадти. Йæ фат фæрæхойыны æввонг скодта, фæлæ йæ ныфс нæма хæссы. Ныссабыр арс. Раст цыма кæйдæр цыргъ кард йæ фындзы хъæлы афардæг уыздæн, уыйау йæ астæуы магъз сцъыс-цъыс кодта.

Арс куынæ фезмæлыд, уæд дыдынбындз арсы рæсыд æвзагыл абадт æмæ йæ фат кæронмæ аскъæрдта æвзаджы...

– Æйтт, уæдæ ма нал ныууадзай, æнæрæгъыдзыд! – фæбогъ кодта арс. Йæ дзæмбы дард фæхаста, цъыкк, зæгъгæ, æмæ дыдынбындзæн йæ кой дæр нал фæзынд. Диссаг уыди арсмæ бакæсын! Æнæуый дæр рæсыд æмбудæнтæ артау ссыгъдысты æмæ сыл ныр йæ дзæмбы куы раныдзæвыд, уæд нырдиаг кодта æмæ дæлгоммæ атылд.

Арс богъ анæрыд тар хъæды алы къуымты, фехъуыстой йæ сырдатæ æмæ иугай-дыгай фæдисы згъордтой.

Фыццаг уал æрбахæццæ тæрхъус, йæ даргъ хъустæ кæрæдзиуыл хойы, арсы уæлгоммæ ратул-батулгæнгæ куы федта, уæд йæ цуры абадт:

– Цы дæм рауад, о нæ буц хистæр? – чъызгæйæ фæрсы арсы. Фæлæ ма арс дзыхæй кæм дзуры. Куы ныббогъ кæны, уæд нынæры тар хъæд. Уæдмæ фæзынди тызмæг бирæгъ, йæ фæстæ æрбасыллынк кодта, йæ къæдзил тилгæ, гæмми рувас. Æрæмбырд сты хъæды сырдатæ. Уынынц: арсы былтæ ныррæсыдысты, дæррдзæфгомау æрбалæууыдысты æмæ сæргуыбырæй сæ цæстытæ ныббызидт кодтой арсмæ. Фæстагмæ йæхи нал баурæдта рувас. Арсы уæлхъус йæ даргъ къæдзицыл абадт æмæ йæм дзуры:

– О нæ дарæг, нæ уромæг! Дæ ныфсæй ныл хур куы кæсы, дæ царайæ куы царæм, уæд дыл цы æнамонддзинад сæмбæлд?

– Мæлын дын, мæлын, гæмми, – багуым-гуым кодта арс.

– Ма амæл, ма амæл, Бури, дæ фæстæ ма куыд хурмæ цæудзыстæм, – нырдиаг кодта рувас.

– О, уæд та нын уый куы зæгъис, чи дæ бафхæрдта, уæд дзы дæ маст райсиккам, – ссыди йæ дæндæгты къæс-къæс бирæгъæн.

Арс сын тых æмæ амæлттæй радзырдта хабар.

«Де ‘дылы сæры къуыдыр дын цæуылнæ хордтой, Бурхъус, – йæхинымæры дзуры рувас. – Уыцы мыдмæ æз рагæй хъавыдтæн æмæ йæм фæразæй».

– Дæлæ комы айнаг дурыл хъуына схæцыди, уыцы хъуынайы

бын зайы æртæтигъон кæрдæг, æвдадзыхос, исчи уæ йæ сдавæд, – дзуры тæрс бæлас сырдатæм, – рæсыд буарыл æй куы авæрат, уæд авд ахæмы хуыздæр фестдзæн.

– О, фæлæ цавæр кæрдæг у, махæй йæ ничи зоны? – дзурынц сырдатæ.

– Æз æй зонын, – фæцырд суадон, фæлæ дæлæмæ куы ацæуон, уæд фæстæмæ здæхын мæ бон нал бауыздæн, исчи уæ мемæ рацæуæд.

– Æз ныртæккæ! – суадоны фæдыл агæппытæ кодта тæрхъус. Цæсты фæныкъуылдмæ комы смидæг, схаста æвдадзыхос кæрдæджы. Арс куыддæр фæхъæстæ кæрдæджы сыфтæй, афтæ йæ хæмхудты рæсыд фæбадт, йæ цæстæй ракаст æмæ ныууæлфыд.

– Офф, цы уынгæджы уыдтæн, цы!

Рабадт æмæ афтæ зæгъы сырдатæн:

– Зонут, мæ кæстæртæ, зæххыл мыдыбындзæй тæссагдæр ницы ис, фæлæ дзы уæхи хъахъхъæнут.

– Ха-ха-ха! – ныххудти тызмæг бирæгъ. – Бындз та цы у, йæ койы аккаг дæр куы нæ у, хæпп – æмæ фæтæрсы! Ды фыййауы куыдзы дзæмбыты никуыма бахаудтæ. Æрæджы уæтæры фыстæм бахызтæн. А ныр фысы ‘рцахсон, афтæ мæ куыдз базыдта, йæ уæлныхты мæ æриста æмæ мын мæ царм гæппæлгай фæкодта. Тыххæй-фыдæй ма ардæм æрбаирвæзтæн æмæ мæхи бааууон кодтон.

– Нæ, нæ, мæ цытджын хистæртæ, фарн уæм бадзурæд, фæлæ куыдз æмæ бындз ницы сты. Æз кæй нæма фæсайдтон ахæм нæй, фæлæ мæнмæ гæсгæ иууыл тæссагдæр у къæппæг. Æрæджы, дæлæ хъæуы иу хуыдоны смидæг дæн, замманай сырхгоппа уасæджы æрцахстон. Куыйтæ мæ базыдтой, сыхъал кодтой фысымы. Фысым мæм фæрæт раскъæфта, фæлæ се ‘хсæнты мæ къæдзиы фæрцы афтæ расыллынк кодтон, æмæ уын куыд зæгъон. Гъе, фæлæ хъæугæронæй куы рахызтæн, уæд мæ тæккæ хъæды дзыхы къæппæг мæ къахы ныхтæй ацахста æмæ, уынут, уæдæй нырмæ мыл ныхтæ нал ис.

– Рæдийут! – суынар кодта суадон. Æппæты тыхджындæр у хуры цæст.

– Мæнмæ гæсгæ та тыхджынты тыхджындæр у бæласы удаг, – дзуры сау къæдзæх. Мæнæй фидардæр ницы ис, фæлæ бæласы удаг мæ тæккæ риуы дæлдзæхы онг ныффардæг вæййы.

– Цѝиу, цѝиу! Цѝиу-цѝиу... Мәнәән дәр дзырды бар, – йә базыртә бацагъта къалиуәй цѝиу. – Уыдон тәссаг не сты, иууыл тыхджындәр цѝиусур у, уәлдәфы дæ йә уәлныхты әриста, дæ-дæ-дәй, де знагыл дәр акәнәд уыцы бон.

– Ныр цæуыл дзурут, гормәттә, сырдатә куы стут, – нал баурәдта йәхи сәлабыр, – топпы нәмыгәй тыхджындәр ницы ис зæххыл. Әрәджы иу цуанон мә фæдыл бафтыд, топп-иу фæдардта әмә та дæнг, хорз уыд әмә рæстдзæф топпæхсæг нә уыд, чысыл удмидæгәй ма бәласы мæрамә баирвæзтән әмә фыртәссәй къуыримә әддәмә дәр нал ракастән.

Сырдтәй алчи дәр дзырдта, йәхицәй тыхджындәр әмә йын тәссагдәр чи уыд, ууыл. Ныхасы бар тәрхъусмә куы ‘рхаудта, уәд уый бамыр.

«Цы загъдæуа ныр? – хъуыды кәны тәрхъус. – Мәнәй әнамонддәр әмә мәнәй әдыхдәр та чи у хъæды сырдатәй? Иууылдәр мәм сә дæндæгтәй кәсынц. Алцәмәй дәр тæрсгә кәнын. Әвæдза, цы фæуин, хъæд мә куы нә хъахъхъәнид, уәд? Әгәрыстәмәй тæрсын мәхи аууонәй дәр. Фәлә нә, мәнәй тæппуддәр ма ис. Уый у цѝиу. Куы суынәр кәнын, уәд уый дәр атæхы».

Зæронд тæрс бәлас бирә фæхъуыста быцæугæнджытәм әмә сын афтә зæгъы:

– Ехх, мә хәләрттә, сымахәй кәмәй цы риссы, ууыл дзуры, уә иуы низ иннәмән тәссаг нәу, не ‘ппәтәй тыхджындәр әмә не ‘ппәтән иухуызон знаг у фәрәт. Сымах хъæды цæрджытә стут, искуы уыл уәхицәй тыхджындәр куы амбәлы, уәддәр уә хъæд бахъахъхъәны. Гъе, фәлә фәрәт хъæдмә куы баирвæза, куы йә ахәра, уәд иууылдәр быны сæфт кәнут.

Фәрәты коймә сә бынәтты бандзыг сты сырдатә. Фәрәт! Цæстәй йә нукуы федтой, фәлә, хъæд кәмәй тæрсы, уый, әвæццæгән, стыр тәссаг цыдәр у, – хъуыды кодтой иууылдәр.

Хур дзæвгар акъул арвыл, фәсасты боны тæвд. Сырдтә куыд-хистәрәй растадысты әмә изæры цуаны апырх сты. Гъе фәлә ма сә цәй цуаны мәт уыди! Уыцы әлгъыстаджы фәрәт сын се уәнгты тас бауагъта. Фәрахәу-бахәу кодтой әмә изæры фæстәмә әрыздæхтысты æххормагәй.

АРВИСТОН

ЭЗОПЫ АЕМБИСАЕНДТÆ¹

132. Куыдз æмæ рувас

Фыййау куыдз домбайы ауыдта æмæ йæ асырдта. Домбай йæм фæзылд æмæ йæм фæхæпп ласта. Куыдз фæтарсти, уæдæ цы уыдаид, æмæ лидзынмæ фæци. Рувас æй ауыдта æмæ дзуры: «Æдылы къоппа: домбайы фæдыл ныййарц, афтæмæй йын йæ хъалæс дæр никуы фехъуыста!»

Ис ахæм æнæджелбетт, къæйных адæймæгтæ: йæхицæй бирæ тыхджындæртыл цъыф фæкалы, фæлæ йын уыдон йæ ных бакъуырынц, йæ чъизи митæ йын хурмæ рахæссынц, æмæ уæд уый ныхъхъус вæййы.

133. Куыдз дзидзайы кæрдихимæ

Иу куыдзæн дзидзайы кæрдих йæ дзыхы, афтæмæй фæцæйленк кодта доны æмæ дзы ауыдта йæхи. Афтæ йæм фæкаст, уый æндæр куыдз у, йæ дзыхы та фыдызгъæлы стырдæр кæрдих ис. Гъемæ дын йæхи кæрдих куы ныззыв-

ытт кæнид æмæ иннæ куыдзы кæрдих байсыныл тох куы самаид. Сæ дыууæйæ дæр æнæхай фæци зыдыка куыдз. Фыдызгъæлы къæрттытæй иу æндæрг уыд æмæ уайсахат æрбайсæфт, куыдзæн йæхи хай та дон аласта.

Зыд адæймаджы хъысмæт дæр афтæ рауайы.

¹ Райдайæн кæс «Мах дуджы» 2009 азы фыццагæм номыры «Арвистон»-ы.

134. Куыдз æмæ бирæгъ

Куыдз хуыссыди халагъуды цур. Бирæгъ æй ауыдта, рацах-ста йæ æмæ йæ хъавыди бахæрынмæ. Куыдз иттæг зæрдиагæй курын байдыдта, дæ хорзæхæй, ацы хатт мæ ауадз, зæгъгæ. Ацы хатт, дам, тынг мæллæг дæн – айдагъ царм æмæ стджытæ. Фæлæ, дам, мæ хицæуттæм тагъд уыдзæни чындзæхсæв, æмæ уым куы снард уон, уæд дын пайдадæр уыдзæни. Бирæгъ баууæндыд фæлитой куыдзы ныхæстыл æмæ йæ ауагъта. Фæлæ йæм цалдæр боны фæстæ куы ‘рбацыд, уæд куыдзы ауыдта хæдзары сæр хуысгæ. Бæргæ ма йæм сидти бирæгъ, фæлæ куыдз кæцæй сразы уыдаид? «Мæ хуры хай, иннæ хатт ма мæ халагъуды цур хуысгæ куы ‘рбаййафай, уæд-иу дæ фыдвæндтæ чындзæхсæвмæ мауал æргъæв!»

Æмбаргæ адæм иу хаттт фыдбылызæй куы фервæзынц, уæд сæхи хъахъхъæнын райдайынц цæргæбонтæм.

135. Æххормаг куыйтæ

Æххормаг куыйтæ цæугæдоны ауыдтой, æхсынмæ кæй сæвардæуыд, ахæм цæрмттæ, фæлæ сæм не ‘ххæссыдысты æмæ сфæнд кодтой: раздæр уал дон баназæм, стæй нын цæрмттæ дæр кæдæм ирвæздзысты? Гъемæ дын цæугæдон нуазыныл куы схæциккой. Фырнотæй фæйнардæм атыæппытæ ластой, фæлæ уæддæр, цы зæгъын æй хъæуы, цæрмттæ сæ къухы нæ бафтыдысты, ай-гъай.

Адæмæй дæр ис ахæмтæ: исты пайда ратонон, зæгъгæ, тæссаг куыстæгтыл ныххæцынц, фæлæ пайдайы бæсты сæхи бабын кæнынц.

136. Куыдз æмæ тæрхъус

Цуанон куыдз тæрхъус æрцахста æмæ йыл-иу куы хæцгæ фæкодта, куы та-иу ын йæ былтæ сдæрдта. Тæрхъусæн йæ бон нал уыд æмæ фæстагмæ дзуры куыдзмæ: «Мæ хур, кæнæ мыл хæцгæ ма кæн, кæнæ та мын батæ ма кæн, науæд æй нал æмбарын, знаг мын дæ æви хæлар».

137. Къогъо æмæ гал

Къогъо галы сыкъайыл абадт æмæ нал æмæ нал тахти. Фæстагмæ тæхынвæнд скодта æмæ фæрсы галы: «Уæд та нæ атæхин?» Гал ын дзуапп радта: «Мæ хуры чысыл, куыд æрбатахтæ, уый æз фиппайгæ дæр нæ бакодтон, куыд атæхдзынæ, уый дæр уæдæ нæ бафиппайдзынæн».

Ацы æмбисонды æвдыстæуы, пайда дæр æмæ зиан дæр чи нæ хæссы, ахæм ницæйаг адæймагтæ.

138. Тæрхъустæ æмæ хæфсытæ

Тæрхъустæ бамбæрстой, тæппуд кæй сты, уый æмæ сфæнд кодтой фæдæлдон уын, цæмæй иумæ сæ мыггаг сыскъуыйа. Цады сæрмæ цы къардиу уыд, уырдам бацыдысты. Хæфсытæ сын сæ уынæр куы айхъуыстой, уæд малмæ ныссæррæттытæ ластой. Тæрхъустæй сæ иу ауыдта æмæ иннæмæ дзуры: «Нæхи цæмæн сафæм – махæй ма тæппуддæр цæрæгудтæ куы ис».

Адæмæн дæр искæй æнамонд хабæрттæ ныфсы хос фæвæйынц.

139. Кæсагдзау цъиу æмæ цъиусур

Кæсагдзау цъиу денджызæй кæсаг фелвæста, фæлæ йæ хурхы ныссагъд æмæ мардæй æрхауди денджызы был. Цъиусур æй ауыдта: «Афтæ дын хъуыди: маргъ куы уыдтæ, уæд денджызы цæрджыты цæмæн хордтай?»

Адæймагæн æрдз цы хъуыддæгтæ саккаг кодта, уыдон куы ныууадзы æмæ бынтон æндæртæм куы бавналы, уæд ын бæллæхы æнæ бахаугæ нæй.

140. Домбай æмæ зæхкусæг

Домбай зæхкусæджы чызджы бауарзта æмæ йæ минавæрттæ барвыста. Зæхкусæг ын йæ чызджы ратта, уый йæ нæ фæндыди, фæлæ йын «нæ» загъын дæр нæ уæндыди. Гъемæ домбай карзæй

дзурын куы байдыдта, уæд зæхкусæг æрымысыд ахæм диссаджы фæнд: разы дæн мæ чызджы раттыныл, фæлæ уал ды раздæр дæ ныхтæ ралыг кæн, стæй дæ дæндæгтæ рафтау, науæд дæ чызг тæрсгæ кæны. Домбай уарзондзинады уацары бахауд æмæ сразы, æмæ йын зæхкусæг куыд загъта, афтæ бакодта.

Уый фæстæ зæхкусæг домбайæ нал тарст, ай-гъай, æмæ та йæм домбай куы 'рбацыд, уæд æй хъиладзагъдæй расырдат.

Æмбисонд амонь: знæгтæ тынг кæмæй тарстысты, уый дæр сæ амæддаг суыдзæн, сæ хин митыл сын куы баууæнда, уæд.

141. Домбай æмæ хæфс

Домбай айхъуыста хæфсы сонт хъæр. Афтæ йæм фæкасти, цыма уый цавæрдæр стыр цæрагой ныууасыд. Æрлæууыд æмæ касы цъымарамæ. Уалынджы дын уырдыгæй хæфс куы рабырид. Домбай йæм бацыд æмæ йæ йæ дзæмбийæ ныммур, ныцъцъæл кодта. «Уынарæй тæрсын нæ хъæуы, фæлæ асæй», – загъта йæхинымæры æмæ дарддæр араст.

Æмбисонды æвдыстæуы, æрмæст дзæнгæда цæгъдын чи зоны, иудадзыг æвзагæй чи архайы, ахæм адæймаг.

142. Домбай æмæ рувас

Домбай базæронд, йæхицæн холы амалкæнынхъом нал уыд æмæ сфæнд кодта хинай цæуын. Лæгæтмæ бабырыдис æмæ рынчынафсон скодта. Сырдтæ йæм цыдысты рынчынфæрсæг. Уый сæ ахста æмæ хордта. Сырдтæй бирæ бабын. Рувас ын йæ хин ми бамбæрста. Лæгæтæй дæрддзæфгомау æрлæууыд æмæ фæрсы домбайы, куыд дæ, зæгъгæ.

«Куыд куы зæгъай, уæд æвзæр уавæры дæн! Фæлæ мидæмæ цæуылнæ æрбахизыс?» Рувас ын дзуапп радта: «Бæргæ бахин, фæлæ мæнæ кæсын æмæ дæ лæгæтмæ бирæ фæдтæ цæуы, æддæмæ та дзы иу дæр нæ цæуы».

Афтæ у æмбаргæ адæймæгты хъуыддаг: алыхуызон бæрæггæнæнтæм гæсгæ базонынц, тæссаг кæм у, уый æмæ фыдбылызæй фæрвæзы.

143. Домбай æмæ гал

Домбайы зæрды æрæфтыд егъау галыл исты хуызы фæуæлахиз уæвын. Æмæ йæм дзуры, фыс, дам, æрбахастон æмæ дæ хонын. Йæ фæнд та ахæм уыди: фынджы уæлхъус куы æрбада гал, уæд ыл йæхи ныццæвдзæни. Гал æрбацыди. Кæсы æмæ йæ алыварс бирæ агтæ, уæхстытæ, фæлæ дзы фысæн йæ кой дæр нæй. Гал зæгъгæ ницы кодта, фæлæ сыстад æмæ араст. Домбай йын уайдзæфтæ кæны, цæмæн, дам, цæуыс, æвзæрæй дын куы ничи ницы кæны, уæд. Уæд ын гал афтæ: «Цæуын, уымæн æмæ ам фысы нæ хæссынц амæддагæн, фæлæ галы».

Æмбисонды апп: æмбаргæ адæймæгтæй æнаккæгты сусæг фæндтæ нæ бамбæхсдзынæ.

161. Дæсныфæрсæг

Дæсныфæрсæг бадти фæзы æмæ алкæмæнты амыдта, кæуыл кæд цы ‘рцæудзæн, уый. Лæвар нæ, ай-гъай – æхцайыл. Иуафон æм иу лæг æрбазгъордта æмæ йæм хъæр кæны, къæрныхтæ дын дæ хæдзар фæкъахтой æмæ дын дæ мулк ахастой, зæгъгæ. Дæсныфæрсæг фæудаист, фæгæпп ласта, кæугæ-дзыназгæ адугъ кодта йæ хæдзарырдаг: ома фенон, цы бæллæх мыл æрцыд, уый. Куы ‘рбаздæхт, уæд æм фæндаггæттæй иу дзуры: «Мæ лымæн лæг, дæхи хъуыддагтæн мисхалы бæрц дæр куы ницы зоныс,

уæд иннæтæн куыд амонис, кæуыл кæд цы ‘рцæудзæн, уый?’»

229. Зæрватыкк æмæ халон

Зæрватыкк æмæ халон фæбыцæу сты, рæсугъддæр сæ чи у, ууыл. Æмæ халон зæрватыккæн загъта: «Дæ фидауц йæ хуыз скалы æрмæст уалдзæджы, мæнæн та зымæджы уазæлттæ дæр тых нæ кæнынц».

Æмбисонд амонис: дæргъвæтин цард фидауцæй хуыздæр у.

Франческо Гвиччардинийы зонды ныхæстæ

♦ Зонд лæмæгъ куы уа, уæд æй наукаæ цауддæр йеддæмæ хуыздæр нæ фæкæндзæни. Фæлæ адæймагæн æрдз исты курдиат куы ратта, уæд ма йыл ахуыры фæрцы исты бафтауæн ваййы, схизы уæлдæр æмæ Хуыцаумæ фæхæстæгдæр ваййы.

♦ «Чысыл æмæ хорз» — амонис нын æмбисонд. Бирæ чи дзуры, кæнæ фыссы, уый сæнттæ цæгъдæгау алы æнахъинон цыдæр-мыдæртæ ма сгуппар кæна, уымæн уæвæн нæй. Уыйхыгъд цыбыр, æлвæст рæнхъытæ амад ваййынц нывыл æмæ сæ хъуыды чиныгкæсæджы зæр-

дæмæ хъары арфдæр.

♦ Афтæ мæм кæсы æмæ а дунейыл рæузондæй æвзæрдæр ницы ис. Уымæн æмæ рæузонд адæймагтæ цыфæнды чъизи хъуыддаджы архайынæй дæр сæхи иуварс нæ аласдзысты, суанг сын мæлæтæй тас куы уа, уæддæр. Уымæ гæсгæ уæхи иуварс ласут ахæм адæймагтæй.

♦ Хæстæн цыфыддæр знаг у де ‘фсæдты тыхтыл фидарæй æууæндын, кæй фæуæлахиз уыдзынæ, ууыл гуырысхо нæ кæнын. Фæуæлахиз уæвын дæм бынтон æнцон куы кæса, уæддæр хæсты афтæ бирæ цаутæ æрцæуы æмæ фæуæлахиз уæвынын зæрдæдарæн нал ваййы, хæст чи рахъахта, уый сæм ныфс æмæ хъаруйæ цæттæ куы уа, уæд. Уæлахизыл æууæндæг рагацау афтæ куы

нымаид, хæст карз кæй уыдзæн æмæ-иу алы хуызы дæр йæхи куы бацæттæ кæнид йæ алы цæхгæр фæзилæнмæ дæр, уæд ын бирæ æнцондæр уайд.

♦ Æдылы ми у, бæрзонд бынаты чи бады æмæ дæ маст райсын дæ бон кæмæй нæу, уыдонмæ масты кæнын. Æфхæрд сæ кæмæй баййафай, уымæн хъуамæ фæразай æмæ дæхи дарай, цыма ницы æфхæрд баййæфтай.

♦ Макуы тох кæнут динимæ, стæй Хуыцауимæ баст хъуыддæгтимæ, уымæн æмæ æдылдызæфты зонды цур уæларвон тыхтæн сæ бон бирæ у.

♦ Исты хъуыддаг æппæлын кæнæ фауынмæ-иу адæм нæ батагъд кæниккой, цы ‘рцæудзæни кæнæ цы не ‘рцæудзæн, уый-иу рагацау куы зониккой, уæд.

Цъары фæрстыл: Сæрд.

*Сылгоймаджы сурæт.
Фыд æмæ фырт.*

* * *

Гл. редактор
Зам. гл. редактора, проза
Ред. отдела поэзии и драматургии
Шеф-редактор
Корректор
Дизайн
Компьютерный набор

А. М. КОДЗАТИ
Б. М. ГУСАЛОВ
К. Г. МАМУКАЕВ
И. А. КОДЗАТИ
З. З. КАРАЦЕВА
З. Р. ГУРИЕВА
М. К. КИРГУЕВА

* * *

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00107 от 10 декабря 2014 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

Учредитель и издатель
Министерство культуры РСО-Алания.
362040. г. Владикавказ, ул. Джанаева, 20.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; [http:// www.mahdug.ru](http://www.mahdug.ru).
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; зам. гл. редактора, отдел прозы – 25-20-52;
отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия – 25-22-47.

Подписано к печати 20.04.17. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Музл. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 187. Цена свободная.
Выход из печати 28 апреля 2017 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.

Индекс 73247